



ANADOLU MECMUASI

MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Cilt 1, Sayı 1, Ağustos 2022

Volume 1, Issue 1, August 2022



Anadolu Mecmuası

**MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi / MTU Journal of
History and Culture Studies**

Cilt 1 Sayı 1 2022 / Volume 1 Issue 1 2022

Sahibi / Owner

Malatya Turgut Özal Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Aysun
BAY KARABULUT

Editör / Editor

Prof. Dr. Mustafa ALİCAN

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. Mustafa ÖZYÜREK

Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT

Yazı İşleri Sorumlusu / Editor in Chief

Arş. Gör. Tuğba ÖZDOĞAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ALİCAN

Doç. Dr. Mustafa ÖZYÜREK

Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT

Arş. Gör. Tuğba ÖZDOĞAN

Sekreteryä / Secretariat

Arş. Gör. Tuğba ÖZDOĞAN

Yayın Türü

4 ay, süreli, yaygın

Kapak Tasarım / Cover Design

Arş. Gör. İlkin GÜVEN

İletişim / Contact:

Anadolu Mecmuası MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi

E-mail: mtutarih@gmail.com.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/anamec>

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adnan ÇEVİK / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Altan ÇETİN / Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt KANAT / Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Emin ŞİHALİYEV / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Prof. Dr. Hasan MERT /Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN / Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ / İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE / Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara

Prof. Dr. Orhan YAZICI / İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer METİN / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Taner YILDIRIM / Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Tülay METİN / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Ünal TAŞKIN / Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ / Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah Teyfur ERDOĞDU / Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Hidayet KARA / Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Könül ƏSƏDLİ / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Doç. Dr. Mehmet ÖZALPER / Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bahattin ÇATMA / İnönü Üniversitesi

Sayı Hakem Kurulu

Prof. Dr. Mustafa ALİCAN / Malatya Turgut Özal Üniversitesi

Prof. Dr. Adnan ÇEVİK / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Taner YILDIRIM / Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan TURAN / Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Murat SERDAR / Gazi Osman Paşa Üniversitesi

Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ / Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Süha KONUK /Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK / Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gonca SUTAY / Iğdır Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serdal SOYLUER / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Dr. Arş. Görevlisi Kazım UZUN / Ege Üniversitesi

Dr. Mehmet Said SÜTCÜ / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Dr. Ahmet TUNÇ / İnönü Üniversitesi

Başlarken...

Merhaba!

İnsanın kavrayışının tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar bulanıklaştığı ve her geçen gün giderek daha fazla konjonktürel savrulmalara maruz kaldığı hiper-iletişim, enformasyon, nicelik ve şeffaflık çağında, hayatımızdan çıkıp giderek bizi *iz-siz* ve *biz-siz* bırakan anlamın eksikliğini özellikle sosyal bilimler alanında ziyadesiyle hissettiğimiz söylenebilir. Kartezyen öznenin kendi bilinci üzerine abanarak bireysel varoluşundan emin olduğunu sandığı Aydınlanmacı dönemi çoktan geride bıraktık. Şimdilerde, örneğin tarihin “ne ise o olduğunu ve tarihinin ona sadık kalması gerektiğini” söyleyen Rankeci tarih görüşüne itibar eden çok kimse kalmadı. Herhangi bir şeyin “ne ise o” olduğunu ileri sürme cüretkârlığını gösterenlere doğrusu merhamet ediyor ve biraz da bıyık altından gülüyoruz. Özellikle 2000’li yıllar itibarıyla, şüphesiz eşsiz bir özgürlük sanrısına neden olan dijital iletişim aygıtlarının yarattığı şeffaflık ve söz konusu şeffaflığın kısa süre içerisinde dönüştüğü tedirgin edici büyük şüphe, yalnızca gündelik yaşam içerisindeki yargılarımızı değil, aynı zamanda tarihe, kültüre, dine, sanata ve doğal olarak kendimize ilişkin hükümlerimizi de kendilerinden artık emin olunamayan kanaatlere dönüştürdü. Hiçbirimiz hiçbir şeyden emin olamıyoruz. Varoluşu anlamlandırmamıza yarayan geleneksel sabitelerimiz taşkın bir sel gibi üzerimize boca olan şüphe ve anlamsızlık deryasına kapılıp gitti. Güvenli ve güvenilir vasat diye tarif edebileceğimiz bir zeminden mahrum durumdayız. Geleneksel sosyal bilimsel normların da kendileri ile toplumsala anlam verdiğimiz kavramların da sürekli bir devinim halinde olduğu için berrak bir biçimde göremediğimiz/seyredeemediğimiz ivme çağında ne kadar işe yarayabileceğini bilmiyoruz.

Bulanık çehresini doğal olarak biraz da belirsiz fırça darbeleri ile resmetmeye çalıştığımız çağımızda, sosyal bilimlerle meşgul olmanın oldukça sorunlu bir uğraşın yükü altına girmek demek olduğunun ve daha en başından “anonim olanın binbir türlü belirsiz girdap yapan deryasında kaybolmak” anlamına geldiğinin farkındayız. Fakat durumumuz ne olursa olsun, dilin ve anlatının mucizevî gücüne, enformasyon ile değil inançlı ve ısrarlı bakış ile keşfedilebilecek olan özün tasvirine teşebbüs eden tutarlı hikâyelerin, kayboluşundan derin bir ıstırap duyduğumuz anlamın yakalanabileceği yegâne vasat olduğuna iman etmekte herhangi bir sakınca görmüyoruz. Bir başka söyleyişle, içlerinde ruhumuza temas eden herhangi bir hakikat kırıntısı barındırmayan sayısız hikâyenin bize sunacağı umutsuzluk türleri ile boğuşmak yerine, kendi hikâyemizin barındırdığı umut parçacığının ardına düşmeyi yeğliyoruz. Dünyaya ve varoluşa bakışımıza anlamlı bir biçim verebilmek için gereksinim duyduğumuz, post-truth çağının enformasyon bombardımanından en azından ölümcül yara almadan, kendisini yeniden inşa edebilecek bir tek parça halinde çıkabilmemize imkân sunacağını umduğumuz bir çıpanın peşindeyiz. Dergimizin isminin, sözünü ettiğimiz anlam inşa etme teşebbüsünün bir benzerini daha önce denemiş olan Anadolu düşünce adamlarının yalnızca on iki sayı çıkarabilmelerine rağmen geride yüz yıl sonra bile ışıldamayı sürdüren aydınlık bir rota ve ezgisi hâlen ruhumuza ferahlık vermeye devam eden incelikli bir nota bırakmaya muvaffak oldukları mecmuaya atıfta bulunması bundan kaynaklanıyor.

Malatya Turgut Özal Üniversitesi Tarih Bölümü bünyesinde kurduğumuz ve ilk sayısı ile bilim camiasını selamladığımız tarih ve kültür araştırmaları dergimiz Anadolu Mecmuası, sosyal bilimlerin içerisinde debelendiği krizler girdabından anlamlı sosyal bilimsel çerçeveler çıkarılabileceği umudunu yedeğine alarak yayın hayatına başlıyor. Mecmuamız, temel anlamda bir bakış ve kavrayış olarak Anadolu’yu ve Anadolu’nun sosyokültürel birikimini merkeze alan

tarih ve kültür araştırmalarına odaklanan çalışmalar neşretmek suretiyle bu alanda bir birikim oluşturabilmeyi hedefliyor. Söz konusu ereve içerisinde bilimsel makaleler, Türkçe dışı dillerde kaleme alınmış bilimsel nitelikli metinlerin dilimize tercümeleri, kitap tanıtım ve inceleme yazıları, nekroloji metinleri ve bilim insanları ile yapılmış mlkatlar başta olmak üzere bir şekilde bilimsel alana dâhil edilebilecek her türlü çalışmaya sayfaları arasında yer vermek isteyen Anadolu Mecmuası, doğal olarak uzun soluklu bir bilimsel yayın olabilmeyi ve Türk sosyal biliminde kalıcı bir yer edinebilmeyi de amaçlıyor. Bu doğrultuda Anadolu cu düşünce adamlarının başlattığı sürecin gelişimine karınca kararınca bir katkı sağlayabilmeyi umduğunu ve kendisine herhangi bir ideolojik yönelimden büsbütün ber olup “brika-i hakikat”ın kıvılcımlarını görmek ve göstermek ile sınırlı bir çeşit bilimsel misyon belirlediğini de not edelim.

Coğrafyamızın kadm kültür merkezlerinden biri olan Malatya’dan yükselip evvela Türkiye’yi, daha sonra da bütün dünyayı muhatap olarak gören bir sosyal bilim nidsı olarak Anadolu Mecmuası, her şeyin ötesinde Anadolu’muzu merkez ittihaz eden bir okuma, konuşma, tartışma, düşünme ve üretme platformu olabilmeyi niha hedef olarak kendisine belirlemiş durumda. Bu doğrultuda tarihimizin, coğrafyamızın ve kültürümüzün renklerini önemseyip kendi düşünce tuvallerine bu renklerden kalıcı tasvirler çizmeye talip olan bilim ve düşünce insanlarını çalışmaları ile birlikte mecmuamıza dâhil olmaya dvet etmeyi görev addediyorum. Gelin dostlar, konuşalım!

Yayın hayatına başladığı bu sayısı ile birlikte niceliğe değil niteliğe önem vermeyi öncelikli ilke olarak benimseyen Anadolu Mecmuası’nın Ağustos 2022 tarihli ilk sayısında c bilimsel makale, bir bilimsel makale çevirisi ve bir kitap değerlendirme çalışması olmak üzere beş eser yer alıyor. alışmalarını dergimize gönderen yazarlarımıza, kıymetli vakitlerini ayırıp metinleri değerlendiren hakemlerimize ve mecmuanın neşri için titiz bir şekilde çalışan

editöryal ekibe teşekkür ediyorum. Nice sayılarda nice buluşmalara diyelim.

Vira Bismillah!

Prof. Dr. Mustafa Alican

Anadolu Mecmuası Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALE / ARTICLE	SAYFA / PAGE
Mehmet Sait SÜTÇÜ & İbrahim GÜNEŞ	
EL-CEZİRE BÖLGESİ'NDE SELÇUKLU-EYYÛBÎ HÂKİMİYET MÛCADELESİ (1193-1243)	1 - 22
Araştırma Makalesi	
Samet CENGİZ	
MEVLEVÎ KAYNAKLARINDA EĞİTİM, ORDU, ADLÎ TEŞKİLAT VE İKTİSADÎ DURUM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	23 - 37
Araştırma Makalesi	
Kamil AKAR	
II. ABDÛLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI DONANMASINDA YABANCI UZMANLARIN FAALİYETLERİ	39 - 77
Araştırma Makalesi	
Özcan EVRENSEL	
ERMENİLERİN GÖZÜNDEN HAÇLI SEFERLERİ	79 - 99
Eser Çevirisi	
Tuğba ÖZDOĞAN	
SIRADIŞI BİR MALAZGİRT OKUMASI	101 - 104
Kitap Tanıtımı	

EL-CEZİRE BÖLGESİ'NDE SELÇUKLU-EYYÛBÎ HÂKİMİYET MÜCADELESİ (1193-1243)

Mehmet Sait SÜTCÜ*

İbrahim GÜNEŞ**

Özet

Türkiye Selçukluları (1075-1308), kuruluşundan bu yana Anadolu siyasetini hem askerî hem de kültürel olarak şekillendiren bir devlet olmuştur. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Haçlılarla mücadele eden Selçuklular, diğer taraftan da Anadolu'daki diğer güçlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. XII. yüzyılın ortalarından itibaren güçlenerek ve çevredeki diğer büyük/küçük siyasî teşekkülleri ortadan kaldırdıktan sonra dönemin önemli tarihî bölgeleriyle komşu olmuşlardır: Suriye ve el-Cezire bölgeleri... Kendi bölgesine siyasî ve askerî müdahalelerde bulunan Selçuklular, Anadolu'da siyasî birlik kurma ve genişleme politikası çerçevesinde söz konusu bölgelere de yönelmiş ve gerek Anadolu'da gerek bu bölgelere hâkim olan diğer devletlerle birçok çatışma yaşamıştır. Öte yandan el-Cezire bölgesindeki güçlere hâkim olmak isteyen bir diğer bölge devleti olan Eyyubilerin faaliyetleri bu iki devletin ilişkilerini sekteye uğratmış ve iki devlet karşı karşıya gelmiştir. Böylelikle XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönemde el-Cezire Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyubi hakimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Anadolu'nun Moğol istilasına maruz kaldığı 1240'lı yıllara kadar bölgede devam eden bu mücadeleler ve çatışmalar bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda Selçukluların Anadolu'da siyasî birliğin sağlanması, yaklaşan Moğol tehditlerine karşı önlem alınması ve devletin bu dönemde en aktif dış politika olarak gördüğü Eyyubi meselesini çözme çabalarına mukabil; Eyyubilerin izlediği siyaset ve buna verdikleri tepkiler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Selçukluları, Eyyübîler, el-Cezire Bölgesi, Moğollar.*

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü / Orta çağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, mehmentsutcu@mu.edu.tr

** Dr., ibrahimgn02@gmail.com

Abstract

The Anatolian Seljuks (1075-1308) has been a state that has shaped the Anatolian politics both militarily and culturally since its establishment. Seljuks, who struggled with the Crusaders shortly after its establishment, had to deal with other powers in Anatolia on the other hand. After getting stronger from the middle of the 12th century and eliminating other large/small political organizations in the surrounding area, they became neighbors with important historical regions of the period: Syria and al-Jazeera regions... The Seljuks, who made political and military interventions towards the aforementioned regions within context of the policy of establishing political unity and enlargement in Anatolia, experienced many conflicts both in Anatolia and with other states that dominated these regions. On the other hand, the activities of the Ayyubids, as another regional state that wanted to dominate the forces in the Al Jazeera region, disrupted the relations of these two states. Thus, in the period between the end of the 12th century and the first half of the 13th century, there was a Seljuks-Ayyubids domination struggle in the al-Jazeera region. These struggles and conflicts in the region, which continued until the 1240s, when Anatolia was exposed to the Mongol invasion, are the subject of this study. In this context, in response to the Seljuks' efforts to achieve political unity in Anatolia, to take precautions against the approaching Mongolian threats, and to solve the Ayyubid issue, which the state saw as the most active foreign policy in this period; the politics followed by the Ayyubids and their response to it will be emphasized.

Key Words: *Anatolian Seljuks, Ayyubids, al-Jazira Region, Mongols.*

Giriş

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi, Süleymanşah ve I. Kılıçarslan'ın Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na karşı yaptıkları iki savaşta öldürülmeleri üzerine ciddi bir inkıraz yaşanmasına neden olmuştur. Fakat I. Mesud devrinden itibaren başlayan toparlanmanın II. Kılıçarslan devrinde ivme kazanmasıyla devlet, Anadolu'daki en önemli siyasî ve askerî güç olmasını sağlamıştır. Bu gücün getirisiyle birlikte Selçuklu nüfuzunun artması ve sınırlarını genişletmesi tabii bir hal almıştır ki Anadolu'da siyasî birliğin sağlanması ve hatta Selçukluların hâkimiyetini Anadolu topraklarıyla sınırlı tutmak istememesi de bunun doğal bir sonucu olmuştur. Özellikle Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı havzalardan biri olan el-Cezire Bölgesi, bu yönüyle Türkiye Selçukluları'nın dikkatini cezbetmiştir. Aslında Selçukluların batıya doğru göç etme sürecinden beri hem inanç hem de ticaret potansiyeli sayesinde özelde Suriye, Mısır ve Hicaz gibi bölgeler;

genelde de Doğu Akdeniz havzası bu cazibenin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Zira Türk-İslam ülküsünün hamileri olarak Selçuklular, başta Hicaz bölgesi olmak üzere Fatımîlerin hüküm sürdükleri topraklarda Şîfî dominasyonunu kırmak ve Sünnî geleneğin devamı adına mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Diğer yandan hem doğu-batı hem de kuzey-güney ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak görevi gören bu bölge, elde edilen hakimiyetin kalıcı olmasını sağlamak ve yurttaş/karındaş/dındaşlarına verimli olduğu kadar ticaret potansiyeli bakımından da uygun yeni yerler bulmak bağlamında da önem arz etmektedir.

İşte el-Cezire Bölgesi, bu yönüyle büyük bir öneme haiz olmuştur. Yukarıda tanımlanan kavşak noktasının en iyi ya da ideal karşılığı olan el-Cezire bölgesi, kadim Mezopotamya medeniyetinin ismini aldığı topraklara konumlanmış ve ticaret ile seferlerin geçiş güzergâhının merkez noktası olarak kabul görmüştür. Siyasî çehresini sık sık değişen bu bölge, Türklerin buraya gelmesiyle büyük bir değişim yaşamıştır. Türklerin bu bölgede takip ettikleri politika ve özellikle Büyük Selçukluların dağılma sürecinde yaşanan olaylar el-Cezire'nin bu değişimini daha da hızlandırmıştır. Zira bölgede irili ufaklı bazı bölgesel siyasî teşekküller olsa da bunlar içerisinde birkaç kol halinde varlıklarını devam ettiren Artuklular ön plana çıkmıştır. Fakat kendi döneminde hem Zengiler hem de Eyyûbîler karşısında tutunamayan Artuklular, bu güç düellosunu kaybetmiş ve kontrolleri altında bulunan Amid, Hisn-ı Keyfâ, Mardin, Meyyâfârikîn ile Harput şehirlerinden ibaret olan sınıra razı olarak Türkiye Selçukluları ve Eyyûbîler arasında sıkışmış bir vaziyette siyasî varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Lakin el-Cezire'nin sahip olduğu öneme mebni Türkiye Selçuklularının bölgeye ilgisi artmıştır.

Selçukların İlk Dönem el-Cezire Siyaseti

Türkiye Selçukluları hem Büyük Selçuklu İmparatorluğu hem de kendi içlerindeki mücadeleler sebebiyle II. Kılıç Arslan devrine kadar el-Cezire Bölgesi'ne dönük herhangi bir müdahalede bulunmamışlardır. Fakat II. Kılıç Arslan'ın kızı Hisn-ı Keyfâ, Artuklu Meliki Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed ile evliliğinden kaynaklanan bir sorundan ötürü, 576/1180 yılında el-Cezire Bölgesi'nde Türkiye Selçukluları siyasetinin başladığı görülmektedir. Rivayete göre Nureddin Muhammed eşine kötü davranmış ve onu ihmal ederek bir rakkase ile zamanını geçirmiştir. Bunun haberini alan II. Kılıç Arslan ise derhal damadını cezalandırmak için harekete geçtiği sırada Hisn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nureddin Muhammed

de Selahaddin Eyyûbî'ye başvurarak yardım istemiştir. Selahaddin Eyyûbî bu durum karşısında Selçuklu Sultanı'na elçiler vasıtasıyla haber gönderecek damadını affetmesini ve geri dönmesini istemiştir. Bu istek geri çevrilince Eyyûbî hükümdarı Haçlılarla anlaşma yaparak II. Kılıç Arslan üzerine yürümüştür. İşin vahametini anlamakta gecikmeyen Selçuklu Sultanı derhal vezirlerinden İhtiyareddin Hasan'ı Selahaddin Eyyûbî'ye göndermiş ve neticede Selçuklu vezirinin mahareti ile iki hükümdar savaşmadan ve Nureddin Muhammed'in eşine dönmesi karşılığında mesele halledilmiştir¹.

Esasında Eyyûbîlerin, Selçuklulara nazaran daha erken bir tarihte el-Cezire Bölgesi ile ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Nitekim Selahaddin Eyyûbî, 581/1185 tarihinde el-Cezire Bölgesi'ne bir sefer düzenlemiş ve Meyyâfârikîn'i ele geçirerek şehri yeğeni Takıyeddin Ömer'e vermiştir². Böylece Eyyûbîlerin Meyyâfârikîn kolu kurulmuştur. Selahaddin Eyyûbî, Hama'nın yanında el-Cezire'ye sahip olan Takıyeddin Ömer'in 587/1191 yılında ölümü ile yerine geçen el-Melikü'l-Mansur'un elinden bölgeyi alarak buraları kardeşi el-Melikü'l-Adil'e vermiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin ölümü ile (589/1193) büyük bir sarsıntı geçiren Eyyûbî Devleti, federatif yapıya göre melikler arasında taksim edilmiş ve bu esnada el-Cezire'yi elinde bulunduran el-Melikü'l-Adil, 598/1201 tarihinde Harput haricinde Diyar-ı Mudar'ın elindeki topraklarının çoğunu oğlu el-Melikü'l-Eşref'e; Meyyâfârikîn'i de oğlu el-Melikü'l-Evhad'a vermiştir³.

Selahaddin Eyyûbî'nin Artuklu hakimiyetine son verip bölgedeki tüm şehirleri zapt edecek kudrete sahip olmasına rağmen sadece Meyyâfârikîn'i zapt etmesi ise üzerinde durulması gereken mühim bir meseledir. Öyle ki, Selahaddin Eyyûbî'nin Âmid şehrini Nisanoğullarından alarak Artuklulara geri vermesi, Eyyûbî hükümdarının bölge hükümdarlarını incitmekten imtina ettiğinin en büyük göstergelerinden biri olabilir. Elbette bu durumun Haçlılara karşı mücadelesinde Selahaddin'in bölgedeki Türkmenlerin desteğini kaybetmemek istemesiyle ilişkili olabileceğini de gözardı etmemek gerek. Selahaddin, Suriye sahil bölgelerinin büyük bir bölümünü işgal eden ve Avrupa'dan sürekli asker takviyesi ile günden güne büyüyen Haçlı güçlerine karşı sadece kendi elindeki güçlerle

¹ İbn Şeddâd 1964, s. 43-44; Ebu Şame 1997, I, s. 16; İbn Vâsıl 1953, II, s. 96-98.

² İsfahânî 1979, V, İstanbul, s. 2-16,35-39,62-101; Bundârî 2004, s. 253-256,265-266,273-282; İbn Şeddâd 1964, s. 43-44; İbn Vâsıl 1953, II, s. 95-98; Petrus İbn Rahîb 1903, s. 91; Merçil 1990, s. 417-425.

³ Makrizî 1956, I, s. 184.

mücadele edemeyeceğini bilecek kadar zeki olduğu bilinmektedir. Selahaddin'in ölümünden sonra onun mirasına varis olanlar, kendisi gibi geniş bir ufka sahip olamamış ve el-Cezire Bölgesi'ndeki diğer hükümdarlar gibi bölgedeki Türkmenlerin de desteğini kaybetmişlerdir. Bu durum Eyyûbî meliklerinin aksiyonlarından ve izlemiş oldukları politikalarından açık bir şekilde müşahade edilmektedir. Öyle ki, el-Melikü'l-Evhad'ın Meyyâfârikîn gibi önemli bir şehre sahip olduktan sonra civar bölgelere doğru genişleme politikası izlediği görülmektedir. Buna el-Melikü'l-Evhad'ın diğer Eyyûbî meliklerinin yardımıyla Ahlat, Muş ve Malazgirt'i ele geçirmesi de eklendiğinde bölgedeki Eyyûbî nüfuzuna karşı bir naahoşluk baş göstermiştir⁴. Bunun yanında diğer Eyyûbî meliki el-Melikü'l-Eşref de Rakka, Suruç ve Re'sulayn'ı topraklarına katmıştır. İki kardeşin genişleme politikası sırasında Eyyûbîler, el-Cezire Bölgesi'nin Artuklulardan sonraki en önemli aktörü haline gelmişlerdir. Bunun yanında el-Melikü'l-Evhad'ın 607/1210'da ölümü ile elinde bulundurduğu topraklarının çoğu kardeşi el-Melikü'l-Eşref'in eline geçmiştir⁵.

Söz konusu gelişmelerden sonra el-Melikü'l-Eşref, el-Cezire Bölgesi'nin en önemli hükümdarı konumuna gelmiştir. 617/1220 yılında elinde tuttuğu el-Cezire Bölgesi'nin topraklarının bir kısmına, kardeşi el-Melikü'l-Muazzam Şehabeddin Gazî'yi nâib olarak atamıştır⁶. Fakat Şehabeddin Gazî'nin ağabeyine karşı isyan etmesi sonucu Meyyâfârikîn dışında elinde tuttuğu topraklarının tümünü geri almıştır⁷. Bunun yanında Suriye'yi elinde tutan el-Melikü'l-Kâmil, el-Melikü'l-Eşref'in 626/1229'da Dımaşk'ı ele geçirmesi karşılığında el-Cezire'deki Harran, Rakka, Suruç ve Re'sulayn'ı vermiştir. Böylece el-Cezire'deki Eyyûbî toprakları el-Melikü'l-Kâmil, el-Melikü'l-Eşref ve el-Melikü'l-Muazzam Şehabeddin Gazî arasında taksim edilmiştir⁸.

El-Cezire Bölgesi'ndeki Eyyûbî hakimiyetinin iyice artmasından sonra Türkiye Selçukluları bölgeyle daha fazla ilgilenmişlerdir. II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra yerine geçen I. İzzeddin Keykavus, bölge

⁴ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 211-244; İbn Vâsıl 1960, III, s. 175-178; Ebu Şame 1997, I, s. 60-61; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 487-491; Makrizî 1956, I, s. 169, 189-190.

⁵ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 302; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 74; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 507.

⁶ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 361; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 137.

⁷ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 381-383; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 138-140.

⁸ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 447; İbn Vâsıl 1953, IV, s. 257.

hükümdarlarının kendisinden yardım talep etmesiyle Selçukluların bölgeyle olan ilişkilerinde yeni bir safhaya geçilmiştir. Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Efdal, Halep'i alması karşılığında Selçuklu Sultanı'na el-Cezire'de birtakım yerleri kendisine vereceğini vaad etmiştir. Bunun yanında Halep Eyyûbî Meliki Melükü'z-Zahir'in ölümü üzerine Selçuklu Sultanı'na ülkesinin doğu ve güney kısımlarında fetihlere girişmesine imkân vermiştir. I. İzzeddin Keykavus ordusu ile 615/1218'de Halep üzerine yürümüştür. Selçuklu Sultanı'nın bu hareketinden haberdar olan Mardin Artuklu Hükümdarı Artuk Arslan ile Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Mahmud, derhal I. İzzeddin Keykavus'a haber göndererek Eyyûbî hakimiyetinden çıktıklarını ve kendisine tabi olduklarını bildirmişlerdir. Erbil sahibi Muzafereddin Gökbörü ve Hakkâri Kürt Emiri İbn Maştub da Selçuklu tabiiyetine girerek I. İzzeddin Keykavus adına hutbe okutup sikke bastırılmışlardır. Fakat Selçuklu Sultanı'nın bu seferi birbirini izleyen birçok aksilik yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁹.

Selçukluların el-Cezire üzerinde ciddî bir şekilde durmaları ise I. Alâeddin Keykubad devrinde olmuştur. Aslında bu dönemde doğudan beliren Moğol tehdidi bölgedeki bütün hükümdarların hesaplarını değiştirmiştir. Nitekim XIII. asrın başında Asya'da ortaya çıkıp batıya doğru ilerleyen Moğollar, 1218 yılındaki Otrar faciası nedeniyle Harzemşah ülkesine saldırmışlardır. İstila sonucu Otrar, Hocend, Buhara ve Semerkand gibi önemli İslam şehirleri yakıp yıkılmıştır. Harzemşah hükümdarı Sultan Alâeddin Muhammed b. Tekiş ise Moğollara karşı meydan savaşları yapmak yerine şehir savunmasına girişmiş, fakat ülkesinin topraklarını Moğollara karşı koruyamamış ve kaçtığı Hazar denizindeki Âbeskûn adasında ölmüştür.¹⁰ Oğlu Celâleddin de Moğollarla savaşmaya devam ederek Hindistan, Azerbaycan ve Kafkasya'da Moğollara karşı birçok başarılı savaşlar yapsa da onları durdurmaya muvaffak olamamıştır. Bunun yanında Celâleddin Harzemşah'ın, Moğollarla yaptığı savaşlar İslam dünyası için müspet neticeler getirememiş, aksine bir dizi felakete neden olmuştur. Nitekim yaşanan çatışmalar sonucu Moğolları peşinden Anadolu hudutlarına

⁹ İbni Bîbî 1996, II, s. 201-213; Ebu Şame 1997, 113; Makrizî 1956, I, s. 173-174; Özbek 2019, s. 113-124.

¹⁰ Nesevî 1986, s. 66-70,131-133; Nesevî 1895, s. 76-82; Nesevî 1934, s. 35-37,60-61; Cüveynî, 1988, I, s. 313; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 514; Ebu'l-Fidâ 1997, II, s. 222; İbnü'l-Verdî 1996, II, s. 139; İbnü'l-Kesîr 1995, XIII, s. 199.

kadar getirmiş ve Anadolu'da uzun yıllar sürecek Moğol istilasının yaşanmasına da doğrudan etki etmiştir¹¹. Moğollar, hasımları olan Celâleddin Harezşah'ı takip etmiş ve yer yer sıkıştırmışlarsa da henüz önemli bir netice alamamışlardır¹². Bu kovalamaca neticesinde Harzem, Kafkas ve Azerbaycan topraklarını talan ettikten sonra Moğollar, yönlerini Anadolu ve el-Cezire coğrafyasına çevirmişlerdir. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad ise uzun bir süreden beri muhtemel bir Moğol istilasına karşı Anadolu'nun doğusunda ileri bir savunma hattı oluşturmuş, bu nedenle Artuklulardan sırasıyla Kahta, Çemizkezek ve Erzincan'ı alıp askerî mühimmat yığıdirmiş ve elinde bulunan Sivas ile Kayseri kalelerini de tahkim yoluna gitmiştir¹³.

Celâleddin Harezşah'ın Moğollar önünden kaçıp Anadolu sınırlarına kadar gelmesinden sonra Alâeddin Keykubad kendisi ile temasa geçerek iyi ilişkilerde bulunmuştur. Hatta düşmanlarına karşı giriştikleri fetih politikalarında birbirlerine destek dahi vermişlerdir. Celâleddin Harezşah Moğollarla savaşlarında ihtiyacı olan asker ve mühimmatı Alâeddin Keykubad'ın nezdinde karşılayacağını tahmin etmiş, kendisi ise Anadolu Selçuklarının gözünde Moğollarla Anadolu arasında bir nevî set görevi görmüştür. Bu nedenle vaziyet, Alâeddin Keykubad'ın uzun bir süredir engel olmaya çalıştığı Moğol istilası karşısında müspet bir görüntüde seyretmiştir¹⁴.

İki hükümdar arasında bir süre karşılıklı iyi niyet mektupları gelip gittiye de¹⁵ Celâleddin Harezşah'ın Eyyûbilere bağlı Ahlat'ı kuşatıp ele geçirmesi, bütün dostane ilişkilerin seyrini altüst etmiştir¹⁶. Şehrin düşmesi

¹¹ Jansky, 1955, s. 120-121.

¹² Zehebî 1997, XLV, s. 20-21; Zehebî 1999, II, s. 135,138.

¹³ İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 458-459; İbnü'l-Nazîf 1981, s. 130-131; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 202-203; İbni Bîbî 1996, I, s. 292-305; İbni Bîbî 2007, s. 91-94, Özbek 2019, s. 132-138.

¹⁴ Bu konu hakkında bk. Turan 1988, s. 79-87; Erdem 1997, s. 359-378; Özbek 2019, s. 141-145.

¹⁵ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1988, s. 82-101.

¹⁶ Nesevî 1895, s. 302-340; Nesevî 1934, s. 115-130; İbn Nazîf 1991, s. 186-202; Cüveynî 1988, II, s. 143-144; İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 450-452; İbnü'l-Adîm 1996, s. 477; Ebu'l-Şâme 1997, s. 159; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907/1907, VIII s. 436-437; İbn Vâsıl 1972, IV, s. 294-295; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 527; İbn Sibât 1993, I, s. 298; İbnü'l-Hallikân tz., V, s. 332; Yafi'î 1997, IV, s. 52; Ebu'l-Fidâ 1997, II,

üzerine Alâeddin Keykubad, Eyyûbîleri yanına alıp Celâleddin Harezmsâh'a karşı cephe almış ve el-Melikü'l-Eşref Musa ile ittifak yoluna gitmiştir. Selçuklu Sultanının çabaları sonucu hazırlanan müttefik ordu Celâleddin Harezmsâh'ı Yassıçemen bölgesinde büyük bir bozguna uğratmışlardır (25-28 Ramazan 627/7-10 Ağustos 1230)¹⁷. Celâleddin Harezmsâh savaştan sağ kurtulsa da ordusunun önemli bir kısmını savaş meydanında kaybetmiştir. El-Melikü'l-Eşref ise muzaffer bir şekilde Ahlat'a girmiş ve şehri tekrar almıştır. Harezmsâh hükümdarı yenilgiye uğradıktan sonra perişan bir halde Hoy şehrine çekilmiş ve barış yapmak için el-Melikü'l-Eşref'e elçiler göndermiştir. Nihayetinde elçiler vasıtasıyla herkesin elinde bulundurduğu toprakların mülkünde kalması koşulu ile bir antlaşma imzalanmış ve birbirlerine sadık kalacaklarına dair yemin etmişlerdir. Antlaşma imzalandıktan sonra el-Melikü'l-Eşref de Sincar üzerinden Dımaşk'a dönmüştür¹⁸.

El-Cezire Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyûbî Hakimiyyet Mücadelesinin Başlaması

Selçuklular ve Eyyûbîler, Yassıçemen savaşından sonra tekrar birbirlerine karşı cephe almışlardır. İlk olarak Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad, el-Melikü'l-Eşref'e bağlı Ahlat'a saldırmıştır. Bu hadise, bölgedeki iki bü-

s. 245; İbnü'l-Verdî 1996, II, s. 150; Zehebî 1997, XLV, s. 34-35; Zehebî 1999, II, s. 139; İbnü'l-Kesir 1995r, XIII, s. 256; Makrizî 1956, I, s. 236; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 216; İbn Haldûn 2006, V., s. 420; İbn Tagribirdî 1963, VI, s. 270-271. Karşılaştırmak için bk. Turan 2005, s. 384-389; Şeşen, 2007, s. 116-119.

¹⁷ Nesevî 1895, s. 342-347; Nesevî 1934, s. 131-132 ; İbn Nazif 19981, s. 196-210; İbni Bîbî 1996, I, s. 388-410; İbni Bîbî 2007, 124-129; İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 453-454; Cüveynî 1988, II, s. 143-149; İbnü'l-Adîm 1996, s. 477-478; Ebu'l-Şâme 2007, s. 159; Sibt İbnü'l-Cevzî 1907/1907, VIII, s. 437-438; İbnü'l-Vâsıl 1972, IV, s. 298; İbnü'l-Amîd tz., s. 17; Ebul-Farac 1999, II, s. 527-529; İbnü'l-Hallikân tz., V, s. 332; Ebu'l-Fidâ 1997, II, s. 245-247; İbnü'l-Verdî 1996, II, s. 150; Zehebî 1997, XLV, s. 36,38-41; Zehebî 1997, II, s. 139; Yafî'î 1996, IV, s. 52; İbnü'l-Kesir 1985, XIII, s. 256-257; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 216; İbn Haldûn 2006, V., s. 420-421; İbn Tagribirdî 1963, VI, s. 271; Aksarayî 2000, s. 25. Ayrıca bk. Gottschalk 1960, S. 56, s. 55-69; Turan 2005, s. 390-395; Taneri 1977, s. 72; Şeşe 2007, s. 121-126; Uyumaz 2003, s. 47-64; Kaya 2007, s. 207-215.

¹⁸ Nesevî 1986, s. 223-225; Nesevî 1895, s. 347-349; Nesevî 1934, s. 132-133; İbnü'l-Esîr 1989, XII, s. 455; İbnü'l-Adîm, s. 473.

yük İslam devletini tekrar karşı karşıya getirmiştir. El-Melikü'l-Eşref Yassıçemen Savaşı akabinde Ahlat'a gitmiştir. Fakat el-Melikü'l-Eşref şehrin harap olduğunu görünce, şehrin bir daha imar edilmeyeceğini düşünerek burada fazla kalmamış ve yanına tüm ordusunu alarak Dımaşk tarafına geçmiştir. Nitekim şehir Celâleddin Harezşah'ın kuşatması sırasında büyük oranda tahrip olmuş, ardından Moğolların işgaliyle şehrin siyasî, iktisadî ve içtimâî inhitatı daha da derinleşmiştir. Bunların yanında Moğol tahribatı ve Yassıçemen Savaşı'ndan sonra etrafa dağılan Harezşah askerlerinin çevrede yaptıkları yağma nedeniyle ticarî faaliyetleri sekteye uğratmaları, İbni Bîbî'nin deyiimiyle *Ahlât fazıl, zahid ve âlimlerin şehri iken vahşi hayvanların yuvası* yapmıştır¹⁹. Buna ilaveten el-Melikü'l-Eşref'in, Dımaşk'a gittikten sonra şehir ile fazla ilgilenmemesi üzerine de Ahlat büsbütün kötü duruma düşmüştür.

Ahlat şehrinin düştüğü bu duruma Selçuklu Sultanı kayıtsız kalmamıştır. Bundan dolayı, yukarıda da zikredildiği gibi, I. Alâeddin Keykubad Moğollara karşı Anadolu'da bir savunma hattı teşkil etmekte ve Ahlat gibi hayatî öneme sahip bir şehrin bu durumu, Selçuklu Sultanı'nın politikası gereğince ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. İvedilikle bu şehrin korunaklı bir hal alması ve Moğol savunmasına karşı etkin bir rol üstlenmesi büyük bir öneme haiz olmuştur. İbni Bîbî, bu nedenle 1232 yılında Selçuklu Sultanı'nın Eyyûbileri karşısına alma pahasına Kemaleddin Kamyâr'ı sefere memur ettiğini dile getirmektedir. Bunun yanında Selçuklu Sultanı vezirine Ahlat, Bitlis ve havalisinin topraklarına katılmasını ve şehirlerin hem erzak hem de silah stoklarının artırılmasını istediğini de söylemiştir²⁰. Kemaleddin Kamyâr, ordusunun başında Kayseri, Erzincan ve Erzurum'u geçerek Ahlat yakınlarına ulaşmıştır. Moğolların ve Celâleddin Harezşah'ın istilası sonrasında şehir bir hayli harap olmuştur ve bu nedenle burada çok az kişi yaşamasına sebep olmuştur. Geride kalan halk da Selçuklu ordusunun geldiğini görünce şartsız itaat edip cuma gününde de hutbeyi Selçuklu Sultanı adına okutmuş ve ona tabi olmuşlardır. Bunun üzerine ordu, Van Gölü kenarında konuşlanmıştır. Kemaleddin Kamyâr, orduyu

¹⁹ İbni Bîbî, I, s. 425.

²⁰ İbni Bîbî, I, s. 425-426. Söz konusu bilgi sadece İbni Bîbî'de bulunmaktadır. Buna mukabil Arap ve Süryani kaynakları bundan söz etmezler. Sadece Selçuklu (Rum) sultanının Ahlat'a saldırdığı kaydı vermekle yetinirler. Bk. İbn Nazîf 1981, s. 255; İbnü'l-Adîm 1996, s. 482; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 532; İbn Haldûn 2006, V,s. 422; Makrizî 1956, I, s. 247.

kısımlara ayırarak birlikleri Van, Adilcevaz, Bitlis ve Sürmârî'ye (Sürmeli) göndermiş ve sultanın emirlerini uygulamıştır. Şehirlerin tümü direnmeden Selçuklu askerine itaat etmişlerdir. Şehirler de olası bir Moğol istilasına karşı tahkim edilerek başta kaleler olmak üzere önemli bir tamirat işine girilmiş ve bu şehirlere önemli atamalar yapılmıştır. Böylece Ahlat ve çevresi Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır²¹.

Ahlat'ın Selçuklu toprağına katılması bir anda Türkiye Selçukluları ile Eyyûbîleri tekrar karşı karşıya getirmiştir²². Bu sebeple devrin Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil²³ Artuklulara ait Âmid'e saldırarak şehri zapt etmek suretiyle Âmid ve Âmid'e bağlı diğer şehir ve kasabaları da mülküne katmıştır²⁴. Bunu el-Melikü'l-Eşref'in Hısn-ı Keyfâ'yı cebren ele geçişi takip etmiştir²⁵. Ardından Eyyûbî ordusu yanlarında Hısn-ı Keyfâ hükümdarı ve birçok ganimet olduğu halde şehri terk ederek Dımaşk'a doğru geri çekilmişlerdir²⁶. Sıbt İbnü'l-Cevzî ve onu doğrulayan diğer muasır kaynaklar, Mardin Artuklu Hükümdarı Artuk Arslan'ın, el-Melikü'l-Kâmil'in Mısır'a dönmesini fırsat bilip Selçuklu Sultanı'na haber göndererek kendisini bölge üzerine sefere teşvik ettiğini yazmaktadırlar. Nitekim hâlihazırdaki durumu endişe ile izleyen I. Alâeddin Keykubad da 1232 yılı

²¹ İbni Bîbî 1996, I, s. 426-427; İbn Nazif 1981, s. 255-256; İbnü'l-Adîm 1996, s. 482; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 532; İbn Haldûn 2006, V, s. 422; Makrizî 1956, I, s. 247.

²² Özbek 2007, s. 162-1174.

²³ Hayatı hakkında bk. İbnü'l-Hallikân t.z., V, s. 78-92; Gottschalk, 1958, ilgili yerler.

²⁴ İbn Nazif 1981, s. 236-237; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 446; İbnü'l-Amîd 1996, s. 16-17; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 532; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 145-146; İbnü'l-Kesîr 1995, XIII, s. 268; Zehebî 1997, XLV, s. 48-49; İbnü'l-Hallikân t.z., V, s. 81; Yafi'î 1996, IV, s. 55; Makrizî 1956, I, s. 243-244; İbnü'l-İmâd t.z., VII, s. 237; Gottschalk 1958, s. 206-207; Şeşen 2007, s. 130-133.

²⁵ İbn Nazif 1981, s. 246-247; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 447; İzzeddin İbn Şeddad 1978, III/II, s. 534; Zehebî 1997, XLV, s. 48; İbnü'l-Hallikân t.z., V, s. 81; el-Aynî 1987, I, s. 59.

²⁶ İbn Vâsıl 1977, V, s. 17-18; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 145.

içerisinde Artuklu askerleri ile birleşerek Harran, Rakka ve Ruha'yı muhasara ettikten sonra el-Cezire Bölgesi'ni yağmalayıp geri çekilmiştir²⁷.

Selçuklu Sultanı'nın bu seferinden sonra Eyyûbîler ile Selçuklular arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmiştir. Nitekim Selçuklu seferinden iki yıl sonra, yani 1234'ün yazında, el-Melikü'l-Kâmil ve el-Melikü'l-Eşref, saldırı niyetiyle Selçuklulara karşı birleşmişlerdir.²⁸ İttifaka Mardin ve Harput Artuklularını dahil edilip birçok²⁹ Eyyûbî melikini de sefere memur ederek Bire'de toplanmışlardır. Ebu'l-Farac, müttetik ordunun sayısının 100.000'i geçtiğini yazmaktadır. Her ne kadar verilen rakam mübalağalı görünse de bu kayıttan hayli kalabalık bir ordunun toplandığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde müttetik Eyyûbî ordusu Halep-Kayseri yolu ile Anadolu toprakları üzerine harekete geçmiştir.³⁰

Başlarında el-Melikü'l-Kâmil'in olduğu Eyyûbî ordusu, Nehr'ül-Êzrak'a (Göksu) geldiğinde bütün yollar Selçuklu ordusu tarafından tutulmuştur. Çünkü I. Alâeddin Keykubad Eyyûbîler'in güçlü bir ordu topladıklarını öğrendiğinde Rum, Harezm, Rus ve Frenk askerleri ile takviye edilmiş bir ordu hazırlayıp Eyyûbîler'in muhtemel güzergahları üzerine ordusunu konuşlandırarak müdafaa pozisyonu aldırılmıştır³¹. Bu münasebetle geçiş esnasında derbendlerde sıkışan Eyyûbî ordusu, tüm çıkış hareketlerine rağmen bir netice alamamışlardır. Ayrıca orduya yiyecek takviyesi yapılamadığı için askerlerin bir kısmı açlıktan kırılmış ve Selçuklu-Eyyûbî askerleri arasında meydana gelen küçük çatışmalar sonucunda da bir netice alınamamıştır. Eyyûbî ordusu arasında çıkan bir dedikodu, mücadelenin gidişatını bir anda değiştirmeye yetmiştir. Nitekim savaşa katılan bir kısım

²⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 448; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 147; Zehebî 1997, XLV, s. 50-51; Yafi'î 1996, IV, s. 55. Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, Selçuklu askerlerinin bölgede bir hayli zarar verdikleri ve Moğolların bile yapmadıkları kötülüklerde bulduklarını kaydeder.

²⁸ İbnü'l-Adîm 1996, s. 482; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; İbnü'l-Vâsıl 1977, V,s. 74; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 533.

²⁹ Sefere tam olarak kaç melikin katıldığı konusunda kaynaklara farklı sayılar verilir. İbnü'l-Adîm (1996, s. 482), İbn Vâsıl (1977, V,s. 75), Ebu'l-Fida (2007, II, s. 255) bu sayıyı on altı olarak vermişlerse de İbnü'l-Amîd (tz., s. 19) on üç Eyyûbî melikin sefere katıldığını kaydetmiştir.

³⁰ Ebu'l-Farac 1999, II, s. 533.

³¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 452; İbnü'l-Adîm 1996, s. 483; İbni Bîbî 1996, I, s. 435; İbnü'l-Vâsıl 1977, V,s. 76-77; Ebu'l-Fidâ 1997, II, s. 255; Zehebî 1997, XLVI, s. 5.

Eyyûbî meliki, el-Melikü'l-Kâmil'in savaştan galip çıkması durumunda el-lerindeki toprakların da kendi hakimiyetlerinden çıkacağını iddia etmişlerdir. Durumdan endişe eden Eyyûbî melikleri de bu sebeple el-Melikü'l-Kâmil'e karşı gizlice Selçuklu Sultanı ile anlaşmak için mektup göndermişlerdir. Savaşın tüm şiddeti ile sürdüğü bir esnada bu mektup bir şekilde el-Melikü'l-Kâmil'in eline geçince, Eyyûbî hükümdarı bir ihanet ile karşı karşıya olduğunu anlayarak ordusunu savaş alanından geri çekmiştir. Bunun yanında Eyyûbî ordusu yiyecek sıkıntısı nedeniyle Hısn-ı Mansûr'dan geçerken şehri ağır bir şekilde yağmalamıştır³².

Hısn-ı Mansûr'un Eyyûbî askerleri tarafından yağmalandığı esnada Harput hükümdarı Nureddin Artukşah, el-Melikü'l-Kâmil'in yanına varmış ve kendisini Harput üzerinden Anadolu'ya saldırmasını önermiştir. Eyyûbî Hükümdarı Selçuklu Sultanı'na kızgın olduğundan bu teklifi derhal kabul edip en güvendiği Eyyûbî meliklerinden Hama hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer'e de haber göndererek seçkin askerlerden oluşan yaklaşık 5000 süvari³³ ile onu Harput üzerinden Anadolu'ya girmeye memur etmiştir. Fakat Eyyûbî ordusu Harput'a geldiği zaman 12.000 kişilik³⁴ bir Selçuklu ordusu ile burun buruna gelmiştir. Selçuklu ordusunun şiddetli taarruzu neticesinde iki ordu arasında savaş patlak vermiş ve aynı gün büyük kayıplara rağmen, savaş Selçukluların zaferi ile neticelenmiştir. Mağ-

³² Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 452; İbnü'l-Adîm 1996, s. 483; İbni Bîbî 1996, I, s. 437; İbn Vâsıl 1977, V,s. 77-79; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 148; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 533-534; Zehebî 1997, XLVI, s. 5.

³³ İbn Vâsıl sefere 2500 seçkin Selçuklu askerinin katıldığını söylese de (1977, V,s. 79) bizim için Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbni Bîbî'de geçen 5000 asker rakamı daha gerçekçi gelmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 453; İbni Bîbî 1996, I, s. 437). Bunun yanında Ebu'l-Farac ise asker sayısını 6000 verir ki (Ebu'l-Farac 1999, II, s. 534) bununla yaklaşık olarak da Eyyûbî asker sayısı hakkında fikir sahibi olabiliriz.

³⁴ İbnü'l-Vâsıl'ın verdiği 12.000 sayısını bir kenara bırakırsak Selçuklu ordusunun sayısı hakkında muasır kaynaklar sessiz kalır. Bu nedenle tek kaydımız olan İbnü'l-Vâsıl'ın verdiği rakamı-gerçek olmaması ihtimaline rağmen-kabul edebiliriz (İbnü'l-Vâsıl 1977, V,s. 79).

lup olan Eyyûbî askerlerinden başta Nureddin Artukşah olmak üzere birçok kişi ise tam bir hezimet halinde Harput Kalesi'ne çekilmişlerdir.³⁵ Savaşın sağ kurtulan Eyyûbî askerlerinin çoğu panik halinde ribat ve kale içine sığınmışlardır. Bunun üzerine Selçuklu askerleri de Harput Kalesini sıkı bir muhasara altına almışlardır. Selçuklu ordusunun ribatları kolayca ele geçirmesine mukabil, kalenin müstahkem olması nedeniyle bütün taz-yikleri geri püskürtülmüştür. Fakat kale içindeki yiyecek stoklarının tükenmesi üzerine kale, kuşatmanın yirmi dördüncü gününde muhasara güçlerinin eline geçmekten kurtulamamıştır. Harput hükümdarı Artukşah ve kale içine sığınan Eyyûbî ümerasının yanlarına hiçbir şey almamaları şartıyla kaleden çıkmalarına müsaade edilmiştir. Kalenin Selçuklular tarafından alınması üzerine şehre bağlı yedi kale daha ele geçirilmiştir. Her ne kadar Artukşah, I. Alâeddin Keykubad tarafından Alaşehir tarafını iktâ olarak almışsa da Harput'un Selçuklular'a teslim olması üzerine 60 yıllık Artuklu hakimiyeti sona ermiştir. El-Melikü'l-Kâmil ise ordusunun Harput önünde yenildiğini haber alır almaz, Anadolu'dan geri çekilerek memleketine dönmüştür³⁶.

El-Melikü'l-Kâmil'in Anadolu'ya düzenlediği ve Eyyûbîler açısından tam bir prestij kaybı olan bu seferin intikamını almak için I. Alâeddin Keykubad daha fazla sessiz kalmamış ve 1234 yılında Kemaleddin Kamyar'ı sayısı 50.000'i bulan Selçuklu ordusunun başına getirerek Eyyûbîler'e bağlı Harran, Ruha ve Rakka'yı ele geçirmekle görevlendirmiştir. Bunun yanında Sıbt İbnü'l-Cevzî ve diğer bazı kaynaklar, Mardin Artuklularının da Selçuklu ordusunu desteklediklerini kaydederler³⁷. Kısa süre içinde Ruha önlerinde görünen Selçuklu ordusu, şehir kalesini muhasara altına almıştır. Selçuklu mancınıklarının sert bombardımanına rağmen müdafiler şehrin müstahkem olması nedeniyle direnmişlerdir. Kaynaklar, bir türlü mukavemeti kıramayan Selçuklu birliklerinin bir süre sonra şehri müdafaa eden Eyyûbî askerlerinin alay konusu haline geldiklerini kayde-

³⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 453; İbni Bîbî 1996, I, s. 437; İbnü'l-Adîm 1996, s. 483; İbnü'l-Vâsıl, V,s. 79; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 534; İbn Dokmak 1986, s. 58.

³⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 453; İbni Bîbî 1996, I, s. 441; İbnü'l-Adîm 1996, s. 483; İbn Vâsıl 1977, V,s. 80-81; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; İbnü'l-Cezerî 1988, s. 149; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 534; Zehebî 1997, XLVI, s. 5-6.

³⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 459; İbni Bîbî 1996, I, s. 443-444.

derler. Duruma mukabil Eyyûbî askerlerinin hakaretleri karşısında Selçuklu askerlerinin tazyiki daha da sert bir hal almıştır. Mancınıklardan atılan taşlarla deliklerin açılması sonucu kale içine girme fırsatı bularak şehri ele geçirmeye muvaffak olmuşlardır. Bunun yanında aynı kaynaklar Selçukluların el-Melikü'l-Kâmil'in Anadolu'dan dönerken şehirde bıraktığı servetini de ganimet olarak ele geçirdiğini kaydederler³⁸. Selçuklu ordusu daha sonra Rakka üzerine yürümüştür. Kısa bir süre sonra şehir Selçukluların eline geçmiştir. Bunu Harran'ın uzun bir muhasaradan sonra ele geçirilmesi izlemiştir. Yine aynı şekilde şehirde önemli bir ganimete sahip olunmuştur.³⁹

El-Cezire Bölgesi'nde Selçuklular ile Eyyûbîler arasında başlayan ve gittikçe tırmanan gerilim, el-Melikü'l-Kâmil'in Anadolu seferi ve buna cevap olarak kabul gören Ruhâ, Rakka ve Harran'a yapılan Selçuklu seferi, iki devlet arasındaki husumetin iyice derinleşmesine neden olmuştur. El-Melikü'l-Kâmil, Selçukluların yaptığı ve birçok müstahkem şehrin kaybına neden olan seferi öğrenir öğrenmez 1235 yılının başlarında el-Cezire Bölgesi'ne bir sefer düzenlemeye karar vermiştir. El-Melikü'l-Kâmil her ne kadar geçmişte ihanetlerini görmesine rağmen, yanına kardeşi el-Melikü'l-Eşref ve Meyyâfârikîn hakimi Şehabeddin Gazî olduğu halde bölge üzerine harekete geçmiştir.⁴⁰ Eyyûbî ordusu bu münasebetle 1235 yılının bahar aylarında tüm askerî kudreti ile Anadolu'nun güneydoğu kısmı üzerine yüklenmiştir. Eyyûbîler ilk olarak Ruha'yı cebren ele geçirerek işe başlamışlardır. Şehir Selçukluların müthiş mukavemetine rağmen Eyyûbîler'in eline geçmekten kurtulamamış ve şehri kuşatan kalenin bir kısım burcu da Selçukluların şehre tekrar hakim olmaları ihtimaline karşılık yıktırılmıştır. Ardından el-Melikü'l-Kâmil, Harran'a doğru hareket etmiş ve şehri sert bir muhasara altına almıştır. Bunun yanında Eyyûbî ordusunun Harran'ı ele geçirmesi uzun sürmemiştir. Şehirde bulunan birçok

³⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 459; İbnü'l-Adîm 1996, s. 484; İbn Vâsıl 1977, V, s. 99; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 535; Makrizî 1956, I, s. 250. Arap kaynaklarının gayet geniş bir şekilde kaydettikleri Ruha muhasarası hakkında anlamadığımız bir nedenle Selçuklu kaynağı İbni Bîbî sessiz kalır.

³⁹ İbni Bîbî 1996, I, s. 444-445; İbnü'l-Adîm 1996, s. 484-485; İbn Vâsıl 1977, V, s. 99; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; Makrizî 1956, I, s. 250.

⁴⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 460; İbnü'l-Adîm 1996, s. 488; İbn Vâsıl 1977, V, s. 109.

zanaatkar esir alınarak Mısır'a gönderilmiş⁴¹, ardından da el-Melikü'l-Kâmil, bu başarılı seferden sonra Selçukluların el-Cezire harekâtına destek veren Mardin Artukluların üzerine yürümüştür. Artuklulara bağlı Düneysîr önlerine gelen Eyyûbîler, şehri şiddetli bir şekilde yağmalamıştır. Yağma o kadar ağır bir tahribata neden olmuştur ki şehir, başına gelen bu büyük felaket üzerine bir daha eski günlerine geri dönememiştir.⁴²

Selçuklular ve Eyyûbîler el-Cezire Bölgesi'nde kapışırken, Moğollara ait bir kuvvet tam bu tarihte bölgeye girmiştir. Bu sıralarda Düneysîr önlerinde bulunan el-Melikü'l-Kâmil ve kardeşleri, Bedreddin Lu'lu'dan bir mektup almışlardır. Mektupta Moğolların güçlü bir ordu ile el-Cezire Bölgesi'ne girdikleri ve Dicle nehrini aştıkları, Sincar'a kadar sokuldukları bildirilmiştir. Eyyûbî ordusu el-Melikü'l-Eşref'in elinde olan Sincar'ın Moğol tehlikesi altında olduğunu öğrenir öğrenmez şehrin üzerine yürüdülerse de geç kalmışlardır. Nitekim Eyyûbîler adına şehri yöneten Muineddin b. Kemaleddin b. Muhacir'in tüm müdafaasına rağmen şehir etrafı tahrip edilmekten kurtulamamıştır. Bunun yanında İbn Muhacir de şehir yakınlarında Moğollarla tutuştuğu bir çatışmada savaş meydanında öldürülmüştür. Moğollar, bununla kalmayıp o sıralarda şehir yakınlarından geçen ve Suriye'ye mal götüren bir ticaret kervanını da yağmalayarak kervanda bulunan birçok kişiyi katletmişlerdir. Bu sırada Eyyûbî ordusu da tüm hızı ile Sincar istikametinde hareket etmiş lakin Moğollar, el-Melikü'l-Kâmil ve kardeşi el-Melikü'l-Eşref'in Fırat nehrini geçtiklerini öğrenir öğrenmez yanlarında birçok esir ve ganimet ile söz konusu yeri süratli bir şekilde terk etmişlerdir⁴³.

⁴¹ İbni Bîbî 1996, I, s. 445; İbnü'l-Adîm 1996, s. 488; İbn Vâsıl 1977, V, s. 110; İbnü'l-Amîd tz., s. 19; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 535; Zehebî 1997, XLVI, s. 15; İbnü'l-Kesir 1995, XIII, s. 280; Yafi'î 1997, s. 67; Makrizî 1956, I, s. 251.

⁴² Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 460; İbnü'l-Adîm 1996, s. 488; Zehebî 1997, XLVI, s. 14-15; İbnü'l-Kesir 1995, XIII, s. 280; Makrizî 1956, I, s. 251. Melikü'l-Kâmil'in bu seferinden sonra şehrin birçok tarihi yapısı yıkıldı ve birçok mevki de talan edildi. Dönemin kaynakları bu memur şehirden sadece Düneysîr Ulu Cami ayakta kaldı söylerler. Bunun yanında bu yapı günümüzde de varlığını korumaktadır. Bkz: Artuk 1946, s. 167-169; Altun 1978, s. 80-84; Kılıcı 2006, s. 290-306.

⁴³ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 462-463; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 536; İbnü'l-Kesir 1995, XIII, s. 280; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 278.

Eyyûbîlerin Moğollar üzerine yürümesi, Selçuklular'a beklediği fırsatı sunmuştur. Nitekim Türkiye Selçukluları, el-Melikü'l-Kâmil'in el-Cezîre Bölgesi'nden çekilmesini fırsat bilerek yanına Mardin Artuklularını da almak suretiyle Nusaybin'i kuşatmıştır. Başta Sıbt İbnü'l-Cevzî olmak üzere dönemin Arap kaynakları Selçukluların şehirde büyük bir kıyıma sebep olduklarını yazarlar. Nusaybin'in talan edilmesinin akabinde Selçuklu ordusu, Amid şehrini muhasara altına aldıysa da bastıran kış nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁴

Selçuklu Sultanı, Amid önündeki başarısızlığı üzerine yaz aylarında Eyyûbîlere bir sefer düzenleme hazırlığındayken vefat etmiştir⁴⁵. I. Alâeddin Keykubad ileri görüşlü, zeki ve becerikli bir devlet adamı olmasına rağmen Eyyûbîlerle giriştiği mücadele, onun Moğollar karşısında yalnız kalmasına neden olmuştur. Nitekim Sultan'ın ölümü üzerine Saadeddin Köpek isminde bir vezirin elinde kukla olmaktan ileri gidemeyen ve babasının birçok meziyetini üstünde taşımaktan yoksun biri olan oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev⁴⁶ geçmiştir⁴⁷. I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden kısa bir süre sonra el-Melikü'l-Eşref de vefat etmiştir. Bunun yanında Erbil hükümdarı Muzafareddin Gökbörü'nün de aynı yıl içinde vefat etmesini fırsat bilen Moğollar, 1237 sonlarına doğru tekrar harekete geçmişlerdir. Erbil istikametinde ilerleyen Moğol güçleri, şehri ele geçirerek etrafı da yağmalamışlardır. Bağdat yakınlarında yer alan Angabad'a sokuldukları gibi etrafı talan etmişlerdir. Bir diğer Moğol müfrezesi ise Sürmârî etrafına gelerek yakaladıkları ahaliden birçok kişiyi öldürmüşlerdi. Fakat Abbasi Halifesi Moğolların Bağdat yakınına kadar sokulduğunu öğrenince Mücahid-din Davedâr komutasında bir müdafaa birliği göndermiştir. Söz konusu müdafaa birliği, Moğollarla karşılaştıklarında yapılan savaşla düşmanı geri püskürtmeye muvaffak olmuştur⁴⁸.

⁴⁴ İbni Bîbî 1996, I, s. 446-447; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 463; Zehebî 1997, XLVI, s. 15.

⁴⁵ İbni Bîbî 1996, I, s. 458-459; Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 465; İbnü'l-Adîm 1996, s. 491; İbn Vâsıl 1977, V, s. 124; İbnü'l-Amîd tz., s. 21; Zehebî 1997, XLVI, s. 18; İbnü'l-Kesir 1995, XIII, s. 283; Makrizî 1956, I, s. 254.

⁴⁶ Hayatı hakkında umumi bir mülâhaza için bk. Kaymaz 2010, ilgili yerler.

⁴⁷ İbnü'l-Adîm 1996, s. 491.

⁴⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 470; İbnü'l-Adîm 1996, s. 492; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 538; İbnü'l-Cezerî 1988, 177; Zehebî 1997, XLVI, s. 22,25-26; İbnü'l-Kesir 1997, XIII, s. 282; İbnü'l-Hallikân tz., V, s. 333; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 284.

El-Melikü'l-Kâmil de 1238 de yılında vefat etmiştir⁴⁹. Ölümü tam da Moğolların el-Cezire Bölgesi'ne akınlarının şiddetlendirdikleri bu döneme denk gelmiştir. Onun vefatı ile birlikte Moğollara karşı koyabilecek son dirayetli hükümdar da ortadan kalkmıştır. Nitekim Moğolların Bağdat yakınlarında yaşadıkları yenilginin öcünü almak için tekrar bölgeye girmeleri uzun sürmemiştir. Ebu'l-Farac, Moğolların Hanikîn denilen yere kadar sokulduklarını kaydeder. Abbasi halifesi tekrar bir birlik göndermişse de bu müdafaa güçleri söz konusu düşman birliği tarafından feci bir şekilde imha edilmiştir. Abbasi askerlerinin çoğu savaş meydanında maktul düşükleri gibi Moğollar da yüklü bir ganimetle geri çekilmişlerdir.⁵⁰

I. Alâeddin Keykubad'ın ölmeden önce son arzusu Amid'i ele geçirmektir. Fakat bunu gerçekleştirmeden vefat etmişti. Yerine tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise hem babasının son gayesini yerine getirmek hem de ümeranın gözündeki değerini artırmak maksadıyla Amid'i ele geçirmek için harekete geçmiştir. Selçuklu ordusu kısa bir süre sonra Amid önlerine gelerek ihtiyaç duydukları alet ve sair malzemelerle kale önünde surları dövmeye başlamışlardır. Bunun yanında Selçuklular kaleyi askerî kudretleriyle değil de farklı bir yolla ele geçirmişlerdir. Bir rivayete göre muhasara tüm şiddeti ile devam ettiği sıralarda Nâsireddin Arslan, Amid'i müdafaa eden bir Kürt beyine 400.000 dirhem vermek karşılığında şehri ele geçirmede kendilerine yardımcı olmasını, bunun karşılığında Sultan'ın birçok lütfuna da mazhar olacağını teklif etmiştir ki bu çabası kısa bir süre içinde faydalı olmuştur. Kaynaklar, bu vesile ile Nâsireddin Arslan'ın bu vaatleri ile adamı kendi tarafına çektiğini söylerler. Nihayetinde diğer Amid emirleri de bir ihanetle karşı karşıya olduklarını anladıklarında Selçuklulara haber verip şehri teslim etmişlerdir.⁵¹ Amid, Selçukluların el-Cezire Bölgesi'nde ele geçirdikleri son şehir olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra Moğollar, 1243 tarihinde Köseadağ Savaşı'nda Selçukluları büyük bir yenilgiye uğratarak hâkimiyetleri altına almışlardır.⁵²

⁴⁹ İbn Vâsıl 1977, V,s. 153-171; İbnü'l-Kesir 1995, XIII, s. 284, 288-299.

⁵⁰ Ebu'l-Farac 1999, II, s. 539; Zehebî 1997, XLVI, s. 38; İbnü'l-İmâd tz., VII, s. 298.

⁵¹ İbni Bîbî 1996, II, s. 43-48; İbnü'l-Adîm 1996, s. 496,498; İbn Vâsıl 1977, V, s. 295-296; İbnü'l-Cezerî 1988, 178; Zehebî 1997, XLVI, s. 42; Makrizî 1956, I, s. 302-303; Özbek 2019, s. 188-189.

⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî 1907, VIII, s. 491, İbnü'l-Adîm 1996, s. 514-515; İbn Vâsıl 1977, V,s. 326-327; İbnü'l-Amîd tz, s. 32; İbni Bîbî 1996, II, s. 64-73; Baybars el-

Sonuç

Tarih boyunca büyük güçlerin nüfuz mücadelelerine ev sahipliği yapmış olan el-Cezire Bölgesi, Türkiye Selçuklularının güneydeki dış siyasetlerinin en önemli cephesini oluşturmuştur. Ayrıca XII. Yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın ilk yarısında devrin en büyük güçlerinden olan Eyyûbîlerle bölgenin hakimiyeti için mücadele etmişlerdir. Her iki gücün nüfuz sahasını genişletme siyaseti üzerine inşa edilen bu mücadelede, sınırlar sık sık el değiştirmiş ve özellikle Ruha, Rakka, Harran ve Âmid gibi şehirler bu süreçte yakılıp yıkılmıştır. Fakat asıl sorun, Moğol tehlikesinin Anadolu ve Suriye'de iyice hissedildiği bu dönemde, I. Alâeddin Keykubad ve el-Melikü'l-Kâmil gibi devrin önemli iki hükümdarın tüm güçlerini savaş sahasında birbirlerine karşı kullanması olmuştur. İslam birliğinin birçok savaşta gayrimüslimlere karşı vermiş olduğu mücadelenin aksine bir iç mesele hüviyetine dönüşmesi, bu coğrafyaların Moğol istilasına açılmasına yol açmıştır. Böylelikle XIII ve özellikle XIV. yüzyılın siyasî, askerî, iktisadî ve içtimaî yönden bir kaos ortamına dönüşmesinin de temeli bu döneme ve bahsi edilen mücadelelere dayanmaktadır. Şüphesiz tarih varsayımlar üzerinden yazılamaz veya değerlendirilemez, lakin Moğolların batıya yürüyüşüne karşın birlik halinde durulsa ve mukabele edilse durum farklı olabilirdi. Zira Alaeddin Keykubad zamanında altın çağını yaşayan Türkiye Selçukluları; Selahaddin sonrası büyük bir bölünme yaşasalar da Eyyûbî meliklikleri ve Moğollara kafa tutmuş Harezmsâhlar'ın ittifakı şüphesiz daha sağlam bir koruma kalkanı oluşturabilirdi. Üstüne dönemin İslam lideri olan Halifeden alınacak destek de durumun boyutunu farklı noktalara taşıyabilirdi.

Söz konusu durumların hiçbiri olmadığı gibi Anadolu'daki şehirlerin yaşadıkları yağma ve talan aslında Moğollardan da önce başlamış ve bu durum daha önce bahsettiğimiz gibi büyük bir kargaşa döneminin başlamasına neden olmuştur. Siyasî, askerî, iktisadî ve demografik yapının da değişmesine yol açmıştır. Ayrıca bu durum özellikle Anadolu'da Selçuklu sonrası bölgesel güçlerin varlığına son vermiş ve bu durum Osmanlılar zamanına kadar bütün bölgede hakim bir unsurun varlığını yok etmiştir. Şöyle ki, bu dönem itibarıyla küçük yerel siyasi teşekküllerin etkin olduğu

Mansûrî 1998, s. 20-22; İbnü'l-Cezerî 1988, 185; Ebu'l-Farac 1999, II, s. 541-542; Aksarayî 2000, s. 35; *Anonim Selçukname* 1952, s. 48-49; Zehebî 1997, XLVII, s. 7; Makrizî 1956, I, s. 313; el-Aynî 1987, I, s. 120; İbn Tagrîbirdî 1963, VI, s. 347; Turan 2005, s. 451-457

yeni bir devrin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ne bölgede etkin olan Artuklular ne de Eyyûbilerden geri kalan melikler, eski ihtişamlarına geri dönememişlerdir. Mardin Artukluları ve Hısn Keyfâ Eyyûbîleri artık bölgede sadece kendi topraklarında etkili olan daha küçük yerel güçlere dönüşmüşlerdir. Selçuklular 1243 Köseadağ Bozgunu'ndan sonra hem Anadolu'daki prestijini kaybetmiş hem de kendisine tabi Türkmenlerin güvenini yitirmiştir. Özellikle Moğol valilerin Anadolu'yu yönetmek üzere atanmaları Türkmenlerin isyanlarına ve dahası II. Beylikler döneminin başlamasına yol açmıştır. Bu senaryo sadece bununla kalmamış el-Cezire Bölgesi, ilk olarak İlhanlılar ve Memlükler daha sonra da Timur-Akkoyunlular ile Memlükler arasında yaşanan savaşlar için bir mücadele ve hâkimiyet sahası haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKSARAYÎ, *Müsameratü'l Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- ALTUN, Ara, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi, İstanbul 1978, s. 80-84;
- ARTUK, İbrahim, "Dunaysır'da Artukoğullarının Ulu Camii", *Belleten*, X, Ankara 1946, s.167-169.
- AYNÎ, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli 'z-Zamân*, nşr. Muhammed M. Emin, I, Kahire 1987.
- BAYBARS el-Mansûrî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, thk. D. S. Richards, Beyrut 1998.
- BUNDÂRÎ, *Senai'l-Berku 'ş-Şâmî*, thk. Ramazan Şeşen, İstanbul 2004.
- CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, I-III, Ankara 1988.
- EBU ŞAME, *er-Ravzateyn fî Ahbar ed-Devleteyn*, I-II, Beyrut 1997.
- EBU'L FİDÂ, *Muhtasar fî Ahbaru'l-Beşer*, nşr. Mahmud Deyyub, I-II, Beyrut 1997.
- EBU'L-FARAC, *Ebû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I-II, Ankara 1999.
- ERDEM, İlhan, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadelesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIX, S. 30, Ankara 1997, s.359-378.
- GOTTSCHALK, H. L., *al-Malik al-Kamil von Egypten und seine Zeit*, Weisbaden 1958.

GOTTSCHALK, H.L., "Der Bericht des İbn Nazif al-Hamawi über die Schlacht von Jasyçimen (25–28 Ramadan/ 7–10 August 1230)", *WZKM*, Vien 1960, S.56, s.55-69.

İBN DOKMÂK, *el-Cevâhîrü'l-semîn fi seyri'l-hülef 'âve'l-mülük ve'l-selâtin*, thk. Saîd Abdulfettah Aşûr, Kahire 1982.

İBN HALDUN, *Tarih İbn Haldun, Kitâb el-İber ve Divan el-Mübtedâ ve el-Haber fi Eyyam el-'Arab ve el-'Acem ve el-Berber ve men Asarahum min zev Sultân Ekber*, I-VIII, Beyrut 2006.

İBN KESİR 1995: İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, I-XV, İstanbul 1995.

İBN SİBAT, *Sidk el-Ahbar: Tarih-i İbn Esbat*, Thk. Abdülislam Tedmurî, I-II, Trablus 1993.

İBN ŞEDDÂD, Bahaeddin, *Sultaniyye fi el-Mehasin el-Yusufiyye*, nşr. Cemaleddin Şayyal, Kahire 1964.

İBN ŞEDDÂD, İzzeddin, *el-Alâku'l-Hatira fi Zikri Ümerai Şam ve'l-Cezire*, nşr. Y. Abbare, III/I-II, Dimaşk 1978.

İBN TAGRÎBİRDÎ, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Misr ve el-Kahire*, thk. İ. Ali Tarhan-M.Mustafa Ziyade, I-XVI, Kahire, 1963.

İBN VÂSİL, *Müferricu'l-Kurub Ahbar-ı Beni Eyyub*, nşr. Cemaleddin Şeyyali Kahire 1953-1960

İBN VÂSİL, *Müferricu'l-Kurub Ahbar-ı Beni Eyyub*, nşr. H. M. Rabi, IV, Kahire 1972.

İBN VÂSİL, *Müferricu'l-Kurub Ahbar-ı Beni Eyyub*, nşr. H. M. Rabi, V, Kahire 1977.

İBN VERDÎ, *Tarih İbn Verdî, Tetimmet'ül Muhtasar fi Ahbaru'l-Beşer*, I-II, Beyrut 1996.

İBNİ BİBÎ, *el-Evamirü'l-Ala İye Fi'l-Umuri'l-Ala İye*, çev. Mürsel Öztürk, I-II, Ankara 1996.

İBNİ BİBÎ, *Muhtasar Selçuk-name*, haz. M.H. Yinanç, İstanbul 2007

İBNÜ'L HALİKÂN, *Vefayatü'l-Ayan*, thk. İhsan Abbas, I-VII, Beyrut tz.

İBNÜ'L-ADİM, *Zübdetü'l-taleb min Tarih-i Haleb*, thk. Halil Mansur, Beyrut 1996.

İBNÜ'L-AMÎD, *Ahbar Eyyûbîyin*, nşr. Claude Cahen, BEO'dan tıpkıbasım, Port Said tz.

El-Cezîre Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyûbî Hâkimiyet Mücadelesi (1193-1243)

İBNÜ'L-CEZERÎ, *Havâdisü 'z-zaman ve enbâüh ve vefeyâtü 'l-ekâbir ve 'l-a 'yân emlin ebnâih/Muhtar Tarih-i İbnü 'l-Cezerî*, thk. Hızır Abbas Muhammed Halife el-Mendşedavî, Beyrut 1988.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi 't Tarih*, çev. Abdülkerim Özyayın, XII, İstanbul 1989.

İBNÜ'L-İMÂD, *Şezeretü 'l-Zeheb fî Ahbar men Zeheb*, thk. Abdülkadir el-Eznavut-Mahmud el-EZNAVUT, I-IX, Dımaşk-Beyrut tz.

İBNÜ'L-NAZÎF, *Târîhu 'l-Mansûrî*, nşr. Ebu'l-Iyd Dudu, Cezayir 1981.

İSFAHÂNÎ, *el-Berku ş-Şâmî*, Nşr. R. Şeşen, CV, İstanbul 1979.

JANSKY, Herbert, “Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası”, *Zeki Velidi Togan 'a Armağan*, İstanbul 1955, s.117-126.

KAYA, Önder, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu 'da Eyyûbîler*, İstanbul 2007.

KAYMAZ, Nejat, *II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Devri*, Ankara 2010.

ALİ KILICI, “Kızıltepe (Koçhisar) Ulu Camii ve Onarımları”, *Makelelerle Mardin*, II, Ekonomi-Nüfus-Kentsel Yapı, İstanbul 2006, s. 290-306.

MAKRİZÎ, *Kitabu 's-Sulûk li Marifet 'ud-Duvel Mulûk*, nşr. Mustafa Ziyade, I, Kahire 1956.

MERÇİL, Erdoğan, “Sultan Selahaddin Eyyûbî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri”, *Bellekten*, C LIV, S. 209, Ankara 1990, s. 417-425.

NESEVÎ, *Sîretü Celâleddin Mengübernî*, nşr. Mücteba Mînuvî, Tahran 1986.

NESEVÎ, *Sîretü Celâleddin Mengübertî-Histoire Du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti*, nşr. Ve Fransızca çev. O. Houdas, Paris 1895.

NESEVÎ, *Sîretü Celâleddin Mengübertî*, Türkçe çev. Necim Asım, İstanbul 1934.

ÖZBEK, Süleyman, *Selçuklu-Eyyubî İlişkileri (1175-1259)*, İstanbul 2019.

PETRUS İBN RAHİB, *Tarihu 'l-İbn Rahib*, nşr. L. Cheikho, Beyrut 1903.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, *Mir'âtü 'z-Zamân fî Târîhi 'l-a 'yân*, haz. James Richard Jewett, VIII, Chicago 1907.

ŞEŞEN, Ramazan, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler-Memlukler (1193-1260)*, İstanbul 2007.

TANERİ, Aydın, *Celâleddin Harezşah ve Zamani*, Ankara 1977.

El-Cezîre Bölgesi'nde Selçuklu-Eyyûbî Hâkimiyet Mücadelesi (1193-1243)

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1988.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005.

TURAN, Refik, "I. Alâeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti", *SÜSAMSD*, S. 3, Konya 1988, s.79-87

UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Ankara 2003.

YAFÎ'Î, *Miratü'l-Cinan ve İbretü'l Yakzan Ma'rife ma Yu'teber min Havadis ez-Zaman*, nşr. Halil el-Mansur, Beyrut 1997.

ZEHEBÎ, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri, XLV, Beyrut 1997.

ZEHEBÎ, *Düvelü'l-İslam*, nşr. Hasan İsmail Merket-Mahmud el-Ernaut, I-II, Beyrut 1999.

MEVLEVÎ KAYNAKLARINDA EĞİTİM, ORDU, ADLÎ TEŞKİLAT VE İKTİSADÎ DURUM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Samet CENGİZ*

Özet

Türk ve İslâm tarihinin en önemli figürleri arasında yer alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî yaşadığı dönemden bugüne kadar uzanan süreçte her zaman gündem olmuş, ilgi çekmiş ve fikirleri ile insanları etkilemiş bir şahsiyettir. Onun yaşadığı dönemde ortaya koymuş olduğu faaliyetleri ve kaleme aldığı eserleri yüzlerce yıl boyunca insanların dikkat ve merak duygularını etkilemiş, onun fikirlerinden hareketle birçok çalışma ortaya konulmuş ve kendisi ile alakalı birçok değerlendirme yapılmıştır.

Yaşadığı döneme dini, tasavvufi, ilmi açıdan damga vuran Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Kur'an ve sünneti ön planda tutarak devrinin yaşayan en önemli insanlarından biri olmuştur. Döneme o kadar etki yapmıştır ki asırlar boyunca konuşulmuş ve günümüz dünyasında bile yaşantısı ve eserleriyle halen konuşulmakta olup üzerine çalışmalar yapılmıştır. Daha çok dini açıdan eserler kaleme almış ve bu eserlerinde çok anlamlı ve ders verici nitelikte çalışmalar ortaya koymuş olan Mevlânâ ile ilgili günümüzde birçok çalışma yapılmış olup çalışmanın ana temasını dini bilgilerin yanı sıra eğitim, ordu, adli teşkilat ve iktisadi durum ile ilgili bilgiler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mevlânâ, Eğitim, Ordu, Adli Teşkilat, İktisadi Durum.*

Abstract

Mevlânâ Celaleddin-i Rumi, one of the most important figures in Turkish and Islamic history, has always been on the agenda, attracted attention and influenced people with his ideas, from the time he lived until today. His activities and works that he wrote during his lifetime have affected people's attention and curiosity for

* Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.
samet2323cngz@gmail.com.

Mevlevî Kaynaklarında Eğitim, Ordu, Adli Teşkilat ve İktisadî Durum Üzerine

hundreds of years, many studies have been put forward based on his ideas and many evaluations have been made about him.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi, who left his mark on the religious, mystical and scientific aspects of the period in which he lived, was one of the most important living people of his era by keeping the Qur'an and Sunnah in the foreground. It had such an impact on the period that it has been talked about for centuries, and even in today's world, it is still talked about with his life and works, and studies have been done on it. Many studies have been done on Mevlânâ today, who wrote mostly religious works and produced very meaningful and instructive studies in these works, and the main theme of the study is information about education, army, judicial organization and economic situation, as well as religious information.

Key Words: *Mevlânâ, Education, Army, Judicial Organization, Economical Situation.*

Giriş

Türk ve İslâm tarihinin en önemli figürleri arasında yer alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî yaşadığı dönemden bugüne kadar ki süreçte her zaman gündem olmuş, ilgi çekmiş ve fikirleriyle insanları etkilemiş bir şahsiyettir. Onun yaşadığı dönemde ortaya koymuş olduğu faaliyetleri ve kaleme aldığı eserleri yüzlerce yıl boyunca insanların dikkat ve merak duygularını etkilemiş, onun fikirlerinden hareketle birçok çalışma ortaya konulmuş ve kendisiyle alakalı birçok değerlendirme yapılmıştır.¹

Yaşadığı döneme dini, tasavvufî, ilmi açıdan damga vuran Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Kur'an ve sünneti ön planda tutarak devrinin yaşayan en önemli insanlarından biri olmuştur. Döneme o kadar etki etmiştir ki asırlar boyunca konuşulmuştur. Günümüz dünyasında bile yaşantısı ve eserleriyle halen konuşulmakta olup üzerine çalışmalar yapılmıştır. Daha çok dini açıdan eserler kaleme almış ve bu eserlerinde çok anlamlı, ders verici nitelikte çalışmalar ortaya koymuş olan Mevlânâ ile ilgili günümüzde birçok çalışma yapılmış olup çalışmanın ana temasını dini bilgilerin yanı sıra eğitim, ordu ve adli teşkilatla ilgili bilgiler oluşturmaktadır.²

¹ Samet Cengiz, *Mevlevî Kaynaklarında Türk Algısı*, ADYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman, 2018, s. 1.

² Cengiz, *Mevlevî Kaynaklarında Türk Algısı*, s. 63.

Mevlevî kaynaklarında dönemin eğitim sistemi ile ilgili olarak eğitim anlayışı, medrese eğitimi, verilen dersler, ders araç-gereçleriyle ilgili bilgi; ordu teşkilatı ile ilgili olarak o dönemde hangi silahların kullanıldığı, savaşa kimlerin katılıp katılmayacağı, savaş düzenine dair bilgi; adli görevliler, suçların cezaları; iktisadi duruma dair de tarım, ticaret, vergi, parayla ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

Eğitim

Eğitim sözlükte okuduğunu anlamak, bir metni öğrenip tekrarlamak ve ders kökünden gelen medrese eğitimin verildiği yeri. Anadolu’da bir yer ele geçirildiği zaman orada cami, medrese, zâviye inşa edilirdi.³ Medreselerde devlet memurları, elçiler, hakimler gibi önemli kişiler yetişirdi. Medresenin etrafında hamam, imaret, kütüphaneler bulunmakta olup medreseler vakıf olarak da tesis edilmiş, öğretim parasız olup tüm ihtiyaçlar vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Medreselerin yanında sıbyan mektepleri okuma yazma öğretmek için yapılmıştır. Mevlânâ’nın eğitim anlayışı üç şekildeydi: Öğrencilere müderrisler tarafından ders vermek, müritleri zikir halkaları kurarak manevi olarak geliştirmek ve camide halka vaaz vermek.⁴ Medresede dersi tekrar eden ve öğretmenin yardımcısı⁵ konumunda olan muîd de vardı.⁶ Daha önce yemek yenilen yer olarak bilinen hânkâh,⁷ sonraları dervişlerin toplanıp zikir ve ibadet ettikleri yer olan tekke ve dergâh olarak kullanılmıştır.⁸

Mevlânâ, ihtiyaç kavramını eğitim bağlamına yerleştirmiştir. Ona göre eğitim şarttır çünkü insanlar ham becerilerle doğarlar ve bu becerileri geliştirmek için koçluğa ihtiyaç duyarlar. Mevlânâ, bitkinin yağmur ihtiyacını insanın eğitim ihtiyacıyla karşılaştırarak eğitimin alınmasının

³ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003, s. 323.

⁴ Elif Erdoğan, *Mevlânâ’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 127.

⁵ Sâmî es-Sakkâr, “Muîd”, *DİA*, XXXI, Ankara, 2020, s. 86.

⁶ Ahmed Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 766.

⁷ Süleyman Uludağ, “Hankah”, *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, s. 42.

⁸ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 751.

gerekliliğinden bahsetmiştir. Mevlânâ, “*Öğretmeni güneşle özdeşleştirir. Güneş karanlık dünyayı aydınlattığı gibi, eğitimci de karanlık kalpleri aydınlatır. Bir insan ne kadar yetenek ve niteliklere sahip olursa olsun, her zaman bir akıl hocasının eksikliğini hisseder*” demiştir.⁹

Mevlânâ ilim sayesinde kapalı kapıların açılacağını bilinmeyenlerin şu sözlerle anlaşılacağını söylemektedir: “*Dünyada, nerde kapalı bir kapı varsa anahtarı sensin; aşk senin talebendir, kapı açmayı sen öğrettin ona*”.¹⁰ Mevlânâ ilim öğrenme yolu söz demekte ve okulda ilk alfabe öğretildiğinden bahsetmektedir.¹¹ Medreselerde okutulan dersleri anlamak içinse tekrar edilmesi gerektiği belirtilerek bu konu şu sözlerle ifade edilmiştir: “*Medresemiz aşktır, müderrisimiz ululuk ısıdır; bizse bilgi elde etmeye uğraşan talebeyiz, dersimizi tekrarlar dururuz*”.¹²

Mevlânâ mektebe giden çocukların mektep yerine oyunla meşgul olduklarını,¹³ işin karşılığını görmedikleri için mektebe kıvranarak gittiklerini,¹⁴ anne ve babanın okula çocuklarını teşvik etmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵ “*Kimin talebesisin ki dünyaya usta gelmişsin; şu araçsız sanatı kimin elinden gördün, öğrendin*”¹⁶ diyerek dersin işini bilen hocalar tarafından alınması gerektiği belirtilmiştir. Öğretmenin çocukları dövebilecekleri,¹⁷ tokat atabilecekleri,¹⁸ sopayla vurabilecekleri¹⁹ şu sözlerle açıklanmaktadır: “*İlacın acılığıyla hocanın, ustanın silesi hoştur*”.²⁰

⁹ Şuayip Özdemir, “Mevlana’nın Eğitimci Kişiliği”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, 2011, s. 4-5.

¹⁰ Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, IV, s. 91.

¹¹ Erdoğan, *Mevlânâ’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 130.

¹² *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 162.

¹³ Mevlânâ, *Mesnevi*, (çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 353.

¹⁴ *Mesnevi*, s. 450.

¹⁵ Mevlânâ Celâleddîn, *Mecâlis-i Seba*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 106.

¹⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, VII, s. 58.

¹⁷ *Mesnevi*, s. 693.

¹⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 246.

¹⁹ *Dîvân-ı Kebîr*, V, s. 30.

²⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, III, s. 314.

Kaynaklardaki şu bilgi oldukça ilgi çekicidir: “Öğretmen çocuğu dövse çocuk ölse, öğretmene bir şey yoktur; korkma. Çünkü o öğretmen vekildir ve emanetçidir; her emanetçi içinde hüküm böyledir”.²¹

Medresede Kur’an, nahiv, fıkıh, usul,²² kelim,²³ tefsir,²⁴ felsefe²⁵ gibi dersler okutulmakta olup araç gereç olarak kitap,²⁶ defter,²⁷ kalem ve mürekkep²⁸ kullanılmaktadır. Mevlânâ, “Soysuz kişiye ilim ve fen öğretmek, yol kesicinin eline kılıç vermektir”²⁹ diyerek herkese ilim öğretilmemesi gerektiğinden bahsetmiştir. Hem Ahîler hem Mevlevîlerden bahsederken sosyal hayat ve medreselerde eğitim verilmiş, bu eğitimi almak için insanlar Konya’ya gelerek çok önemli eserler okumuşlardır.³⁰ Mevlevî eğitim anlayışı ileriye yönelik, bütüncül ve günümüz eğitim anlayışına etki edecek biçimde olmuştur.³¹

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan, çeşitli konularda görüşlerini dile getiren ve birçok eser bırakan Mevlânâ, önemli bir eğitimcidir. Bir eğitimcide bulunması gereken temel özelliklerin çerçevesini oluşturmuştur. Ona göre öğrenci tamamen öğretmene teslim olmalıdır. Mevlânâ eğitimin gücüne inanır. Eğitimin gücüne vurgu yapmakla birlikte kalıtımın göz ardı edilmemesi gereken bir gerçek olduğunu vurgulamaktadır. Mevlânâ, eğitimi bir zorunluluk olarak gören ve eğitimin gücüne inanan bir kişi olarak eğitim ve öğretim yöntemlerinde kalıcı uygulama bulabilen evrensel bir kişiliktir.³²

²¹ *Mesnevi*, s. 787.

²² *Mesnevi*, s. 138.

²³ *Mesnevi*, s. 387.

²⁴ *Mecâlis-i Seba*, s. 46.

²⁵ *Mesnevi*, s. 229.

²⁶ *Mesnevi*, s. 579.

²⁷ *Mesnevi*, s. 235.

²⁸ *Mesnevi*, s. 289.

²⁹ *Mesnevi*, s. 510.

³⁰ Mehmet Şeker, “İbn Batuta’ya Göre Konya ve Mevlânâ”, 4. *Milli Mevlânâ Kongresi*, Selçuklu Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 137.

³¹ Bayraktar Bayraklı, “Mevlânâ’nın Eğitim Anlayışı”, 4. *Milli Mevlânâ Kongresi*, Selçuklu Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 128.

³² Özdemir, “Mevlana’nın Eğitimci Kişiliği”, s. 13.

Ordu Teşkilatı

Mevlevî kaynaklarında az işlenen konulardan biri olan ordu teşkilatı ile ilgili silahlardan, askeri eğitimden, askeri birliklerden, süvari, piyade ve savaştaki askerlerin özelliklerinden, casusluktan, kuşatmadan, ordunun muharebedeki dizilişinden, savaştan elde edilen ganimetlerden bahsedilmiştir.³³

Mevlânâ, “*Kılıç kındadır*”,³⁴ “*Kılıç erleriyiz*”³⁵ ve “*Onu bazen kılıç kayışları yaparız*”³⁶ ifadeleriyle kılıcın önemli bir savaş aracı olduğu, “*Çelikten yapılma kılıcın korkusunu yaratır mı tahta kılıç*”³⁷ ve “*O el savaşa su verilmiş çelik kılıç vurur*”³⁸ denilerek kılıcın çelikten yapıldığı, ayrıca altına bezenmiş kılıçtan³⁹ da bahsedildiği görülmektedir. Kılıcın yanında ok ve yay⁴⁰ da kullanılan silahlardan. Bunun yanında ok koyulan okluk,⁴¹ zehirli ok,⁴² dört kanatlı ok,⁴³ hançer,⁴⁴ gürz⁴⁵ ve mızrak⁴⁶ kullanılan diğer saldırı silahlarındandı. Savunma silahları olarak ise zırh,⁴⁷ miğfer⁴⁸ ve kalkandan⁴⁹ bahsedilmiştir. Kuşatma silahları olarak mancınıktan⁵⁰ bahsedilmiş, “*Oruç mancınığıyla küfür kalesine,*

³³ Erdoğan, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 36.

³⁴ Mevlânâ Celâleddîn, *Fîhi Mâ-fîh*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 147.

³⁵ Mevlânâ, *Rubâiler*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 175.

³⁶ *Mesnevi*, s.496.

³⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, VI, s. 163.

³⁸ *Rubailer*, s. 88.

³⁹ *Mecâlis-i Seba*, s. 57.

⁴⁰ *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 164.

⁴¹ *Mecâlis-i Seba*, s. 17.

⁴² *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 137.

⁴³ *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 353.

⁴⁴ *Rubailer*, s. 49.

⁴⁵ *Mesnevi*, s. 595.

⁴⁶ *Rubailer*, s. 37.

⁴⁷ *Mecâlis-i Seba*, s. 29.

⁴⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 82.

⁴⁹ *Fîhi Mâ-fîh*, s. 4.

⁵⁰ *Mektuplar*, s. 209.

Mevlevî Kaynaklarında Eğitim, Ordu, Adli Teşkilat ve İktisadî Durum Üzerine

*karanlıklar burcuna taşlar yağdır, o kaleyi hak ile yeksân et*⁵¹ denilerek de mancımikle kaleye saldırı yapıldığı vurgulanmaktadır.

Orduyla ilgili diğer bilgilere baktığımızda; “Çocuk tutup yürümedikçe, bineği ancak babasının boynu olur”⁵² denilerek çocukların büyümesiyle ata binme eğitimi alacakları belirtilmiş, ayrıca çocukların küçükken tahta kılıçla küçük eğitimler aldığı ifade edilmiştir.⁵³ Çocuklara küçükken ok ve at yarışları, güreş, askeri alıştırmalar yaptırılmıştır.⁵⁴ Mevlânâ savaşa şu kişilerin katılmaması gerektiğini ifade etmiştir: Kadın ve ihtiyarlar,⁵⁵ erkekliğini yitirenler,⁵⁶ süslüler⁵⁷ savaşta ordunun mağlup olmasına yol açacağından orduya alınmamıştır. Savaş zamanında korkak olanların ordunun savaşı kaybetmesine bile yol açacağı belirtilmiş,⁵⁸ “Güç ve yürek pekliği, göz pekliği olmadıktan sonra silahla attan ne fayda beklenebilir”⁵⁹ denilerek de askerin cesur olması gerektiği vurgulanmıştır. Devlet ve orduyu meydana getiren Türk unsurlarının⁶⁰ ordu kumandanı olan subaşı da ordu teşkilatında önemli bir yer tutmaktadır.⁶¹

Savaş düzeni ile ilgili olarak öncü birliklerden,⁶² sağ ve sol desteklerden⁶³ bahsedilmiştir. Ordu için en önemli askeri birlikler olan süvariler,⁶⁴ silahlı, heybetli⁶⁵ ve ordunun zaferini sağlayan birliktir.⁶⁶

⁵¹ *Dîvân-ı Kebîr*, VI, s. 11.

⁵² *Mesnevi*, s. 76.

⁵³ *Mesnevi*, s. 69.

⁵⁴ Erdoğan, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 39.

⁵⁵ *Mesnevi*, s. 458.

⁵⁶ *Mesnevi*, s. 264.

⁵⁷ *Mesnevi*, s. 432.

⁵⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 425.

⁵⁹ *Dîvân-ı Kebîr*, III, s. 128.

⁶⁰ Bahâeddin Ögel, “Mevlânâ ve Türk Kültürü”, *1. Milli Mevlânâ Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1985, s. 1.

⁶¹ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 778.

⁶² *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 408.

⁶³ *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 407.

⁶⁴ *Mesnevi*, s. 98.

⁶⁵ *Mesnevi*, s. 277.

⁶⁶ *Mesnevi*, s. 114.

Askerler ise sipehsâlâr,⁶⁷ kumandan, başbuğ, yüzbaşı ve çavuş rütbelerinden oluşmaktadır.⁶⁸ Ordu içinde davulcu ve borazancıdan da bahsedilmektedir.⁶⁹ Savaşta ganimet olarak ise hazineler, atlar, kulların⁷⁰ ele geçirildiğinden, savaş bittiğinde ise zafer fermanının her yere gönderildiğinden bahsedilmiştir.⁷¹

Bu kaynaklarda adı geçen gûy u çevgân oyununun padişahlar tarafından oynandığı, savaşlara katılmayan şehir halkına, askerlerin nasıl savaştığını ve düşmanların kafalarının nasıl kesildiğini, düşmana nasıl saldırdıklarını ve püskürttüklerini göstermek için oynadığı önemli bir oyundur. Sahadaki bu oyun, gerçek savaşı göstermek için bir usturlap gibidir.⁷²

Adlî Teşkilat

Adâlet, karar ve davranışta doğru olmak, dini hükümlere göre eşit olmak anlamına gelmektedir.⁷³ Mevlevî kaynaklarında adâlet ile ilgili bilgiler dönemin adli mekanizmasını açıkça ortaya koymaktadır. Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde Anadolu Selçuklu Devleti bu topraklarda hüküm sürmekteydi. Bu dönemde adaletten sorumlu olan kişi sultan olup kendisi de bu adalet kurallarına uyar ve düzeni sağlardı. Yargının başında olan kadıların görevleri de adaleti sağlayıp, kargaşayı bitirmek, miras olaylarını

⁶⁷ Farsça bir kelime olan sipehsâlâr, sipeh (ordu), sâlâr (kumandan) kelimelerinden meydana gelmiştir. Arapça da aynı kelime sâhibü'l-ceyş, Anadolu Selçuklu devletinde emîrî'l-ümerâ olarak kullanılmaktadır. Bkz; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, s. 259.

⁶⁸ Erdoğan, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 41.

⁶⁹ *Dîvân-ı Kebîr*, IV, s. 132.

⁷⁰ Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 34.

⁷¹ *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 62.

⁷² Aydın Taneri, *Mevlânâ Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 214-215.

⁷³ Mustafa Çağrı, "Adâlet", *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 341.

çözümüne kavuşturmakta.⁷⁴ “Bir kadı göreve tayin edildi”⁷⁵ ifadesiyle bu tayinin Selçuklu döneminde olduğu ve sultan tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Kadıların suçlu olanları kendi adamları aracılığı ile araştırıp⁷⁶ asla rüşvete bulaşmamaları gerekmektedir.⁷⁷ Hâkim karşısına çıkmak için iki hasımın olması gerektiği ifade edilmekte⁷⁸ ve davada şahit olması gerektiği belirtilmektedir.⁷⁹ Mevlânâ, “Kadı, Hakk’ın vekilidir ve Hakk’ın adaletinin gölgesi; hak isteyenle cezaya layık olanın aynasıdır. Çünkü o, zulme uğrayan için cezalandırır; kendisinin ırzı, öfkesi ve geliri için değil”⁸⁰ denilerek kadının cezayı adaletli bir şekilde verdiği ve keyfiyetten uzak olduğu belirtilmiştir.

Mevlevî kaynaklarında insan öldürme, hırsızlık ve zina gibi suçlar görülmekte olup bunların cezalarına da değinilmiştir.⁸¹ Zina ile ilgili, “O, zina etti ve cezası yüz sopaydı” denilmektedir. “Mesela birisi, birini öldürmeyi kastederken zina etmeye koyulur. Zinaya koyulduğundan da kan dökmemiş olur. Zina kötüdür ama adam öldürmeye engel olduğu için iyidir”⁸² ifadesiyle adam öldürmenin zinadan daha kötü bir şey olduğu vurgulanmıştır. Dönemin sultanları, düşmanı darağacına çekmiş⁸³ ve yol kesenlerinde bu cezayı aldığını ifade etmiştir.⁸⁴ Hırsızlık yapanların sol ayağı ve sağ eli kesilir⁸⁵ veya darağacına çekilirlerdi.⁸⁶ Zulmedenler⁸⁷ ve borçlulara zindana atılma cezası verilirdi.⁸⁸ Zindanda bulunanların

⁷⁴ Erdoğan, *Mevlânâ’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 42-43.

⁷⁵ *Mesnevi*, s. 264.

⁷⁶ *Mesnevi*, s. 198.

⁷⁷ *Mecâlis-i Seba*, s. 30.

⁷⁸ *Mesnevi*, s. 452.

⁷⁹ *Mesnevi*, s. 431.

⁸⁰ *Mesnevi*, s. 787.

⁸¹ Erdoğan, *Mevlânâ’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 44.

⁸² *Fîhi Mâ-fih*, s.184-185.

⁸³ *Rubailer*, s. 85.

⁸⁴ *Rubailer*, s. 129.

⁸⁵ *Mesnevi*, s. 356.

⁸⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 163.

⁸⁷ *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 20.

⁸⁸ *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 344.

Mevlevî Kaynaklarında Eğitim, Ordu, Adli Teşkilat ve İktisadî Durum Üzerine

ayaklarına ise zincir, bukağı ve pranga vurulurdu.⁸⁹ Ayrıca suç işleyenlere falaka,⁹⁰ hadım etmek⁹¹ gibi cezalarda verilmekte olup, çocuklar⁹² ve delilere suç işlese dahi ceza verilmezdi.⁹³

İktisadî Durum

Ekonominin temelini tarım, hayvancılık ve ticarete dayandığı Anadolu'da Mevlevî kaynaklarında da önemli bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerden tarımsal faaliyetlere baktığımızda öküzlerin çektiği sabanla tarla sürülmekteydi.⁹⁴ Sürülen tarlaya gübre atılırdı.⁹⁵ Olgunlaşan ekinler orakla biçilir,⁹⁶ ambara çekilirdi.⁹⁷ Ürünlerden elde edilen tohumlar bir yıl sonra tekrar ekilmek üzere toprağa ekilir,⁹⁸ iyi tohum ekende iyi ürün almaktaydı.⁹⁹ Tohumu kabuksuz ekersen ürün vermeyeceği, kabukla ekersen ürün verip büyük bir ağaç olacağından bahsedilmiş¹⁰⁰ olup ürünlerin sulanması içinde arklar açılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰¹

Tarlada en çok arpa, buğday,¹⁰² üzüm bağları,¹⁰³ pamuk,¹⁰⁴ yetiştirilir, bağ ve bostanlara korkuluklar dikilir ve orada birisi var izlenimi yaratılırdı.¹⁰⁵ Mevlevî kaynakların da adı geçen çeşitli çiçeklerin isimleri

⁸⁹ Erdoğan, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 45.

⁹⁰ *Fîhi Mâ-fih*, s. 187.

⁹¹ *Mesnevi*, s. 584.

⁹² *Mesnevi*, s. 323.

⁹³ Erdoğan, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 47.

⁹⁴ *Mesnevi*, s. 894.

⁹⁵ *Divan-ı Kebir*, VII, s. 1.

⁹⁶ *Mesnevi*, s. 120.

⁹⁷ *Divan-ı Kebir*, II, s. 445.

⁹⁸ *Mesnevi*, s.642.

⁹⁹ *Divan-ı Kebir*, III, s. 117.

¹⁰⁰ *Fîhi Ma-Fih*, s. 16.

¹⁰¹ *Fîhi Ma-Fih*, s. 76.

¹⁰² Erdoğan, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 94.

¹⁰³ *Mesnevi*, s. 101.

¹⁰⁴ *Mesnevi*, s. 97.

¹⁰⁵ *Mecâlis-i Seba*, s. 88.

Mevlevî Kaynaklarında Eğitim, Ordu, Adli Teşkilat ve İktisadî Durum Üzerine

şunlardır: Gül,¹⁰⁶ nergis, nesteren (yaban gülü),¹⁰⁷ lale,¹⁰⁸ yasemin,¹⁰⁹ sümbül;¹¹⁰ ağaç isimleri çam,¹¹¹ çınar, söğüt, selvi, ödağacı, ardıç, zakkum, şimsad, kavak, pelesenk, ılgın, elma ağacı, ceviz ağacı, dut ağacı, zeytin ağacı, nar ağacı ve fıstık ağacıydı.¹¹² Değirmende sadece susamdan yağ çıkarılmaz, aynı zamanda buğdayda öğütülürdü.¹¹³

Mevlânâ'nın eserlerinde ticari olarak ithalat ve ihracatla ilgili önemli bilgilere ulaşmaktayız. İthal edilen ürünlere baktığımızda; Çin'den kuşyemi,¹¹⁴ misk,¹¹⁵ Bağdat'tan kâğıt,¹¹⁶ Mısır'dan şeker,¹¹⁷ Basra'dan hurma,¹¹⁸ Kirman'dan kimyon¹¹⁹ ithal edilmekteydi. İhraç edilen ürünler arasında ise madenler, şap, buğday, at, sığır, koyun, meyve, narenciye, halı, kilim ve kumaşlar bulunmaktaydı. Ülke içi ve dışında kervanlar ticaret için kullanılırdı.¹²⁰ “Geceydi bütün kervan halkı kervansarayda mahpustu; kalkın artık, o karanlıktan sıyrıldık, o hapisten kurtulduk biz”¹²¹ ifadesiyle geceleri kervansarayda kalındığı belirtilmiştir. Mevlânâ köle ticareti yapıldığını şu sözlerle açıklamaktadır: “Kafir ilinden Müslüman iline oğlanlar getirip satarlar. Kimisi beş yaşında, kimisi on yaşında, kimisi on beş yaşında. Çocuk getirilen, uzun yıllar Müslümanların arasında yetişir,

¹⁰⁶ *Divan-ı Kebir*, I, s. 12.

¹⁰⁷ *Mesnevi*, s. 348.

¹⁰⁸ *Divan-ı Kebir*, I, s. 117.

¹⁰⁹ *Rubailer*, s. 53.

¹¹⁰ *Divan-ı Kebir*, I, s. 343.

¹¹¹ *Divan-ı Kebir*, II, s. 438.

¹¹² Erdoğan, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 94.

¹¹³ *Mesnevi*, s. 809.

¹¹⁴ *Divan-ı Kebir*, IV, s. 429.

¹¹⁵ *Divan-ı Kebir*, III, s. 453.

¹¹⁶ *Rubailer*, s. 175.

¹¹⁷ *Divan-ı Kebir*, II, s. 348.

¹¹⁸ *Fihi Ma-Fih*, s. 223.

¹¹⁹ *Divan-ı Kebir*, V, s. 401.

¹²⁰ Erdoğan, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 96-97.

¹²¹ *Divan-ı Kebir*, VII, s. 28.

*gelişir, büyür. O ilin hallerini tümünden unuttur, o ilden hiçbir şey hatırlamaz”.*¹²²

Ekonomi için önemli olan paraya damga vurulduğu,¹²³ paranın darphanede basıldığı,¹²⁴ altının da burada basıldığı¹²⁵ belirtilmiş, para olarak ise dinar,¹²⁶ gümüş para¹²⁷ ve mangır¹²⁸ kullanılmıştır. Bunların yanı sıra para olarak Direm-i Sultani,¹²⁹ Sim-i Sultani denilen gümüş para, Sultani¹³⁰ ve askerlere aylık verilen maaş olan ulufe¹³¹ kullanılmıştır. Bu dönemde maliye bakanlığı görevinde bulunan müstevfi de iktisadi hayatta önemli bir yer tutmuştur.¹³² Vergi olarak “*Şekerin narhını ucuzlattı, değerini azalttı*”¹³³ denilerek o dönemde resmi olarak fiyat konulması ve şekerin çok fiyat yükseltilmesinden dolayı narh¹³⁴ konulmasından bahsedilmiştir.¹³⁵ Akik denilen değerli taştan bac yani vergi alındığı¹³⁶ ifade edilmiştir. Yıkık olan yerden haraç ve vergi alınmazdı, bu şekilde onların duası alınırdı.¹³⁷ Müslüman olmayanlardan da haraç adı altında vergi alınırdı.¹³⁸ Alınan bu vergilerin yanı sıra öşür vergisi de alınmıştır.¹³⁹

¹²² *Fihî Ma-Fih*, s. 59.

¹²³ *Mesnevi*, s. 572.

¹²⁴ *Mecâlis-i Seba*, s. 54.

¹²⁵ *Divan-ı Kebir*, IV, s. 102.

¹²⁶ *Rubailer*, s. 146.

¹²⁷ *Mesnevi*, s. 339.

¹²⁸ *Mesnevi*, s. 228.

¹²⁹ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 739.

¹³⁰ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 777-778.

¹³¹ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 784.

¹³² Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 770.

¹³³ *Divan-ı Kebir*, III, s. 216.

¹³⁴ Farsça nirh olup halk ağzında nark denilen narh kelimesi satışa çıkarılan ürünlerin satılabileceği en düşük ve en yüksek fiyat olarak belirlenmesi biçimidir. Belirlene fiyatın üstünde ya da altında satılması engellenmiştir: Cengiz Kallek, “Narh”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 387.

¹³⁵ Erdoğan, *Mevlânâ’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 101-102.

¹³⁶ *Divan-ı Kebir*, V, s. 299.

¹³⁷ *Mektuplar*, s. 29.

¹³⁸ *Mecâlis-i Seba*, s. 110.

¹³⁹ *Divan-ı Kebir*, III, s. 308.

Sonuç

Yaşadığı döneme dini, tasavvufi, ilmi açıdan damga vuran Kur'an ve sünneti ön plan da tutarak döneminin yaşayan en önemli insanlarından biri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî dönemine o kadar etki etmiştir ki yüzyıllar boyunca konuşulmuş ve günümüz dünyasında bile yaşantısı ve eserleriyle halen konuşulmaktadır. Daha çok dini açıdan eserler kaleme almış ve bu eserlerinde çok anlamlı ve ders verici nitelikte çalışmalar ortaya koymuş olan Mevlânâ ile ilgili birçok çalışma yapılmış olup bizde bu eserlerde yer alan dini bilgilerin yanı sıra eğitim, ordu ve adli teşkilat ile ilgili bilgileri ortaya çıkarıp farklı bir açıdan bakmaya çalıştık.

Her dönemde dinin ve dinin toplum tarafından benimsenmesinde etkili olan tarikatların toplumsal değişime, gelişime doğrudan etkisi olmuştur. Mevlânâ ile başlayan Mevlevilik hareketi Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında ve Türk İslam kültürünün oluşmasında ve bu kültürel değerlerin nesilden nesile aktarılmasında etkili olmuştur. Mevlevilikte doğrudan Türk milleti ile ilgili değerlendirmeler olmamakla birlikte bu tasavvufi hareketin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında Türk milleti ve Türk kültürünün çok önemli etkileri olmuştur

Mevlânâ yaşamı boyunca insanlara saygı ve hoşgörü ile yaklaşmıştır. Bu saygı ve hoşgörüsünü yanında yer alan dostları, müritlerinin yanı sıra Anadolu'da yaşamını sürdürdüğünden Selçuklu devlet adamlarına da göstermiş onların saygınlığını kazanmıştır. Çalışmamızın ana temasını oluşturan eğitim, ordu ve adli teşkilat Mevlana'nın yaşadığı dönemde Anadolu'ya hâkim olan Selçuklu devletinin medeniyeti ile ilgilide bilgi vermektedir. Bu çalışma bizlere Mevlevî kaynaklarında dönemin eğitim sistemi ile ilgili olarak eğitim anlayışı, medrese eğitimi, verilen dersler, ders araç ve gereçleri; ordu teşkilatı ile ilgili olarak o dönemde hangi silahların kullanıldığı, savaşa kimlerin katılıp katılmayacağı ve savaş düzeni; adli teşkilatla ilgili adli görevliler, suçların cezaları; iktisadi durumla alakalı tarım, ticaret, vergi ve paraya dair bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AHMED EFLÂKÎ, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- BAYRAKLI, Bayraktar, “Mevlânâ'nın Eğitim Anlayışı”, *4. Milli Mevlânâ Kongresi*, Selçuklu Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 128.
- BOZKURT, Nebi, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003, s. 323-324.
- CENGİZ, Samet, *Mevlevî Kaynaklarında Türk Algısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ADYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Adıyaman, 2018, s. 1-2.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Adâlet”, *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 341.
- ERDOĞAN, Elif, *Mevlânâ'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- ES-SAKKÂR, Sâmî, “Muîd”, *DİA*, XXXI, Ankara, 2020, s. 86-87.
- KALLEK, Cengiz “Narh”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 387-389.
- MERÇİL, Erdoğan, “Sipehsâlâr”, *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, s. 259-260.
- MEVLÂNÂ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- MEVLÂNÂ Celâleddîn, *Mecâlis-i Seba*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2010.
- MEVLÂNÂ, *Mesnevi*, (çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.
- MEVLÂNÂ Celâleddîn, *Fîhi Mâ-fîh*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2014.
- MEVLÂNÂ, *Rubâiler*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- MEVLÂNÂ Celâleddîn, *Mektuplar*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1999.
- ÖGEL, Bahâeddin, “Mevlânâ ve Türk Kültürü”, *1. Milli Mevlânâ Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1985, s. 1.

Mevlevî Kaynaklarında Eğitim, Ordu, Adli Teşkilat ve İktisadî Durum Üzerine

ÖZDEMİR, Şuayip, “Mevlana’nın Eğitimci Kişiliği”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, 2011, s. 4.

ŞEKER, Mehmet, “İbn Batuta’ya Göre Konya ve Mevlânâ”, *4. Milli Mevlânâ Kongresi*, Selçuklu Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 137.

TANERİ, Aydın, *Mevlânâ Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

ULUDAĞ, Süleyman “Hankah”, *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, s. 42-43.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI DONANMASINDA YABANCI UZMANLARIN FAALİYETLERİ

Kamil AKAR*

Özet

Osmanlı Devleti her ne kadar karada kurulmuş bir beylik olsa da 1347 yılından itibaren ciddi bir donanma sahibi olmuştur. Bu tarihten sonra devlet denizcilik faaliyetlerinde etkin olmuş ve dünyadaki donanma teknolojisi gelişmelerini yakinen takip etmiştir. Bu süreç her zaman donanma konusunda öncü kuvvet olmasını sağlamadığı gibi, genelde Avrupa’da yaşanan teknolojik değişimleri takip etmekten ibaret kalmıştır.

Osmanlı Devleti, XVIII ve XIX. yüzyıl boyunca donanmada yaşanan teknolojik gelişmeleri diğer dünya devletleri gibi ilgi ile takip etmiş ve bu yarışta yer almaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti donanmasının Avrupa devletlerinin donanmalarına göre ıslah edilmesi fikri, XVIII. yüzyılda vücut bulmuş ve XIX. yüzyılda da devam etmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa’nın teknik üstünlüğü kabul edilmiş ve III. Selim ile birlikte seri ıslahat hareketleri başlamıştır.

Osmanlı Devleti donanması söz konusu olduğunda, II. Abdülhamid devri ve özellikle onun saltanatının ikinci yarısı devlet için çok kritik bir dönüm noktasıdır. Sultan II. Abdülhamid, selefi Sultan Abdülaziz’den nicelik olarak çok büyük bir donanma teslim almış olmasına rağmen bu envanterin nitelik açısından bir ehemmiyeti yoktu. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid öncelik olarak donanmadaki gemi sayısının verimli hale getirilmesi ve etkin bir biçimde kullanılmasına önem gösterdi. Bu uygulamayı, genellikle Avrupa devletlerinin donanmalarında görev almış teknik bilgi birikimi yüksek uzmanlarla hayata geçirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında var olan donanmanın durumu, bu envanterin kullanım şekli ve yabancı uzmanların donanma ve modernleşme üzerine etkilerini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Donanma, Abdülhamid II, Hobart, Woods.*

* Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı kamilakar@posta.mu.edu.tr

Abstract

Although the Ottoman Empire was a principality established on land, it had a serious navy since 1347. After this date, the Ottoman Empire became active in maritime activities and closely followed the developments in navy technology in the world. This process has not always ensured that it is the leading force in the navy, and it has generally consisted of following the technological changes in Europe.

The idea of reforming the navy of the Ottoman Empire according to the navies of the European countries was embodied in the 18th century and continued in the 19th century. At the beginning of the 18th century, Europe's technical superiority was accepted and serial reform movements started with Selim III.

When it comes to the Ottoman Empire's navy, the reign of Abdulhamid II and especially the second half of his reign is a critical turning point for the empire.

Although Sultan Abdulhamid II received a very large navy from his predecessor, Sultan Abdulaziz, this inventory was not important in terms of quality. In this context, Sultan Abdülhamid II prioritized the efficiency and effective use of the number of ships in the navy. He tried to implement this practice with experts with high technical knowledge, who were generally employed in the navies of European countries.

In this study, we will examine the state of the navy, the use of this inventory, and the effects of foreign experts on the navy and modernization when Sultan Abdulhamid II ascended the throne.

Keywords: *Navy, Abdulhamid II, Hobart, Woods.*

Giriş

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığı esnada Osmanlı Devleti o zamana dek hiç olmadığı kadar zor bir durumdaydı. Ekonomik olarak çökmüş, isyanlar sebebiyle parçalanmanın eşiğine gelmiş ve hemen hemen siyasî olarak tüm dostlarını kaybetmişti.

Sultan tahta oturur oturmaz Balkan topraklarında baş gösteren isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Özellikle Fransız İhtilali sonrasında başlayan Balkanlardaki hareketlilik 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığı ile doruk noktaya ulaşmıştı.

Osmanlı Devleti'nin Balkan isyancılarından Sırbistan ile giriştiği savaştan galip ayrılması Rusya'yı savaş öncesinde tasarladığı plandan farklı

bir yola itmişti. Rusya şimdi bütün doğu sorununu bir konferansta görüşmek ve en azından Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki muhtar yönetimi garanti altına almak istiyordu. Bu teklifi İngiltere'ye iletmış ve İngiltere de büyük devletler ve Osmanlı Devleti'ni İstanbul'da bir konferans düzenlemeye davet etmişti. Osmanlı cephesinde ise azınlık meselesine yabancı devletlerin müdahalesinden bıkkınlık mevcuttu. Konferans öncesinde buna istinaden meşrutiyet ilanına karar verilmiş ve hummalı bir hazırlık başlamıştı. 28 kişilik komisyon 140 maddelik bir tasarı hazırladı ve sadrazam onayından sonra 119 madde olarak padişaha sunuldu. Sultan II. Abdülhamid de kendi haklarına dair düzenlemeleri yaptıktan sonra meşrutî yönetimi onayladı. Bu Osmanlı Devleti için çok büyük bir atılımdı. 23 Aralık 1876 günü geldiğinde ise Paris Antlaşması'nı imzalayan tüm büyük devletler İstanbul'da konferans için hazır bulunuyordu. Osmanlı ise meşrutiyetin ilanını, konferans görüşmelerini etkilemek ve görüşmelerde kazanç elde etmek için bugüne planlamıştı. Konferansın açılış konuşmasının yapıldığı esnada top sesleri tüm payitahtı inletmeye başlamıştı. Safvet Paşa açılış konuşması esnasında duyulan top seslerini delegelelere açıklamıştı. Bundan sonra Osmanlı Devleti de meşrutî yönetime sahip bir devlet olduğunu gururla dile getirmişti.¹ Midhat Paşa'nın yoğun uğraşları sonucunda ilan edilen meşrutî yönetim, devletin içerisine düştüğü müşkül durumdan kurtulmanın yegane yolu olarak görülüyordu.² Konferans günü acele ile ilan edilen Kanun-ı Esasî, modern bir anayasanın gereksinimlerini karşılamıyordu.³

Her ne kadar Osmanlı Devleti başarılı olabilecek stratejik bir hamle yapmış olsa da İstanbul Konferansı'ı esnasında Kanun-ı Esasî'nin ilanı beklendiği gibi bir karşılık bulamamıştır. Bunun en önemli sebebi de uzun süredir Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İngiltere'nin artık

¹ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Cilt VI*, Ankara 2011, s. 3289-3290.

² Yavuz Özgüldür-Serdar Özgüldür, "1876 Anayasasının Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 5, (1994), s. 325.

³ Ahmet Oğuz, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Ankara 2010, s. 72.

bu stratejiden vazgeçmiş olmasıdır.⁴ Konferans'ta Osmanlı Devleti'ne sunulan teklifler bir devletin iç işlerine doğrudan müdahale eden, kabul edilemez tekliflerdi. Bu ağır şartlara rağmen Salisbury açık olarak tekliflerin reddi durumunda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açacağını ve İngiltere'nin yardım etmeyeceğini belirtiyordu. Ağır şartlar 15 Ocak günü Osmanlı yönetimine iletildi ve reddi durumunda tüm temsilcilerin İstanbul'u terk edeceği bildirildi. Bu teknik olarak büyük bir diplomatik kriz anlamına geliyordu. Yaşanan gelişmeler ise bunu doğruladı. Öncelikle Abdülhamid bir vükela meclisi topladı ve görüşleri istedi. Daha sonra ise 180 kişilik büyük bir umumî meclis toplandı ve büyük bir çoğunlukla kendilerine teklif edilen bu ağır şartların reddine karar verildi. Bu karar, gerekçeleri ile konferansa katılan temsilcilere iletildi. Avrupalı temsilciler ise gerekçeleri önemsemeden İstanbul'u terk etti.⁵ Buna karşın Rusya hemen olmasa da Avrupa'dan istediği cevabı alamayınca 1877 yılında Osmanlı'ya savaş ilan etti. Tarihte 93 Harbi olarak andığımız ve Osmanlı'nın kesin mağlubiyeti ile biten savaş sonucunda Rusya hiçbir zaman elde edemediği büyük hakları Ayastefanos Antlaşması ile kazandı.⁶

Ayastefanos Antlaşması Rusya hariç hiç kimseyi memnun etmemişti. Büyük Avrupa devletlerinin ve Balkan uluslarının şikayet ettiği Ayastefanos Antlaşması sonrası uluslararası bir kongre toplama fikri ortaya çıktı. Osmanlı bu kongre ile ağır şartlardan kurtulacağını umuyordu. Böylece uluslararası kongrenin 13 Haziran 1878 tarihinde toplanmasına karar verilmişti. Tam bu esnada İngiltere de Kıbrıs'ı Osmanlı Devleti'nden

⁴ Konferansta İngiltere adına bulunan *Salisbury* ve *Elliot* özelinde İngiltere'nin Osmanlı Politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mithat Aydın, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 17, (2005), s. 105-106. ; Ferhat Durmaz, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devletine Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, S. 2, (2015), s. 109.

⁵ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3294.

⁶ 93 Harbi olarak bilinen bu savaş hakkında bu çalışmanın Hobart Paşa kısmında detaylı bir anlatım yapılacağı için bu fasılda özet olarak geçilmiştir. 93 Harbi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, (1994), s. 498-499. ; Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, (1991), s. 225.

savaşmadan almaya çalışıyordu. Osmanlı yetkilileri Berlin Kongresi'nde İngiltere desteğini almak için Kıbrıs'ı İngiltere'ye devretmeyi kabul etti.⁷

Kongrede Osmanlı'ya karşı en keskin tavrı Rusya'nın sergilemesi beklenirken Almanya Başbakanı Bismarck, tamamen Osmanlı düşmanı bir tavrı sergilemiş, kongrenin ele aldığı asıl meselelerin Osmanlı Devleti'nin meselesi olmadığını ve bir Avrupa meselesi olduğunu dile getirerek Osmanlı temsilcilerini dışarıda bırakmaya çalışmıştı. Konferans boyunca da Osmanlı temsilcileri katılımcıdan ziyade seyirci olarak süreci geçirmişti.⁸ 13 Temmuz'da konferans sona erdiğinde alınan kararlar Avrupalı devletlerin lehine esnetilmiş veya detaylandırılmış bir Ayastefanos Antlaşması'ndan başka bir şey değildi.⁹

Berlin Kongresi hiçbir sorunu çözmediği gibi, sonucunda varılan tek taraflı anlaşma sebebiyle pek çok yeni sorunu da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti için bu kongrede alınan kararlardan ziyade, kongre sonrasında ortaya çıkan sorunlar daha can sıkıcı bir hale geldi. Berlin Kongresi pek çok Avrupalı devletin siyasetinin değişiminin dönüm noktasıdır. Onlara göre, Osmanlı Devleti artık siyasî olarak sona ermiş ve pay edilmesi gerekmektedir. Her devlet de bu paydan en büyüğünü almanın derdine düşmüştür.

Berlin Kongresi'nde paylaşılan Osmanlı toprakları ilerleyen yıllarda tek tek fiili olarak işgal edilmeye başlandı. Önce Fransa Tunus'u, daha sonra da İngiltere Mısır'ı ele geçirdi. Özellikle İngiltere'nin Mısır saldırısında Osmanlı Donanmasının aciz durumu ortaya çıktı. 1878-1879 Osmanlı-Rus savaşının yarattığı olumsuz etki ile Mısır buhranı ortaya çıktı. Osmanlı Devleti Mısır'ın durumunu kontrol etmek için bir heyet göndermeye karar vermişti. Bu karar ise büyük bir diplomatik soruna yol açtı. İngiltere ve Fransa kendilerinden bağımsız alınan bu karara tepki olarak donanmalarını Mısır'a yollamaya karar verdi. Bunun üzerine Ekim

⁷ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, (1992), s. 516.

⁸ Vahid Çabuk, *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 9*, İstanbul 1999, s.279-281.

⁹ Kongrede alınan kararların ayrıntılı analizi için bkz: Eylem Tekemen, *Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 68-82.

1881’de Osmanlı Devleti heyeti geri çağırıldı ve adeta Mısır’da söz hakkı olmadığını kabul etti.¹⁰ Bir nevi iç karışıklık olan Maltız Olayı’ndan sonra ise Avrupa’da Mısır’a karşı doğrudan bir müdahale sesli bir şekilde konuşmaya başlandı. İngiltere bunu fırsat bilerek 11 Temmuz 1882’de donanması ile İskenderiye’den Mısır’a saldırdı ve 14 Eylül 1882’de tüm ülkeyi ele geçirdi. Bunun güvenlik için geçici bir durum olduğunu söylemesi ise Osmanlı Devleti için yeterli olmuştu.¹¹ Bu olaydan sonra Sultan II. Abdülhamid tüm gücünü donanmanın ıslahına harcadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Donanmasının Durumu

Sultan II. Abdülhamid tahta geçtiğinde hem kara ordusunun hem de donanmanın büyük bir ıslahata ihtiyacı vardı. Bu iki gücün ıslahında gereksinimler birbirinden farklıydı. Donanmada Sultan Abdülaziz’den kalan miras çok büyük olmasına rağmen sadece nicelik olarak bir önem teşkil ediyordu. Sultan Abdülaziz kendi inisiyatifi ile devleti büyük borçlara sokarak Fransız ve İngiliz firmalarından çok sayıda zırhlı muhrip gemiler satın almıştı. İleride daha net görüleceği üzere, bu satın alımlar Sultan Abdülhamid için ve dolayısıyla Osmanlı Devleti için bir kazanım değil, aksine bir sorun teşkil edecekti.

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı donanması nicel anlamda İngiltere ve Fransa’dan sonra dünyanın en büyük armadasını teşkil etmekteydi. Osmanlı donanmasındaki gemilerin miktar ve türleri şu şekildeydi;

“24 Vapur, 6 zırhlı fırkateyn, 9 zırhlı korvet, 7 zırhlı duba, 4 ahşap kalyon, 55 nakliye gemisi ve 10 tarak duba”¹²

¹⁰ Ali Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2013, s. 112-117. ; Ahmet Hikmet Kıvrak, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Mısır İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.136-152.

¹¹ Bilgenoğlu, *a.g.e.*, s.123-141.

¹² Nedim İpek, “II. Abdülhamid Döneminde Ordunun ve Donanmanın Modernizasyonu”, *XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, S. 2, (2002), s. 173.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri

Bu envanterin büyük çoğunluğu yukarıda belirtildiği gibi Sultan Abdülaziz döneminde İngiltere ve Fransa tersanelerinde yaptırılarak satın alım yoluyla oluşturulmuştur.

Nicelik bakımından büyük donanmaya rağmen, Sultan Abdülhamid'in daha çok kara ordusuna önem vermesi ve donanmayı hemen hemen hiç kullanmaması dönem hakkında en çok tartışılan konulardan biridir. Tarihçiler, II. Abdülhamid döneminin genelinde olduğu gibi bu konuda da çok zıt kutuplardadır. Bazı kesimler Sultan'ın donanmayı Haliç'te çürüt-tüğü görüşünü kaleme alırken, bazıları da kendisinden önceki Sultan Abdülaziz'i suçlayıp II. Abdülhamid'i aklama çalışmasına girişmiştir. Biz bu çalışmada mümkün olduğunca iki görüşün tesirinden uzak kalmaya gayret ederek dönemin Osmanlı denizciliğini objektif olarak değerlendirmeye çalışacağız.

Sultan II. Abdülhamid döneminin başlangıç aşamalarında donanmanın daha az kullanılmasında çok farklı neden aynı anda etkili olmuştur.

Bunların en çok tartışılanı Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişinde donanmanın tesirinin büyük olmasıdır. Amcası Sultan Abdülaziz'in başına gelenlerin kendisinin de başına gelebileceğinden endişelenen Sultan II. Abdülhamid, donanmaya yatırım yapmak yerine onu bir tehlike unsuru olarak görmüştür. Bu aslında sultanın genel bir sorunudur ve hemen hemen her konuda çok şüphelidir. Bu şüpheliği de donanma üzerinde kendisini çok güçlü bir şekilde göstermiştir.¹³ Bu görüşe ek olarak belirtmek gerekiyor ki, padişahın şüpheli tutumunun donanma üzerinde etkisi olmadığını iddia edenler de mevcuttur. Bu sava göre, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde donanmanın payı olsa da asıl itici güç kara ordusudur. Eğer Sultan bu korkuya sahip olsaydı donanmaya uyguladığı yaptırımları kara ordusuna da uygulamasını beklememiz gerekirdi.¹⁴ Aksine Sultan II. Abdülhamid kara ordusuna büyük yatırım yapmış, donanmayı ise ana unsur olarak kullanmamıştır.

¹³ Karal, *a.g.e.*, s. 369.

¹⁴ Mehmet Beşirli, "Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Donanması", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. XI, S. 25, (2004), s. 257.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra yaşanan gelişmeler ile birlikte, devletin ıslah edilmiş, güçlü ve modern bir orduya ihtiyacı olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Bu aşamada devletin iflas eden maddî durumu sebebiyle Sultan II. Abdülhamid bir karar vermek zorundadır. Sultan ya kara ordusuna yatırım yapacaktır ya da donanmaya. Bu ikilemde kalan Sultan, klasik bir anlayıştan geldiğinden olacak seçimini kara ordusundan yana yapmıştır. Bu kararı alırken donanma üzerinden şahsına gelecek tehlikeden çekinip çekinmediği bilinmemektedir.¹⁵ Bu bilinmezlerin yanında kesin olarak bilinen bir şey vardır ki, o da özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorlu ekonomik durum. II. Abdülhamid döneminde, donanma hem bütçesindeki düşüş hem de kredilere getirilen kısıtlamalar nedeniyle ciddi malî sıkıntılar yaşadı. Buna en güzel örneği Kaori Komatsu makalesinde vermiştir. 7 Ekim 1885 tarihinde Maliye Nezaretinden Bab-ı Ali'ye yollanan rapora göre; donanmaya yıllık ayrılan 64.617.326 kuruş tahsisattan sadece 733.672 kuruş kalmıştı. Bu durum ilerleyen yıllarda daha vahim bir hal alarak donanmaya ayrılan bütçenin tamamen erimesine sebep olmuştur.¹⁶ II. Abdülhamid dönemi bütçeleri ve harcamalara bakılıp kara ordusu ile bir kıyaslama yapıldığında donanmanın ne kadar geri planda kaldığı gözükmektedir.¹⁷

1882 yılında Mısır'ın İngiltere tarafından işgali, Osmanlı Devleti açısından bir dönüm noktası idi. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra başlayan Osmanlı aleyhtarı süreç 1882'de zirveye ulaşmıştır. Artık Osmanlı Devleti kadim müttefikleri İngiltere dahil kimseye güvenemezdi. Tam da bu sebepten kendi ordusunu oluşturmalı ve güçlü bir hale getirmeliydi. Güçlü ordu için gerekli olan en önemli unsurlardan birisi de tabii ki donanmadır. Bunun bilincinde olan Sultan da bahriye teşkilatına kara ordusu kadar olamasa da önem vermişti. Bu karar her ne kadar önemli olsa da aynı zamanda ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik çıkmaz, bahriye teşkilatının ıslahı için alınan kararların uygulanmasını zorlaştırmıştı.

¹⁵ Merwin Albert Griffiths, *The Reorganization of the Ottoman Army under Abdülhamid II 1880 – 1897*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) California University, 1966, s.65-67.

¹⁶ Kaori Komatsu, "Financial Problems of The Navy During the Reign of Abdülhamid II", *Oriente Moderno* 20, 81/1, Roma (2001), s. 212.

¹⁷ Beşirli, *a.g.e.*, s. 257.

Osmanlı Devleti'nde Rus savaşı ile Yunan savaşı arasındaki dönemde Tersane-i Amire'de gemi aksamının yapımına ve yabancı ülkelerden satın alımlara devam edilmiştir. 1882 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne ikişer adet torpido ve istimbot siparişi verilmiş, bunun yanında aynı dönemde Tersane-i Amire'de de Avrupa modelinde gemi yapımı çalışmalarına başlanmıştır. Bu isteğin yerine gelmesinde Amerikan uzmanlar etkin bir rol oynayıp özel bir gemi modeli ortaya koymayı başarmıştı.¹⁸ 1885-1896 yılları arasında bu modellemenin sonucu olarak Amerikan uzmanların da katkısıyla İstanbul'da yedi adet istimbot¹⁹, bir fırkateyn²⁰ ve iki gambot²¹ tamamlanıp kullanıma sunuldu. Tersane-i Amire ve İzmit Tersanelerinde zırhlı cinsinden; Abdülkadir, Hüdavendigâr, Feyz-i Bahri, ve Şadiye inşa edilirken, Şahin-i Derya torpidosu, Lütf-i Hümayun kruvazörü, Heybetnüma korveti, Medine kruvazörünün de yapım çalışmalarına devam edildi. Yoğun gibi görülen bu çalışma temposuna rağmen 1902 yılına gelindiğinde gemilerden sadece bir tanesinin yapımı tamamlanabilmişti.²² Tersanelerde inşasına başlanan gemilerin bir türlü vaktinde tamamlanmamasındaki en büyük sebeplerden birisi de yukarıda da bahsettiğimiz maddi sorunlardır.²³ Devam eden süreçte Osmanlı Devleti gemi yapımı yanında satın alımları da sürdürmüştür. 1899 yılında Amerika'dan bir zırhlı kruvazör alımına karar verilmiş ve yapımına hemen başlanmıştır. Sultan bu kruvazör inşası hakkında sık sık rapor istemiş ve ilerleyişi takip etmiştir. Mecidiye ismi verilen kruvazör²⁴ 1904'de Osmanlı donanmasına katılmıştır. Bu dönemde İngiliz firmaları yine öncü tedarikçi konumdaydı. Amerika'dan yapılan alımın yanı sıra İngiltere ile yapılan anlaşmalar sayı

¹⁸ Beşirli, *a.g.e.*, s 253.

¹⁹ Buharla çalışan yeni sistem bir deniz teknesi. Küçük vapur olarak da adlandırılır.

²⁰ Büyük gemilere yardımcı kuvvet niteliğinde olan, daha küçük ama yüksek tonajlı buharla çalışan bir gemi türüdür. Modern destroyer gemilerin ilk örneğidir.

²¹ XVIII. yüzyılda niteliği tam belirlenmemiş, orta büyüklükte ve birden fazla silah bulunan buharlı gemi tipidir. XIX. yüzyılda devriye görevlerinde kullanılmıştır.

²² İpek, *a.g.e.*, s. 174.

²³ Komatsu, *a.g.e.*, s. 215

²⁴ En büyük tipteki buharlı savaş gemileridir. Muhrip gemilerin ilk örneklerindedir. Genelde büyük toplarla donatılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri

olarak daha fazlaydı. 1900'lü yılların hemen başında, Armstrong firmasından Hamidiye isimli bir kruvazör ile Ertuğrul isimli vapur sipariş edilmiştir. Bunlardan ikisi de 1904 yılında Osmanlı donanmasına katılmıştır. Aynı dönemde alımları çeşitlendirmek adına Alman Krupp ve Fransız Schneider firmalarından gemi aksamı siparişleri verilmiş ve İtalyan Ansaldo tersanesinden gemi inşası ve modernizasyon konusunda hizmetler satın alınmıştır.²⁵

1904 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin buharlı gemi envanteri aşağıdaki gibidir:²⁶

Geminin İsmi	Alman Firma/Tersane	Sipariş Edilen Ülke
Hamidiye	Tersane-i Amire	Osmanlı
Mesudiye	Thames Iron Works	İngiltere
Osmaniye	R. Napier & Son	İngiltere
Aziziye	R. Napier & Son	İngiltere
Orhaniye	R. Napier & Son	İngiltere
Mahmudiye	Thames Iron Works	İngiltere
Asar-ı Tevfik	SA Des Forges	Fransa
Abdulkadir	Tersane-i Amire	Osmanlı
Feth-i Bülend	Thames Iron Works	İngiltere
Mukaddime-i Hayr	Tersane-i Amire	Osmanlı
Muin-i Zafer	Thames Iron Works	İngiltere
Avn-i İlâh	Thames Iron Works	İngiltere
Asar-ı Şevket	Thames Iron Works	İngiltere
Necm-i Şevket	SA Des Forges	Fransa
İclaliye	SA Stabilimento	Fransa
Hıfzurrahman	SA Des Chantiers	Fransa
Hizber	Tersane-i Amire	Osmanlı
Memduhiye	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Feth-ül İslam	SA Des Forges	Fransa
Lütf-ü Hümayun	Tersane-i Amire	Osmanlı
Feyz-i Bahrî	Tersane-i Amire	Osmanlı

²⁵ Beşirli, *a.g.e.*, s. 253-255.

²⁶ Ahmet Güteryüz-Bernd Langensiepen, *1823-1923 Osmanlı Donanması*, İstanbul 2007, s. 75-114 ; Levent Düzcü, "Osmanlı Deniz Kuvvetleri...", s. 134-135.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri

Hüdavendigâr	Tersane-i Amire	Osmanlı
Selimiye	Tersane-i Amire	Osmanlı
Peyk-i Şevket	Schiffs und Maschi- nenbau	Almanya
Berk-i Satvet	Schiffs und Maschi- nenbau	Almanya
Mecidiye	William Camp	Amerika
Hamidiye	Armstrong	İngiltere

Görüldüğü üzere Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı süresinde Osmanlı donanması tamamen çürümeye terk edilmemiş, aksine selefi Sultan Abdülaziz döneminden nitelik olarak daha verimli iyileştirme çabalarına girilmiştir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid, 1897 Osmanlı-Yunan savaşındaki hayal kırıklığının ardından gemi satın alımına ve donanmanın modernizasyonuna daha çok önem vermiştir. Bahsi geçen savaşta Sultan donanmanın eksikliğini en önemli zafiyet addetmiş ve satın alımlara başlamıştır. Hatta sultanın donanmaya verdiği önemi ve modern teknolojiyi çok yakından takip ettiği reddedilemez bir gerçektir. Bunun en güzel örneği ise denizaltı konusunda yaşanmıştır.

Denizaltı çizimlerinin veya fikirlerinin tarihi XV. yüzyıllara kadar götürülebilir. Modern anlamda bir güç olarak denizaltı kullanımı ise diğer tüm teknolojik gelişimler gibi XIX. yüzyıla rastlar. 1864 yılında Amerikan iç savaşında ilk defa denizaltı kullanılmış ve bir düşman korveti batırılarak başarıya da ulaşılmıştır. Bu tarihten sonra özellikle Simon Lake ve John Holland'ın denizaltı tasarımları bu teknolojinin sürükleyicisi olmuştur.²⁷ Büyük denizci ülkeler dahi bu teknolojinin karşısında kararsız kalıp adım atamamışken, Sultan II. Abdülhamid uzun incelemeler sonucunda en yüksek teknolojiyi içerisinde barındıran denizaltılardan almaya karar vermiş ve 1886 yılında İngiliz Nordenfeld isimli şirkete iki adet sipariş vermiştir. Bu satın almanın altında yatan sebep ise aslında Yunanistan'ın bu gemilerden bir tane sipariş etmiş olması olarak gösterilebilir. Siparişler üç ay içerisinde teslim edilip, montaj Tersane-i Amire'de gerçekleştirilmiştir. Böylece Nordenfeld-II ve Nordenfeld-III isimli denizaltılar Abdülhamid

²⁷ Evren Mercan, "Osmanlı Bahriyesi'nde İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. VIII, S. 15, (2012), s. 165-166.

ve Abdülmecid isimleriyle Osmanlı donanmasına dahil edilmiştir. Osmanlı Devleti denizaltı satın alımlarını, asla yetişemediği Avrupa'daki silahlanma yarışına karşı yeni bir şans olarak görmüş ve herkesten önce bu yeni silaha sahip olmak istemişti. Düşünülenin aksine denizaltılar özellikle su altında çok dengesiz ve hala gelişime ihtiyacı olan araçlardı. Aynı zamanda satın alımlardan önce denizaltılar pek çok başarılı deneme yapmış ve hatta ilk defa deniz üzerindeki bir tekneyi ateşle batırmayı başarmıştır.²⁸ Bu başarılı denemelerin gözlemlenmesi sonucunda satın alınan denizaltılar Osmanlı Devleti tarafından uzun süre aktif bir şekilde kullanılmadı. Bunun sebebi olarak ise kullanım için yetişmiş personelin olmaması, araçların stabilizasyonunun tamamlanmamış olması ve kullanım alanının oluşmamış olmasını gösterebiliriz. Her iki denizaltı da uzun süren bekleyişin ardından 1921 yılında sökülüp hurdaya çıkarılmıştır.²⁹

Görüldüğü üzere II. Abdülhamid döneminde büyük çaplı bir donanma yenileme politikası güdülmese de dönemin teknolojisine uyum için çaba sarf edilmiştir. Buna rağmen donanmadan yetersiz maddî kaynaklar ve eğitimsiz personelden dolayı tam anlamıyla verim alınamamıştır. Bununla birlikte çok hızlı değişen teknolojiye karşı, her değişimde dışarıdan alım yapmak faydanın yanında zarar sağladığı Abdülaziz döneminde gözükmiştir. O süreçte alınan gemilerin düzenli bakımları yapılamamış ve teknolojileri çok çabuk eskimiştir. Bundan dersler çıkartan Sultan II. Abdülhamid, satın alım yerine yeni teknolojileri Tersane-i Amire'de uygulamaya çalışmış ve alımları azamî seviyede tutmaya gayret etmiştir.

Bu zor durumlar altında dahi, Osmanlı donanması Sultan Abdülhamid saltanatının sonuna gelindiğinde hala etkili bir güç olabilecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyel İttihat ve Terakki'nin yönetiminde olduğu Meşrutiyet döneminde fark edilmişse de siyasî hırslar sebebiyle II. Abdülhamid döneminde yapılanlar adeta yok sayılmıştır. Tek istisna olarak uzman istihdamı sayılabilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri, İngiliz ve Alman uzmanların da etkisiyle birlikte Osmanlı deniz gücünü tekrar verimli kullanılmaya çalışmışlardır. Bu elverişli ortamın yaratılmasında en

²⁸ Mercan, "Osmanlı Bahriyesi'nde İlk...", s. 175-175.

²⁹ Mercan, *II. Abdülhamid Dönemi...*, s. 166.

büyük pay Sultan II. Abdülhamid'indir. Kısacası Sultan II. Abdülhamid döneminde ekilenlerin Meşrutiyet döneminde biçildiği söylenebilir.

II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanlar

Osmanlı Devleti kurulduğu günden itibaren bilgi ve teknolojiyi edinme ve onu geliştirme konusunda her zaman başarılı olmuştur. Klasik dönem³⁰ olarak adlandırılan süreçte bilginin ve teknolojinin öncüsü olan devlet, özellikle XVIII. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiş ve devleti Avrupa'ya göre ıslah etme fikirleri ortaya çıkmaya başlamıştır.³¹ Özellikle Sultan III. Selim³² ve II. Mahmut³³ dönemlerinde Avrupa'dan uzman getirmek, teknoloji transferi için en gerekli hamlelerden birisi olarak görülmüştür.³⁴

Donanma için de durum bundan farklı değildir. 1770 yılında Çeşme'de Osmanlı donanmasının tamamen yok edilmesinden sonra, dönemin teknolojisine uygun bir donanma oluşturma fikri canlanmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı fennî işlerinde Baron de Tott ismini çok sık duymaya başlıyoruz. Baron de Tott ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa faaliyetleri ile Haliç'te Tersane Hendesehanesi açılmış ve bu modern Deniz Harp

³⁰ Osmanlı klasik dönemi II. Mehmed ile başlayıp I. Süleyman ile biten döneme verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Halil İnalcık, "Periods of Ottoman History", *Essay in Ottoman History*, İstanbul 1998, s. 15-28.

³¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Bilimine Toplu Bakış", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. VIII, (2000), s. 17.

³² III. Selim'in Avrupai yapısını iyi anlamak, dönemin modernleşme hareketlerini takip etmek açısından çok önemlidir. Sultanın kişiliği ve ıslahata bakış açısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal Beydilli, "III. Selim Aydınlanmış Hükümdar", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul 2010, s. 27-58.

³³ II. Mahmud ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal Beydilli, "II. Mahmud", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, (2003), s. 352-357.

³⁴ Mustafa Şahin, Osmanlı Devleti'nde "Yabancı Uzmanlar Aracılığıyla Batılılaşma Çabaları", *Milli Eğitim Dergisi*, S. 143, (1999), s. 87-90.

Okulunun temelini oluşturmuştur. Bu tarihten sonra Fransız, İsveçli ve özellikle İngiliz uzmanlar Osmanlı donanmasında sık sık görev almıştır.³⁵

Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Osmanlı donanması içerisinde yüksek rütbeli dört yabancı görev alıyordu. Bunlar Hobart, Felix Woods, Starke ve Kalau Vom Hofe'dir. Bunların dışında da pek çok yabancı uyruklu usta ve gemici mevcuttu.³⁶ Biz bu bölümde Osmanlı deniz kuvvetlerinin en önemli kademelerinde görev yapmış dört uzmandan ve Osmanlı denizciliğine ne gibi katkılar sağladığından bahsedeceğiz.

Hobart Paşa Dönemi

Tam ismi Hobart-Hampden Augustus Charles olan, Osmanlı kaynaklarında Hobart Paşa olarak anılan İngiliz Amiral, 1 Nisan 1822 tarihinde³⁷ İngiltere'nin Leicestershire bölgesinde Buckinghamshire kontunun oğlu olarak doğmuştur. 1835 yılında henüz 13 yaşındayken İngiliz Bahriyesi'ne dahil olmuş ve bundan sonraki tüm hayatını bir denizci olarak geçirmiştir. İngiliz donanmasında pek çok kademede görev yaptıktan sonra 1861 yılında Foxhound isimli geminin komutanı olarak görevlendirilmiş ve burada geçirdiği iki yıldan sonra deniz albayı (captain) olup ardından da emekli olmuştur. Buna rağmen kişiliği itibariyle emekli hayatı geçirmeye uygun olmayan Hobart yeni bir maceraya atılmak için Amerika'ya gitmiş ve Amerikan İç Savaşı'nda Güneyliler ile hareket ederek büyük başarılar kazanmıştır.³⁸

Amerika macerasından sonra yeni maceralara atılmak isteyen Hobart, 1867 yılında rotasını Akdeniz'e çevirmiştir. Bu tarihte Osmanlı Devleti ise Girit'te ortaya çıkan Rum isyanı ile mücadele etmekteydi. Adanın Rum halkı bölgeyi Yunanistan'ın ilhak etmesi için bir mücadeleye girişmişti. Hobart ile aynı dönemde yaşayan ve Osmanlı Devleti içerisinde uz-

³⁵ Yaşar Bedirhan-Figen Atabey, "Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)", *Turkish Studies*, C. VIII, S. 6, (Spring 2013), s. 129.

³⁶ Levent Düzcü, "Osmanlı Deniz Kuvvetleri...", s. 101.

³⁷ Hobart Pasha, *Blockade-running, slaver-hunting, and war and sport in Turkey*, New York 1915, s. 19.

³⁸ William Stewart, *Admirals of The World, A Biographical Dictionary, 1500 To the Present*, North Caroline 2009, s. 167.

man rolü ile görevli bir diğer İngiliz olan Woods'un aktardığına göre, Hobart'ın bu bölgeye gelişindeki ilk fikri Girit'teki Rumlar ile birlikte bir mücadeleye girişmekti. Bu amaç için ilk olarak Atina'ya gitse de bu tarihte kardeşi Lord Hobart İstanbul'da bir İngiliz bankası olarak hizmet veren Osmanlı Bankası'nın ülke müdürü pozisyonundaydı. Lord Hobart kardeşinin Osmanlı'ya karşı bir isyan mücadelesine katılmasını istemediği için onu Osmanlı donanmasına aldırarak için girişimlere başladı. Girit'teki vaziyetin kötüye gitmesi ile paralel olarak Lord Hobart'ın girişimleri başarılı oldu ve kardeşi Hobart'a Osmanlı donanmasına katılması için teklif yapıldı.³⁹ Görüşmeyi Fuad Paşa gerçekleştirdi (1867)⁴⁰ ve teklifi sunarken özellikle dikkat ettiği bir nokta vardı. Bu da görevi kabul etmesi durumunda kendi halkına karşı sorumluluğundan ve bu durumun doğuracağı risklerden Osmanlı Devleti'nin sorumlu olmayacağıydı.⁴¹

Hobart Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin hizmetine giriş hikayesi normal bir uzmanın istihdamından farklıydı. Normal şartlarda Osmanlı bir Avrupa devletinden resmî yazı ile uzman talep eder ve o devletin seçtiği kişi yine gönderen devletin resmi izni ile Osmanlı'da görev almaya başlardı. Hobart Paşa ise başına buyruk birisi olduğu için böyle bir süreçten geçmeden kendi isteği ile Osmanlı donanmasına katılmıştı. İngiltere bu duruma engel olmak için girişimlerde bulunsa da başarılı olamamıştır.⁴² Görevi ilk kabul ettiği günlerde Hobart Paşa bir İngiliz deniz subayı olarak bu teklifi kabul etmeden üstlerine danışması gerektiğini unutmuştu. Özellikle kendisinden önce Osmanlı donanmasında müşavirlik görevi yapan Sir Adolphus Slade'in emekli olmasından sonra İngiliz denizcilerden bu pozisyona pek çok başvuru yapılmıştı. Bahsi geçen günlerde İngiliz bahriyesi bu mevkiye uygun birisini seçmek için uğraşmaktaydı. Tam bu aşamada Hobart'ın kendi inisiyatifi ile Osmanlı hizmetine girmesi İngiliz

³⁹ Sir Henry F. Woods, *Forty-Seven Years Under the Ensigns of Great Britain and Turkey Vol: II*, London 1924, s. 150-151.

⁴⁰ Hobart Paşa kendi kitabında görüşmeyi gerçekleştirdiği Fuad Paşa'nın rütbesini Sadrazam(Grand Vizier) olarak nakletse de, o tarihte Fuad Paşa Hariciye Nazırlığı görevindeydi. Sadrazam ise Âli Paşa'ydı.

⁴¹ Hobart Pasha, *Sketches From My Life*, New York 1887, s. 188.

⁴² Selman Soydemir, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18 ve 19. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 72-73.

lordlarını çok sınırlendirmiş ve hemen onu ülkeye geri çağırılmışlardı. Bu tehditkâr yaklaşıma karşın Hobart onlar gibi düşünmediğini bildirmiş ve Osmanlı hizmetinde kalacağını açıkça belli etmiştir.⁴³

Hobart göreve başlar başlamaz çok büyük bir etki yaratmıştı. Sadrazam Ali Paşa göreve başladıktan sonra Hobart'ı yanına alarak Girit açıklarına gitmişti. Bu dönemde Osmanlı kuşatmasını yaran bir Fransız gemisinin komutanına karşın Hobart'ın tavsiyeleri ile başarılı bir diplomatik sınav verilmiş ve Fransız gemi bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı.⁴⁴ Bunun yanında Suda limanında Enosis isimli bir Yunan gemisinin Hobart Paşa'nın gemisine ateş açmasının diplomatik sonuçlarını çok iyi kullanmış, Enosis gemisini ve onunla birlikte Suda limanından Girit'e gelen Yunan yardımını ortadan kaldırmıştı. Böylece Girit'deki isyancılar yardım gelmeden en fazla bir hafta daha isyanı sürdürebilmişler ve daha sonra isyan yavaş yavaş sona ermişti.⁴⁵ Bu olaydan hemen sonra ise bir padişah iradesi ile Hobart'a Amiral unvanı verilmişti.⁴⁶

Görüldüğü üzere Hobart'ın Osmanlı donanmasındaki ilk ve en önemli etkisi uluslararası hukuk kuralları ve bu bağlamda devletin haklarının savunulması yönünde oldu. Osmanlı paşaları hukuksal olarak haklı da olsa, kuralları ve diplomatik ilişkileri bilmedikleri için yabancılar karşısında haksız duruma düşüyordu. Hobart engin tecrübesi ile bu durumu değiştirdi ve yabancı komutanlara karşın ardı ardına diplomatik zaferler kazandı.⁴⁷

Girit'teki başarılarının ardından İstanbul'a dönen Hobart Paşa, donanmadaki rolünü her geçen gün daha da arttırmıştı. Sultan'a yapılması gereken yenilikleri aktarmış, ıslah ve satın alımlarla ilgili fikirler vermişti. Kendisi de İstanbul'daki yaşamından çok mutlu olacak ki, iki defa kontratının yenilenmesini talep etmişti. Mart 1871'de 5 yıl süreli olan kontratı 10 yıla çıkartılmıştı. Kasım 1876'da ise görev süresinin bitmesine az kaldığını

⁴³ Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 189-190.

⁴⁴ Sir Henry F. Woods, *a.g.e.*, s. 151.

⁴⁵ Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 191-193.

⁴⁶ BOA, C.BH 227/10558.

⁴⁷ Woods, *a.g.e.*, s. 152.

bildirip 10 yıllık daha kontrat talep etti ve bu isteği hemen kabul edilmişti.⁴⁸

Hobart Paşa, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında donanmanın başında önemli görevleri yerine getirmiş ve kahramanca savaşmıştı. Savaş başlar başlamaz İngiltere tarafsızlığını ilan ettiği için Hobart Paşa'nın görevinden istifa etmesini istemesine rağmen paşa bu isteği vicdani olarak doğru bulmadığı için reddetmiştir.⁴⁹ Bu hareketi Osmanlı siyaset adamlarını dahi çok etkilemiş bir hamledir. Böylece Hobart Paşa Osmanlı'ya olan bağlılığının maddi bir bağlılık olmadığını ve gönüllülük esasıyla hareket ettiğini bir kez daha göstermiştir.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ilan edilmeden hemen önce Hobart Paşa aldığı bir emre istinaden Tuna'nın kontrolü için nehrin Osmanlı Devleti sınırı içerisinde bulunan bölgelerine gitmiştir. Savaş ilan edildiği gün ise Osmanlı Devleti'nin karargâhının bulunduğu Rusçuk bölgesindeydi ancak kendisine sert bir dille Tuna'nın Sünne bölgesindeki gemilere komuta etmesi emredilmişti. Hobart Paşa Rus saldırısı altında çok zorlu bir yolculuktan sonra bölgeye ulaşmış, buna rağmen kendisine Tuna'yı terk etme emri verilmişti. Bu dengesiz emirler ile birlikte Hobart Paşa'nın savaşın sonucunda oluşacak tabloya ait kaygılarının arttığı gözlemlenebilir.⁵⁰

Hobart Paşa'nın Karadeniz'deki ilk faaliyetleri, Rus posta gemilerinin engellenmesiydi. Rus posta gemileri sıradan haberleşme faaliyetleri yerine bir savaş gemisi gibi hareket ediyordu ve Osmanlı kuvvetleri için büyük tehlike arz ediyordu. Bunun önüne geçmek Hobart Paşa'nın görevidi. Paşa bu görevi layığı ile yerine getirmiş, Karadeniz'i Ruslara karşı korumuş ve bölgeyi temizlemiştir.⁵¹ Bunun yanında Paşa iki önemli olayı aktarır. İlk olarak İstanbul'dan Sünne'ye gelen bir Osmanlı korveti kaptanı, Paşa'ya yolda Vesta isimli bir Rus posta gemisini kovaladığını bildirmiş ve konu kapanmıştır. Konu üzerinden birkaç hafta geçtikten sonra Times gazetesinde Rus gemisi Vesta'nın Osmanlı gemisini tahrip ettiği yazısı çıkmıştı. Paşa bu duruma çok sinirlenmiş ve tamamen saçmalık oldu-

⁴⁸ Soydemir, *a.g.t.*, s. 78-81.

⁴⁹ Soydemir, *a.g.t.*, s. 82-83.

⁵⁰ Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 204-208.

⁵¹ Woods, *a.g.e.*, s. 154.

ğunu bildirmiştir. İkinci olarak ise çok yankı bulan bir hadise gerçekleşmiştir. Hobart Paşa Asar-ı Tevfik gemisi ile bölgedeyken Rus Çarı'nın şahsî yatı Livadia ile karşılaşmıştır. Bu durum onu çok şaşırtmış ve yatı ele geçirmenin çok büyük ses getireceğini bildiği için hemen onu kovalamaya başlamıştır. Sonunda yat Sivastopol'a sığınmayı başarmış ve Hobart Paşa çok istediği yatı ele geçirememiştir.⁵² Buna rağmen bu olay onun ismine büyük sükse getirmiştir.

Ruslar için deniz savaşında en önemli nokta Sünne Limanı bölgesiydi. Burası stratejik açıdan çok önemliydi. Bölgeye yapılan torpido taarruzları Hobart Paşa'nın üstün öngörüsü ile başarıyla püskürtülmüştü. Daha sonra bölgeye plansız saldırılar yapan Ruslar yine bir başarı elde edememişti.⁵³

Sünne Limanı'ndan sonraki en stratejik nokta Batum'du. Ruslar için savaşın en önemli gayesi, konumu itibariyle çok önemli olan Batum'u ele geçirmektir. Hatta Hobart Paşa Rusların savaşa girmesinin asıl gayesinin Batum olduğunu düşünüyordu.⁵⁴ Bu bölgenin savunmasını Derviş Paşa üstlenmişti. Sünne'deki başarılarından sonra Hobart Paşa da Batum'a geldi. Burada da Hobart Paşa'nın stratejik zekâsı ve tecrübesi Osmanlı savunmasının en önemli silahıydı. Dünyada henüz az bilinen Whitehead⁵⁵ torpidolarına karşı Paşa çok zekice savunma yöntemleri bulmuş ve Rusları çaresiz bırakmıştır. Batum'un coğrafyasını iyi analiz eden Hobart Paşa, eğer ışiksiz olursa Ruslar'ın şehri asla bulamayacağını çok iyi tespit etmiş, tüm şehirdeki ışıkların söndürülmesini emretmiş ve geceleri şehri adeta hayalet şehre dönüştürmüştür. Bunun sonucunda da Ruslar bölgeye saldırılarında başarılı olamamıştır.⁵⁶

Hobart Paşa'nın savaştaki son başarısı kuşkusuz Oçamçire/Ocamçıra felaketini önlemesidir. Savaş esnasında bahsi geçen bölgedeki Çer-

⁵² Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 211-214.

⁵³ Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 217-223.

⁵⁴ Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 217.

⁵⁵ 1866 yılında R.Whitehead'in geliştirdiği kıyıyla bağlantısı olmadan basınçlı hava motoru ile su altında hareket edebilen dönemin en yenilikçi torpidosu. Ürün özellikle 1875'den sonra çok hızlı bir şekilde geliştirildi ve pek çok ülkeye satıldı.

⁵⁶ Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 223-227.

kezler Rusya'ya karşı isyana girişmiş, Osmanlı kuvvetleri de isyanı desteklemek için bölgeye asker çıkartmıştır. Ancak askerler çok zor duruma düşmüş ve neredeyse Ruslar tarafından denize dökülme tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Derviş Paşa bu haberi alır almaz Hobart Paşa'ya bölgeye gitme emri vermiştir. Bu görevde diğer İngiliz Uzman Sir Henry F. Woods da Hobart ile birliktedir.⁵⁷ Hobart ve beraberindeki kuvvetler Oçamçire kıyılarına geldiğinde, Rus topları ile Osmanlı zırhlısı savaş halindeydi. Hobart Paşa ve kuvvetlerini gören Rus kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁸ Bölgeye geldikten sonra Woods ve gemideki yetkililer bir plan yapıp Hobart Paşa'ya sunmuştur. Buna göre, ertesi sabah gemiler sahile yanaşmış ve askerlerin nakli 24 saat boyunca devam etmiştir. Bu nakil esnasında Ruslar saldırıda bulunamamış, tekrar bir zırhlı ordusunun saldırısı ile karşılaşmak yerine Osmanlı askerinin bölgeden kaçmasını kabul etmişlerdir. Başarılı geçen 24 saatin ardından birlikler güvenli bir şekilde Batum'a ulaşmış ve Hobart Paşa sayesinde büyük bir kaybın önüne geçilmiştir.⁵⁹ Bunun devamında Sohumkale'deki halk Osmanlı topraklarına geçmek için can atıyordu. Osmanlı Devleti de bölgenin boşaltılmasına karar vermiştir. Bu görevi de Hobart Paşa üstlenmiş ve yaklaşık 50.000 kişiyi Sohumkale'den Batum, Trabzon ve diğer bazı Osmanlı limanlarına 15 gün gibi bir sürede taşımayı başarmıştır.⁶⁰

1877-78 Osmanlı-Rus savaşını Rusya kazanmış, Osmanlı ağır şartlar altında antlaşmalar imzalamak zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra Hobart Paşa Osmanlı-Yunan sınırı ile ilgili konularda çalışmalar yapmıştır.⁶¹

Osmanlı-Rus savaşındaki üstün başarılarından sonra Hobart Paşa'ya çeşitli rütbe yükseltmeleri verildi. Kendisine 1881 yılında müşirlik unvanı verilirken, aynı gün Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Riyaseti de uygun görüldü.⁶²

Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı ile İstanbul'da mutlu bir hayat süren Hobart Paşa'nın en büyük hobisi avcılıktı. *Sketches from My Life* isimli

⁵⁷ Woods, *a.g.e.*, s. 155.

⁵⁸ Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 231.

⁵⁹ Woods, *a.g.e.*, s. 156-157.

⁶⁰ Hobart Pasha, *a.g.e.*, 234.

⁶¹ Soydemir, *a.g.t.*, 86.

⁶² Soydemir, *a.g.t.*, s. 87.

anılarını yazdığı kitabında bu büyük hobisine bir bölüm ayırmış ve İstanbul'daki avcılık faaliyetlerini uzun uzadıya anlatmıştır.⁶³ Bu büyük hobisinin kendisinin ölüm sebeplerinden birisi olacağını ise muhtemelen hiç düşünmemiştir.

1886 yılına gelindiğinde geçirdiği çeşitli hastalıklar sebebiyle ava çıkması yasaklanmıştı. Bu yasağa rağmen yatı ile avlanmayacağını sözünü vererek bir Marmara turuna çıkmıştır. Burada alışkanlığına yenilerek İzmit'te dağlara tırmanmaya başlamıştır. Burada soğğun da etkisiyle Cardiac Asthma hastalığına yakalanmıştır. Sultan II. Abdülhamid bu hastalığı duyar duymaz kendisine maaşı ödenmeye devam edilmesi şartıyla izin vermiştir. Hobart Paşa her ne kadar iyileşse de İtalya'da bulunduğu bir sırada trene yetişmeye çalışırken aniden kalbi durmuş⁶⁴ ve 18 Haziran 1886 günü hayata gözlerini yummuştur.⁶⁵

Hobart Paşa vasiyetinde de hayatında olduğu gibi Osmanlı'ya bağlılığını açıkça göstermiş ve cenazesinin İstanbul'daki Protestan mezarlığına gömülmesini istemiştir. Bu haberi alan Sultan II. Abdülhamid hemen Necid vapurunu İtalya'ya göndermiş ve Hobart'ın cenazesi İstanbul'a getirilmiştir. Temmuz 1886'da yüksek rütbeli bir Osmanlı komutanına yakışır bir cenaze töreni düzenlenmiş ve Hobart Paşa toprağa verilmiştir.⁶⁶

Hobart Paşa hayatı boyunca macerayı seven, doğrulardan asla vazgeçmeyen ve kimseye boyun eğmeyen bir kişilikti. Osmanlılar ile karşılaşana kadar hiçbir millet mensubuna sevgi beslememiş gözüküyordu. Hatta aksine bulunduğu tüm görevleri sadece kendi menfaati ve isteği doğrultusunda kabul etmişti. Sadece Osmanlı Devleti hizmetinde çalışırken farklı düşünmüş ve işini gönül bağı ile yapmıştır. Türklerle karşılaştıktan sonra fikirleri tamamen değişmiş ve Osmanlı Devleti'ne yıllarca bağlılık ile hizmet etmiş, yeri geldiğinde ülkesini bile karşısına almıştır. Osmanlı Donanmasının en zor dönemlerinde çok büyük sorumluluk almış, sadece fiziksel olarak savaşlarda bulunmamış, donanmanın ıslahı için sorumluluk alıp la-yihalar hazırlamıştır. Tek amacı güçlü bir Osmanlı donanması kurmaktır.

⁶³ Hobart Pasha, *a.g.e.*, s. 235-252.

⁶⁴ Woods, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁶⁵ *South Australian Register*, (28 Haziran 1886 Pazartesi), s. 6.

⁶⁶ Woods, *a.g.e.*, s. 159-160.

Teknolojinin en hızlı olduğu dönemde yaşamasına rağmen, dünyadaki bütün teknolojileri takip etmiş ve her birine hemen ayak uydurmuştur. Tüm tecrübesini ve gelecek öngörülerini Osmanlı Devleti'ne aktarmış, yabancı uzmanlara olan bakış açısını kendisinden önceki birkaç kişi ile birlikte tamamen değiştirmeyi başarmıştır.

Woods Paşa Dönemi

Sir Henry Felix Wood, İngiltere'ye bağlı adalardan bir tanesi olan Jersey'in Gorey şehrinde doğmuştur. Kendisi aile geçmişi ile ilgili çok ilgi çekici bir şey olmadığını ifade eder ve hayatının bu kısımlarını hızlıca atlar.⁶⁷ Aslında bunu yapmasının sebebi olarak annesini erken yaşta kaybetmesi olarak düşünebiliriz. Woods henüz 10 yaşındayken denizci yetiştirme konusunda çok başarılı olan Upper School of Greenwich Hospital'da eğitime başladı. Buradaki eğitiminden sonra 1858 yılında resmi olarak İngiliz Bahriyesi'ne katıldı. İlk görev alanı olan Rollo isimli gemide kendisine güçlü arkadaşlıklar edindi. Rollo gemisinden sonra sırayla Batı Afrika'da görevli Ancher ve Vesuvius gemilerinde görev yapmıştır. 1860-66 yılları arasında ise Woods'un görev bölgesi değişmiş ve daha çok Uzakdoğu'da İngiltere adına bulunan gemilerde görev yapmıştır. Buradaki başarılı geçen dönemi Woods için her zaman unutulmaz olmuştur. 1866'da İngiltere'ye döndükten hemen sonra İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi için tahsis edilen Caradoc isimli gemide görev almıştır. Buradaki görevi sayesinde Osmanlı Devleti ile ilk defa tanışmış ve kısa zamanda kendisine çok yakın dostlar edinmeyi başarmıştır. Sir Henry Felix Wood, henüz Osmanlı hizmetine girmeden bile devlet için faydalı faaliyetlerde bulunmuştur. 1867 yılında Caradoc gemisinde görevli olarak İstanbul'a gelince boğazların Karadeniz girişinde bulunan gemi enkazlarını ve bu enkazlar nedeniyle yaşanan can kayıplarını incelemek için kurulan bir komisyona gemi komutanı tarafından Woods atanmıştır. Bu dönemde Karadeniz, kış aylarında elverişsiz hava koşulları sebebiyle çok fazla can ve mal kaybına neden oluyordu. Bunun çözümü için Woods'un çok önemli bir önerisi vardı. Konu ile ilgili fikrini: "*benim düşüncem, Boğaza bir işaret direği vazifesi görmesi için*

⁶⁷ Sir Henry F. Woods, *Forty-Seven Years Under the Ensigns of Great Britain and Turkey Vol: I*, Londra 1924, s. 11.

hemen girişin dışına bir fener dubası demirlemektir” şeklinde açıklamaktadır. Bölgede yaşanan kazaların sebebi Karadeniz’den gelen gemilerin boğazın girişini göremeyerek güçlü dalgaların etkisi ile sahile çarpmasıdır. Woods’un bölgeyi aydınlatacak fenerlerin yanında, kazazedelerin sahile çıkmaları durumunda hayatlarını kurtaracak içleri battaniye ve elbise dolu sığınaklar yapma fikri de bulunuyordu.⁶⁸ Woods bu fikrini sağlığını tehlikeye atma pahasına gerçekleştirmiştir. Fener gemisinin İngiltere’den getirilmesi ve Karadeniz’den Boğaz’a giriş kısmına demirlemesi işlerini bizzat kendisi yürütmüş ve bu fener gemisi projesinin başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Demirlediği yıl, Karadeniz en karanlık kışlardan birisini geçirse de hemen hemen hiç kaza yaşanmamıştır.⁶⁹

1867’de sultan Abdülaziz, Avrupa seyahati esnasında İngiltere’deyken kraliçeden Osmanlı Devleti’ne hizmet etmesi için İngiliz bir amiral ve onun nezaretinde bir bahriye misyonu talep etmiştir. Bu istek hemen yerine getirilememiştir. Girit işgalinden sonra talep tekrarlanınca İngiltere nezdinde karşılık bulmuştur. Bu dönemde Woods yukarıda bahsi geçen başarılı fener gemisindeki faaliyetleri ile Osmanlı Devleti’nin dikkatini çekmekteydi. Hatta İngiltere’den istenen heyette Woods’un bulunması ısrarla talep edilmiştir. İngiltere de buna karşılık Yüzbaşı Woods ve öğretmen Morris’i Osmanlı Devleti hizmetinde çalışmak üzere görevlendirmiştir. 21 Ocak 1870 tarihli padişah fermanı ile Woods Kaymakam (Yarbay) rütbesi ile Osmanlı bahriyesinde hizmetine başlamıştır.⁷⁰

Woods Osmanlı hizmetindeki ilk dört yılını Heybeliada’da bulunan Bahriye mektebinde ders vererek geçirmiştir. Burada hem teorik hem de uygulamalı dersler veren Woods aynı zamanda da evlenmiştir. İlk dört yılını sıkıcı olarak aktarmış olmasına rağmen yine de verimli bir eğitim süreci geçirmiştir. Bu dört yılın ardından İngiltere’ye izne gidip geldikten sonra Hüdavendigâr firkateyninde seyir hocalığı görevini üstlenmiştir. Bu gemi ile Girit/Suda ve Kuzey Afrika bölgelerinde verilen emirleri yerine getirmiş ve daha sonra İstanbul’a asıl görev yerine geri dönmüştür. İstanbul’a döndükten sonra okul gemisi olarak yeni bir gemi tahsis edilmiştir.

⁶⁸ Woods, *a.g.e.*, Vol:I, s. 268-274.

⁶⁹ Woods, *a.g.e.*, Vol:I, s. 294-301.

⁷⁰ Woods, *a.g.e.*, Vol:II, s. 11-12.

Woods Paşa ve öğrencileri bu gemiyle Hindistan seyahatine çıkmış, burada teorik eğitimi pratiğe dökmüşlerdir. 1874-75 yılları arasında süren bu yolculuk Suda limanında son bulmuştu. Bu tarihten sonra Woods Paşa tüm dikkatini torpidolara vermiş ve eğitmenlikten sonraki ilk ciddi görevine başlamıştır. Bu göreve geldiği esnada Osmanlı Devleti ve Rusya 93 Harbi'ne giden yıla girmişti ve bundan geri dönüş olmadığını herkes biliyordu. Bu savaşta kullanılmak üzere Woods Paşa'ya torpido yapıp yapamayacağı sorulmuş ve paşa buna olumlu yanıt vermiştir. Bundan sonra gerekli malzemelerin toplanması ve güçlü bir torpido yapımına odaklanmıştır. Bu görevde kendisinin de beklemediği şekilde başarılı olmuştur. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in de izlediği, bir geminin torpido ile infilak ettirme görevinde büyük başarı sağlanmıştır. Ortaya çıkan kuvvet ve geminin paramparça olması Sultan dâhil herkesi çok korkutmuştu. Denize karşı zaten mesafeli olan Sultan bu gördüğü manzaradan sonra bir daha gemiye binmemeye özen göstermiştir. Bu başarılı denemelere rağmen torpido Osmanlı-Rus savaşında kullanılmamıştır. Woods Paşa bunun sebebinin torpidoların kullanılması sonucunda ortaya çıkan patlamanın, fırlatan tarafa da zarar vereceği fikrine bağlamıştır. Torpidolardan işte bu denli korkuluyordu ve paşa bu savaşta silahın kullanılmamasını buna bağlıyordu.⁷¹

1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Woods Paşa önemli görevler icra etmiştir. Savaş öncesinde tamamen mayın üzerinde çalışmaya odaklanmıştı. Woods Paşa Rusların hücum edeceği bölgelere mayın yerleştirmeyi planlarken beklenmedik bir karar ile Batum'a ve hemen ardından Sulina'ya gönderilmişti. Sulina'da çok başarılı mayıncılık hizmetleri icra etmiş, Rusların bölgeyi işgal etmemesi için en kritik yerlere mayın döşemiştir. Ruslar bu haberi alınca bölgeyi uzaktan topa tutmuş ve hemen asker çıkarmıştır. Woods'un mayınlarını aşmak için midilli atlarla stratejik hamleler yapan Rus ordusu başarısız olmuştur. Sonucunda Ruslar bölgeden püskürtülmüştür. Bu mücadele esnasında Woods Paşa'nın bir Osmanlı subayından görmeye alışık olmadığımız bir hamlesi dikkat çeker. Paşa, Sulina savunması esnasında İngiliz gazetelerine bölgede pek çok mayın tarlası olduğunu, her yerin mayınladığını söyleyerek düşmanı yanıltmaya çalışır. Hatta bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bölgeye denizaltı yolladığı

⁷¹ Woods, *a.g.e.*, *Vol:II*, s. 29-35.

dedikodusu da bir İngiliz gazetesinde yayınlanmış ve Woods Paşa bu yanlış bilgiyi çok zekice kendi lehine kullanmayı ihmal etmemiştir. Özellikle muhbirler ve gazetecilerin önünde mayın infilak ettirmeyi adet haline getirmiş, bu hamleleriyle ismi Mayıncı Paşa'ya dahi çıkmıştır. Buna rağmen bu strateji Ruslara karşı savunmada büyük faydalar getirmiştir. Woods Paşa bundan sonra İstanbul'da savaş esnasında kuralları ihlal ettikleri tespit edilen gemilerin yargılanmasında bulunmak üzere görevlendirilmiştir. Burada da Osmanlı'nın haklarını yeri geldi kendi ülkesine karşı bile savunmaktan çekinmedi. Hatta söylemleri ve savunması ile İtalyan, Avusturyalı ve Yunan gemiler suçlu bulunmuştu. Buradaki başarısının yanında Woods Paşa'nın hizmetleri bitmek bilmiyordu. Aynı dönemde Hobart Paşa'ya karşı Ruslar tarafından kullanılan dönemin en popüler silahlarından birisi olan Whitehead Torpidolarından bir tanesi şans eseri patlamamıştı. Woods Paşa bu patlamayan torpidonun acilen İstanbul'a gönderilmesini istedi. İngiliz Sait Paşa'nın da yardımıyla bu gerçekleşmişti. Woods Paşa torpidoyu açıp inceledi ve adeta büyük bir teknik sırrı büyük bedeller ödemedi ele geçirmişti. Bu olayı duyan Whitehead yetkilileri İstanbul'a gelip torpidoyu geri almaya çalışmış ancak torpidonun açılıp incelendiğini öğrenince hayal kırıklığına uğramışlardır. Buna rağmen parçaların geri verilmesine istinaden Osmanlı Devleti'ne ücretsiz birkaç gönderim ve bundan sonraki siparişlerinde indirim sağlamışlardır.

Woods Paşa savaştan sonra gerçekleşen Berlin Konferansı'nda ve sonrasında özellikle Batum'un Osmanlı'da kalması için çok uğraşmıştı. Bunun aslında İngiltere'nin menfaatine olacağını düşündüğü için canla başla çalışmıştı. Berlin Konferansı'na kadar ve sonrasında İngiliz gazetelerinde isimsiz yazılar yayınlamış, Batum'da bulunduğu dönem siyasi söylemlerde bulunmaktan hiç geri durmamıştı. Bunlara rağmen kesin başarı gösterememiş ve Derviş Paşa ordusu ile Batum'dan çekilmek zorunda kalmıştı.⁷²

Woods Paşa Osmanlı-Rus savaşı esnasında gösterdiği başarılarla istinaden Albay rütbesine yükseltilmiştir. Savaştan sonra ise Bahriye bün-

⁷² Woods, *a.g.e.*, Vol: II, s. 36-49.

yesinde yer alan Torpido komisyonunun bir üyesi olarak atanmış ve görevlerine burada devam etmiştir.⁷³ Savaş öncesinde ve sonrasında Woods'un artık tamamen torpido konusuna yoğunlaştığını görüyoruz. Bu özelliği onun Osmanlı Devleti'ne en büyük yararı olacak ve Woods Paşa denildiğinde akla ilkin torpido yapımı ve kullanımının yaygınlaşması gelecekti. Hatta bu konuda bir kitap kaleme almış ve bu kitap çevrilerek Bahriye matbaasında basılmıştır. Woods Paşa 1885 yılında torpido denemelerini sıklaştırmış ve bunu bir rapor haline getirip sunmuştur. Bu raporda torpido ilminin teorik anlatımının yanında uygulamalı derslerinin de başarıyla verildiğini ve bu denemelerin devamı için Kavak Limanı yakınlarında aynı şekilde tertip edilecek başka bir deneme için gerekli işlemlerin yapılmasını istemiştir. Bu rapordan kısa bir süre sonra ise Woods Paşa'ya hizmetlerinden memnuniyeti dile getirmek adına Mecidiye nişanı takdim edilmiştir. 1886 yılına gelindiğinde Woods Paşa torpido konusunda uzmanlığını iyice kanıtlamış ve çeşitli satın alımlarla torpidonun kullanım alanını çok genişletmiştir. Bu başarılı çalışmaları sebebiyle ağustos ayında Bahriye Mektebi ders programına torpido dersi eklenmesine karar verilmiştir. Bu, devletin torpidoya bakış açısının değiştiğini ve Woods Paşa'nın da bunu öğretebilecek yetenekte olduğuna inancını göstermesi açısından önemli bir gelişmedir.⁷⁴

Woods Paşa'nın 1886 sonrası yaşamı ise tamamen yükselişlerle geçmiştir. Paşa'ya Ekim 1886'da Feriklik ve Padişah yaverliği görevleri de verilmiştir.⁷⁵

Woods Paşa bu tarihten sonra doğrudan padişaha takdim edilen raporlar dahil olmak üzere çok sayıda öneri ve tavsiye raporu sunmuştur. Bunların çoğunda haklı olduğu görülürken en önemli raporlarından biri de yine torpidolarla ilgilidir. 18 Aralık 1890 yılında torpido ilmiyle ilgili öğrenimlerini tamamlayan öğrencilerin bu kazanımları başarılı bir şekilde kullanmasının ancak uygulamalı olarak görmeleri ile mümkün olacağını belirtmiş ve İzmit Tersanesi'nde torpido ile ilgili bir uygulama istasyonu

⁷³ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi C.III*, İstanbul, 1983, s. 255.

⁷⁴ Soydemir, *a.g.t.*, s. 110-111.

⁷⁵ Fahri Çoker, "Osmanlı Bahriyesinde İngiliz İslah Heyetleri (1839-1914)", *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Ankara 1994, s. 168.

açılmasını önermiştir. Bunun yanında torpidoları başarılı bir şekilde kullanmanın erken yaşta başlanacak eğitimle mümkün olduğunu düşündüğü için de torpido kullanabilecek küçük subaylar yetiştirmenin elzem olduğunu dile getirmiştir.⁷⁶

Woods Paşa'ya 1896 yılı sonbaharında devletin en yüksek denetleme kuruluşu olan Teftiş-i Askerî Komisyon-ı Âlîsi azalığı verilmiştir. Bu görev paşaya devlet içerisinde artan güveni göstermesi açısından çok önemlidir.⁷⁷ Saltanatının son dönemlerinde Sultan Abdülhamid'e yeni teknoloji gemilerle ilgili bilgiler aktaran Woods Paşa, bu bilgilerin detaylarının araştırılması için Sultan'dan yeni ferman dahi beklemeye başlamıştır. Eğer Sultan tahtında daha uzun süre kalmış olsaydı, Woods Paşa'nın önerdiği yeni gemilerden satın alma yoluna gideceği hemen hemen kesindi.⁷⁸

Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiği darbeden sonra Woods Paşa da gözden düşmüştür. Woods Paşa İttihat ve Terakki Partisi yönetime geldiği zaman onlara karşı bir kin gütmemiş, aksine elinden gelen yardımı yapmaya çalışmıştır. Bu dönemde Rusya'nın ileri görüşlülüğünü biliyor, aynı zamanda Türk donanmasının elindeki gemilerin çağ dışı kaldığını da farkındadır. Böyle bir durumdayken Woods Paşa kapsamlı bir plan hazırlamış ve bunu yönetime sunmuştur. İttihat-Terakki Partisi ise önemli pozisyonlara kendi yöneticilerini getirdikleri için eski yönetimden kalan kişilere bu denli önemli görevler vermemiştir. Woods Paşa bu durumu anlayamamış, konu hakkında da sitemlerini dile getirmiştir. Paşa'ya göre Dretnot sevdasına düşmek yerine zırhlı gemilerle hızlıca donanmayı güçlendirmek ve Yunan ordusuna karşı üstünlüğü ele geçirmek gerekiyordu. Yeni yönetim ise bunun tam tersini yaptı ve büyük devletlerle Dretnot pazarlıklarına başladı ki Balkan Savaşı öncesindeki yeniden yapılanma süresi böylece kaybedilmiş oldu. Bu esnada Yunan ordusu Dretnot sevdasına düşmemiş ve zırhlılarla donanmasını güçlendirmişti. Ege Denizi'ndeki güç dengesi böylece Yunanistan lehine bozulmuş oldu. Yönetimin el değiştirmesi İngilizlerin de Osmanlı Devleti'ndeki etkilerini kaybetmesine sebep oldu. Hobart Paşa'nın da ölmesiyle Alman uzmanlar Osmanlı'da

⁷⁶ Soydemir, *a.g.t.*, s.114.

⁷⁷ Çoker, *a.g.e.*, s. 170.

⁷⁸ Soydemir, *a.g.t.*, s. 115.

daha güçlü olmaya başlamış ve bu süreç devleti yavaş yavaş Birinci Dünya Savaşına doğru sürüklenmişti.⁷⁹

Woods Paşa 1911’de kadro dışına çıkartıldı ve 1914’de devletle ilişkisi kesildi. Bu süreçte paşa çok sancılı süreçler geçirdi. Savaş patlak verdikten sonra İstanbul’dan ayrılmak istese de eşi bunu asla kabul etmemiştir. İngiltere ile Osmanlı’nın düşman olmasından sonra bile ailesi ile İstanbul’da kalmaya karar vermişlerdir. Ancak Alman görevliler onun İstanbul’da kalmasını istemedi ve ayrılmasını talep etti. Woods savaşın kısa süreceğini düşünüp biraz daha oyalandı ancak işin ciddiyetini anlayınca ayrılmaya karar verdi ve önce Malta’ya daha sonra Londra’ya gitti. Savaş sona erdikten sonra hemen eşini alıp İstanbul’a geri döndü. Bu dönüşünden sonra yaptığı İstanbul tasnifi çok etkileyicidir. Woods ve eşi Mondros Mütarekesinden sonra İstanbul’a gelen ilk yabancılardandır ve şehrin durumunu şöyle aktarır;

“Birkaç yıl önce parlak renkli, süslü kıyafetlerle göze çarpan narin Türk kadınları şimdi bana yaşlanmış gibi gözüküyor. Savaş başladığından itibaren hiçbir ev boyanmamış, hepsinin dış yüzeyi tozlarla kaplı halde duruyordu. Sokaklardaki insanlar pazar günü olmasına rağmen üzgün ve harap gözüküyordu.”⁸⁰

Woods bu yıl sonunda eşini kaybetmiş ve kendisi de hastalanmıştır. Bu hastalıktan sonra İstanbul’da kalmamaya karar vermiş ve Londra’ya dönmüştür. 1919 yılında bir kez daha İstanbul’a gelmiştir ve 1929’da Monaco’daki ölümüne kadar İstanbul’da yaşamayı sürdürmüştür.

Sir Henry Felix Woods, 1869’da İstanbul’a gelmiş ve 45 yıl Osmanlı için hizmetlerde bulunmuştur. Kendisi defalarca padişahlar tarafından övgülere mahzar olmuş ve Osmanlı donanması için büyük adımlar atılmasını sağlamıştır. Bunun yanında Türkiye’ye gönülden bağlanmış ve diplomatik olarak da Türkiye’nin haklarını sonuna kadar savunmaya çalışmıştır. Osmanlı donanması için en kritik dönemlerde modernleşmenin önünü açmış ve Avrupa standartlarında bir donanma için elinden geleni yapmıştır.

⁷⁹ Woods, *a.g.e.*, Vol:II, s. 274-276.

⁸⁰ Woods, *a.g.e.*, Vol: II, s. 281-283.

Starke Paşa Dönemi

İngiltere kadar Almanya da Osmanlı ordusunun yeniden dizayn edilmesi konusunda istekliydi. 1877–1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Sultan II. Abdülhamid artık İngiltere ve Fransa'ya güvenmiyor, dedesi II. Mahmud gibi daha zararsız olduğunu düşündüğü Almanlardan yardım talep etmeyi mantıklı buluyordu. Rus savaşı sonrasında ordunun yetersiz olduğu iyice anlaşıldığı için çok acil yeniden yapılanma gerekiyordu. Bunun için 1880 yılında Sultan II. Abdülhamid Almanya'dan bir heyet talep etti. Bu isteği sonucunda karşılıklı yazışmalarla, gelecek olan subayların maaş ve rütbe durumları kararlaştırıldı ve 1882 yılında dört kişilik bir Alman heyeti İstanbul'a geldi. Bu heyetin en rütbeli ismi Albay Kaehler'di. Osmanlı Devleti aslında çok daha kabalık bir grup talep etse de başlangıç olarak sadece dört kişi yollandı. Bu ekibe ilave olarak ise 15 Temmuz 1884'de Binbaşı Starke'in yollanması da onaylandı.⁸¹

Temmuz ayındaki karardan sonra Starke Ekim sonunda İstanbul'a geldi ve 1 Kasım 1884 tarihinde Hariciye Nazırı ve Bahriye Nazırı ile görüşmelerini tamamlayıp sözleşmeyi imzaladı. Bu sözleşmeye göre Starke mirliva rütbesi ile üç yıl Osmanlı'da görev yapacak ve eğer taraflar isterse sözleşme uzatılabilecektir.⁸² Starke'in ilk görev yeri doğal olarak Bahriye Mektebi oldu. Burada dersler vermeye başladı ve mektep yardımcılığına ve müfettişliğe atandı. Starke'in en önemli faaliyeti ise Bahriye Mektebi hakkında yazdığı rapordur. Bu raporda mevcut şartlarda Bahriye öğrencisi olmanın hem gençler hem de aileler için cazip olmadığını ve bu durumun değiştirilmesi gerektiğini savunur. Bunun yanında mektepteki öğrenci ve mezun sayısının az olduğunu ve bu rakamların daha iyi bir tanıtım ile artırılması gerektiğini ifade eder. Mektebin içerisindeki demografik yapıdan da bahseden Starke, alınan öğrencilerin genelde yoksul ailelerin çocuklarından oluştuğunu ve bu durumda varlıklı ailelerin çocuklarını göndermek

⁸¹ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Ankara 1985, s. 46. ; Handan Nezir Akmeşe, *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War I*, New York 2005, s. 20-21.

⁸² Soydemir, *a.g.t.*, s. 120.

istemediğini de açıkça belirtir ve bu durumun değişmesi gerektiğini söyler.⁸³

Starke Paşa ile yapılan ilk üç yıllık anlaşmadan sonra 21 Eylül 1887'de ikinci üç yıllık sözleşme daha yapılır. Bu uzatmadan sonra Starke Paşa'nın ilk dönemdeki kadar verimli olmadığı görülür. Bunun sebebi hem devletin ekonomik olarak kötü durumda olması ve maaşını ödemelerde zorlanması hem de Starke'nin rapor olarak sunduğu fikirlerin karşılığında yönetim kademesinden hiçbir karşılık alamamasıdır. Dokuz aylık ödemesini alamadığında şikâyet edip tahsilât istediğinden kendisinin neden rapor sunmadığı sorulmuş ve haftalık rapor sunmakla görevlendirilmiştir. 1890 yılında her hafta rapor sunduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde yedi yıl sonra başlayacak olan Osmanlı-Yunan savaşında devletin yaşayacağı problemleri önceden tespit etmiş, uyarılarda bulunmuştur. Bunların başında iki yeni zırhlı sipariş edilmesi, Haliç'te bekleyen donanmanın harekete geçirilmesi ve olası bir savaş durumu için hazırlık yapılması, donanmanın itibarının artırılması gibi önerilerde bulunmuş olsa da bunlar yönetim kademesinde bir karşılık bulmamıştır.⁸⁴ Bu uyarıların önemini ise devlet yedi yıl sonra gerçekleşecek savaş esnasında ve savaştan sonra anlayacak, ama iş işten çoktan geçmiş olacaktır. Starke paşa ise kontratını bir yıl daha uzatmış ve 1891 yılına kadar hizmete devam etmiş, aynı yılın eylül ayında İstanbul'dan ayrılmıştır.

Kalau Vom Hofe Dönemi

Starke Paşa'nın görevden ayrılmasından sonra ondan boşalan yere hemen yeni bir Alman subay atanmasını her iki taraf da istemişti. Alman Amirallik Dairesi Starke yerine Emekli Tümamiral Von Werner'i önerdi. Bu öneri aslında Osmanlı için en ideal senaryoydu. Çünkü Werner hala çalışmaya müsaitti ve Almanya'da kazandığı tüm tecrübeleri hızlıca Osmanlı birliklerine aktarabilirdi. Bu başarılı öneriyi Bahriye Nazırı Hasan Paşa reddetti. Bunun sebebi olarak kendisinin hatalarını rütbeli bir uzmanın kolayca

⁸³ Soydemir, *a.g.t.*, s. 120-121.

⁸⁴ Erdoğan Oran, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012, s. 269.; Soydemir, *a.g.t.*, s. 126.

açığa çıkaracağını düşünmesidir. Bu sebeple Almanya'dan daha düşük rütbeli bir uzman talep etti. Alman Amirallik Dairesi bu garip isteği kabul etti ve Binbaşı Kalau vom Hofe'yi görevlendirdi. Vom Hofe 1892 yılının şubat ayında İstanbul'a geldi, hemen aynı Starke'in şartlarına benzer üç yıllık bir kontrat imzaladı. Kendisine hemen Albay rütbesi de tevdi edildi. Bunun yanında yine kendisine çok kısa sürede Amirallik rütbesi verileceğinin de sözü verildi.⁸⁵

Kalau vom Hofe'nin Osmanlı'daki görevleri Starke Paşa'da olduğu gibi sınırlı kalmıştır. Şubat ayında göreve başlamış olmasına rağmen asli vazifesine mayıs ayında başladığını görüyoruz. Kendisinden ilk olarak Bahriye Mektebi'nin düzene sokulması istenmiş ve hemen bu doğrultuda çalışmalara hemen başlamıştır. Kendisi mektepteki derslerde sorumluluk aldığı gibi, mektebin işleyişinin incelendiği nezaret komisyonunda da söz sahibi olmuştur. Bunun yanında haftanın belirli günlerinde uygulamalı eğitim vermek için tersaneye gidiyor ve Selimiye isimli firkateynde topçuluk ile ilgili dersler veriyordu. Bunların yanında daha önemli bir görevi ise Boğazların ve denize kıyısı olan bölgelerin olası bir savaşta düşmana karşı nasıl savunulacağına karar vermektir. Bu görev, içerisinde tabii olarak var olan savaş gemilerinin incelenmesini de barındırıyordu.⁸⁶ Bu görevler dahilinde Kalau vom Hofe padişaha raporlar sunmaya başlamıştır. En önemli tespitlerinden biri savaş anında kullanılacak ekipmanın iyi korunmadığıdır. Bununla görevli olan Mühimmat-ı Harbiye Komisyonu'nun tamamen kapatılmasını ve görev tanımlarının yenilenerek tekrardan kurulmasını talep etmiştir. Bu önerisi oldukça tepki çekmiş ve kendisinin de bu komisyonda olduğu hatırlatılarak eksiklik varsa bunun giderilmesi yönünde çalışması önerilmiştir.⁸⁷ Kalau vom Hofe'nin bir diğer komisyon önerisi ise boğazların korunması için torpido ve topların yerleştirilmesi ile ilgilidir. Kendisi bu konuda yeni bir komisyon oluşturulmasını talep etmiş ve raporunu Topthane Müşirliği'ne sunmuştur.⁸⁸ Kalau vom Hofe Temmuz 1892 tarihinde kontratını imzaladığında söz verilen mirlivalık rütbesi verilmiştir. Bu rütbe ile birlikte kendisi artık Vom Hofe Paşa olarak anılmaya başlanacaktır.

⁸⁵ Wallach, *a.g.e.*, s. 88.

⁸⁶ Soydemir, *a.g.t.*, s. 129.

⁸⁷ DMA, Mkt., Belge No: 746/42.; 739/30.

⁸⁸ DMA, Mkt., Belge No: 733/6.

Vom Hofe Paşa raporlarına devam etmiş ve donanmanın ve gemilerin durumunu açık bir dille padişaha aktarmıştır. Her ne kadar sayı olarak hala büyük bir donanma olsa da bunların işlevinin yetersiz olduğunu ve özellikle olası düşman Rusya ile bir kıyaslama yapıldığında tamamen düşmanın gerisinde kaldığını da aktarmıştır. Bu kıyaslamaları yaparken gemi sayısına ve modeline bakmaktan ziyade ağırlığına, çıkabildiği hızlara, zırh kalınlıklarına ve silah donanımlarına bakmıştır. Bu kıyaslamalar yapıldıktan sonra gerçekten Osmanlı donanması çok kötü bir haldedir. Paşa gemilerle ilgili ne yapılması gerektiğini de hemen belirtmiştir. Ona göre elde bulunan zırhlıların savunma savaşına uygun hale getirilmesi gerekmektedir ve bu da ancak var olan gemileri modern silahlarla donatmakla mümkün olabilir. Ona göre, eğer zırhlılar silahlandırılır ve bu zırhlılarda görev alacak personel Almanya'da eğitime gönderilirse olası bir savaşta donanma görevini yapacaktır.⁸⁹

Osmanlı donanması 1897 yılında yaklaşmakta olan Yunan savaşı için Çanakkale Boğazı'na açılmaya karar vermişti. Bu dönemde Vom Hofe Paşa da donanmaya müfettiş olarak atanmış ve Çanakkale'ye gitmiştir. Donanmanın başında yer alan Hasan Rami Paşa, Vom Hofe Paşa birlikte bir rapor kaleme almış ve padişaha sunmuştur. Ortak görüşe göre donanmanın olası bir deniz savaşından başarı ile çıkma ihtimali yoktur ve acilen İngiltere'den gemi satın alınması gerekmektedir.⁹⁰ 1897 Yunan savaşı esnasında yaşanan bir olaya ayrıca değinmek gerekiyor. Savaş anında Hasan Rami Paşa Yunan donanmasına saldırı kararı almış, Vom Hofe Paşa ise buna ısrarla karşı çıkmıştır. Bunun sebebi ise donanmanın bu saldırıya asla hazır olmadığı ve bir felaketle sonuçlanacağı şeklindeki fikridir. Bu fikir ayrılığı üzerine Vom Hofe Paşa durumu padişaha bildirmiş, Sultan Abdülhamid'den sorunu kendi aralarında çözmeleri yönünde bir cevap almıştır.⁹¹

Osmanlı Devleti, donanmasını güçlendirmek adına 1899 yılında Amerika'dan bir kruvazör sipariş etmiştir. Bu siparişe karşı çıkan Vom Hofe Paşa kruvazörün acil ihtiyaçlara karşılık olmadığını ve son savaşta da görüldüğü üzere Osmanlı donanmasının acil olarak sahil savunması için

⁸⁹ Soydemir, *a.g.t.*, s. 130-131

⁹⁰ Hasan Rami Paşa, *Büyük Facia-Büyük Dram; 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı Donanması'nın Durumu*, (çev.) Cahit Kayra, İstanbul 2011 s. 49-50.

⁹¹ Soydemir, *a.g.t.*, s. 132-133.

zırhlı gemiye ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamlı rapora rağmen söyledikleri uygulanmamış ve kendisi de bundan şikâyetçi olmuştur.

1897 Osmanlı–Yunan savaşından hemen sonra gemi satın alımı yanında var olan gemilerin de tadilatı hakkında kararlar alınmıştır. Donanmada bulunan Mesudiye, Asar-ı Tevfik, Feth-i Bülend, Muin-i Zafer ve Avn-i İlah zırhlılarının tadilatına karar verilmiştir. Bu tadilatlar kapsamında Asar-ı Tevfik ve Mesudiye İtalya'nın Cenova kentine gönderilmiş ve Mesudiye gemisinin tadilatına başlanmıştır. Asar-ı Tevfik için ise Vom Hofe Paşa devreye girmiş ve bu geminin tadilatının İtalya'da değil Almanya'da yapılması gerektiğini belirtmiştir. İsteği kabul edilen Paşa İzmir isimli vapur ile İtalya'ya gidip gemiyi almış ve Kiel'e geçmiştir (30 Mayıs 1900). Kiel'e ulaşan İzmir vapuru ve Asar-ı Tevfik zırhlısının personeli 500 kişi için şehirde inanılmaz zorlu bir dönem başlamak üzereydi. Mayıs 1900 tarihinden Ekim 1901 yılına kadar 15 aylık bir bekleme süresince Osmanlı Devleti burada bulunan askerlerin maaşlarını ödemediği gibi, beslenme için gereken ödemeleri dahi yapamamış, Vom Hofe Paşa defalarca acil para ihtiyacını İstanbul'a bildirmiş ancak karşılık alamamıştır. Hatta konu Alman kralının dahi kulağına gitmiştir. Bunlara rağmen sonuç alınmamış ve Osmanlı hem itibar kaybetmiş hem de gemi personeli açlıktan kırılmıştır. Ekim 1901 tarihinde gerekli ödemeler ancak yapılmış ve İzmir vapuru ile personel geri dönebilmıştır. Asar-ı Tevfik'in tadilatı ise 1904 yılında başlayabilmiş, ancak İstanbul'dan çıktıktan altı yıl sonra 1906 yılının Kasım ayında geri dönebilmisti.⁹²

Vom Hofe Paşa'nın kontratı 1895, 1898 ve 1901 yıllarında üçer yıllık olmak üzere üç defa daha yenilenmiştir. Son yenilemeden sonra Vom Hofe Paşa'ya ilk dönemdeki görevlerine benzerlik taşıyan bir görev verilmiştir. Buna göre Paşa hem Bahriye Mektebi'nde dersler vermiş hem de tersaneye gidip fırkateynleri teftiş etmeye başlamıştır. Bu görevlere rağmen yaklaşık bir yıl sonra 1902 yılında Vom Hofe Paşa hastalıklarından dolayı göreve devam edemeyeceğini belirtip ülkesine dönmek için izin istemiştir ve padişah da buna müsaade etmiştir. Bu karardan sonra Vom Hofe Paşa 17 Mart 1903 tarihinde ülkesine dönmüştür.⁹³

⁹² Soydemir, *a.g.t.*, s. 138-143.

⁹³ Soydemir, *a.g.t.*, s. 144.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri

Hobart ve Woods paşalar başta olmak üzere, II. Abdülhamid saltanatı boyunca Osmanlı Devleti'nde görev yapmış uzmanlar genel olarak değerlendirildiğinde ülke donanmasına çok değerli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Hobart gibi aykırı bir karakter bile Osmanlı hizmetine girdikten sonra çok hızlı bir şekilde ülkeyi benimsemiş ve yeri geldiğinde Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını kendi ülkesine karşı bile savunmuştur. Woods Paşa da Hobart Paşa gibi kendisini adeta bir Osmanlı vatandaşı gibi görmüş ve ülke için elinden geleni yapmıştır. Bu beklenmeyen bağlılığın arkasında Sultan II. Abdülhamid'in karakterinin de etkisi çok büyüktür. Kendisi yerli yabancı ayırt etmeksizin çalışan herkesi ödüllendirmiş, liyakata önem vermiştir. Hobart ve Woods yeteneklerini özgüven ile birleştirip padişahın en güvendiği isimler haline gelmeyi başarmıştır. Devletin daha sonra siyasi olarak İngiltere'den uzaklaşıp Almanya ile yakın temaslar içerisinde girmesi bu güçlü ve dirayetli İngiliz uzmanlar yerine Alman uzmanların ülkeye davet edilmesine sebep olmuştur. Yapı gereği Starke ve Kalau vom Hofe paşalar İngilizlerden daha farklıdır. Her ne kadar yapılması gereken ıslahatlar hakkında layihalar sunsa ve gerekli adımların atılması konusunda Bahriye Nezareti'ni sık sık bilgilendirse de Alman ekolünün kazanımlarından dolayı bu sadece yazılı olarak kalmıştır. Kurallara sıkı sıkıya bağlı olan bu uzmanlar gerekli yerlere gerekli uyarıları yaptıktan sonra sorumluluğu üstlere bırakmayı tercih etmişlerdir. Bu da Osmanlı Devleti'ndeki bürokrasi gereği olumsuz bir tablo ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Kalau vom Hofe'nin Kiel'de yaşadığı sorunlar buna çok güzel bir örnek teşkil eder. Her ne kadar Kalau vom Hofe sorunun çözümü için şahsi olarak çaba göstermiş olsa bile yapılacak en önemli şeyin payitahta telgraf çekmek olduğu konusunda sabit bir görüşe sahiptir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ve klasik devlet anlayışının yıpranmış yapısından dolayı bu Alman uzmanların çalışma stili ile Osmanlı Devleti'nin uyumu çok verimli değildir. Bu sebeple Alman uzmanlar dönemi İngiliz uzmanlar dönemi kadar verimli geçmemiştir.

Her ne kadar her iki ekol arasında farklılıklar var gibi gözükse de bu durum donanma için aynı zamanda bir şanstır. II. Abdülhamid döneminde donanmada bulunan yerli unsurlar iki çok güçlü ekolün temsilcilerinden dersler almış, uygulamalı eğitimlere tabi tutulmuşlardır. Bu ekollerin so-

nucunda bir sonraki yönetime daha ehil personeli olan bir donanma aktarılmıştır. Bu dönemde bahsi geçen uzmanların teknoloji transferindeki yeri ve önemi çok büyüktür. Avrupa teknoloji Osmanlı Devleti'nde tatbik edilmeye çalışılmış ve aslında modern donanmanın ilk adımları atılmıştır. Bu gelişmeler daha sonra gelecek uzmanların daha kolay çalışmalarını sağlayacağı gibi modernizasyonun da önünü açmayı başarmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, 5-7 Temmuz 1770 yılında Çeşme'de ve 20 Ekim 1827'deki Navarin'de aldığı ağır mağlubiyetlerden sonra donanmasının modern döneme uygun olmadığını ve çok hızlı bir şekilde yeniden yapılanmaya gidilmesi gerektiğini anlamıştır. Özellikle Navarin'de neredeyse tüm donanmanın kaybedilmesi, artık yelkenli gemi devrinin sona erdiğinin gözler önüne sermiştir.

Sultan Abdülaziz'den sonra yaşanan çalkantılı taht değişikliğinin ardından nihayet 31 Ağustos 1876'da Sultan II. Abdülhamid tahta çıkmıştır. II. Abdülhamid kendisinden önce yapılan satın alımlardan kaynaklı çok kötü bir ekonomi devralmış, bunun yanı sıra çok büyük bir gemi envanteri elde etmişti. Ancak bu büyük donanmayı kullanmak için ne yetişmiş personel ne de yakıt mevcuttu. Bunun yanında, saltanatı boyunca gemi teknolojilerinde her gün yeni bir değişim yaşanmakta ve eldeki gemiler her geçen gün eski teknoloji konumuna düşüp adeta kullanılamaz hale gelmekteydi. Sultan II. Abdülhamid buna rağmen tüm teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeye çalışmış, bu bağlamda satın alımlar yapmış, getirilen yabancı uzmanlara değer vermiş ve fikirlerini uygulamaya çalışmıştır. Özellikle 1888 yılından sonra donanmaya verilen önem artmış, tersanelerde zırhlı cinsinden gemilerin yapımına ağırlık verilmiştir. Buna istinaden kruvazör ve zırhlı gemi yapımı çalışmaları başlamış ve ekonominin zorlayıcı koşullarına rağmen ilk üretim 1902 yılında tamamlanmıştır. Aynı dönemde eskiyen teknolojilerin götürülerini dengelemek adına yeni teknolojiye sahip gemi satın alımları da yapılmıştır. Bu dönemin dikkat çekici olaylarından bir tanesi olan denizaltı satın alımı, Sultan II. Abdülhamid'in modern teknolojiyi ne kadar yakından takip ettiğinin çok net bir göstergesidir. 1886 yılında iki adet denizaltı gemisi İngiliz Nordenfeld şirketine si-

pariş edilmiş ve dünyanın ilk denizaltı gemilerinden iki tanesi Osmanlı donanmasına katılmıştır. Bahsi geçen dönemde Sultan II. Abdülhamid ağırlıklı olarak İngiltere'den gelen uzmanların istihdamına da önem göstermiştir. Özellikle Hobart ve Woods isimli paşalara çok önemli mevkilerde görev vermiş, hatta mezkûr paşaları yaverliğe kadar getirmiştir. Bu uzmanların görüş ve önerilerine çok önem veren Sultan, bir nevi teknoloji transferinin tamamlanmasını amaçlamıştır. Bahsi geçen iki uzman, Osmanlı donanmasına çok büyük katkılar sunmuş ve hayatları boyunca devlete hizmet etmeye gayret etmiştir. Hobart ve Woods paşalar başta olmak üzere Alman uzmanlar Starke ve Kalau vom Hofe de Sultan II. Abdülhamid'in uğraşları sonucu istihdam edilmiş ve donanmanın yeniden yapılanma sürecine çok ciddi katkılar sağlamışlardır. Bu dönemde donanma her ne kadar modernize edilmeye çalışılsa da yaşanan savaşlarda büyük başarılar elde edilememiştir. Zira var olan ekonomik şartlar ve ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi çıkmazlar sebebiyle süreç istenildiği gibi ilerleyememiş, sadece modernizasyon temelleri atılabildiği. Atılan ilk adımlar ise faaliyet alanında sonuç vermek için beklendiği üzere yetersiz kalmıştır. İlk olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda daha sonra Girit Olayları ve 1897 Osmanlı-Yunan savaşında donanma bir varlık gösterememiştir. Bu da daha sonra gelecek yönetimler açısından yanlış bir çıkarım yapılmasına sebep olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in üretim, satın alım, kurum yapılanması ve uzman istihdamı yolu ile sürdürdüğü teknoloji transferi süreci, yöntem bakımından II. Mahmud dönemi ile benzerlikler göstermektedir. Her iki dönemde de toplu ve bilinçsiz satın alımlar yerine daha az satın alım yapılmış, teknoloji yakından takip edilmiş ve uzmanlar yolu ile yerli personel yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Ne yazık ki her iki dönemde atılan bu adımlar, sonraki dönemlerde gelen yöneticiler sebebiyle anlamsız kalmıştır. Bu iki dönem de donanma modernizasyonu için sağlam birer temel oluşturmuştur. Bu temel, üzerine inşa edilecek devam niteliğindeki modernizasyon sistemi ile başarıya ulaşılabilecekken, bir sonraki dönemde gelen yöneticiler bu süreçte yapılanları tamamen hatalı olarak değerlendirilip, bütün süreyi sıfırdan başlatmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

BOA, İDT, İ.DH. 595/41406.

BOA, C.BH 227/10558.

DMA, Mkt., Belge No: 746/42.; 739/30

DMA, Mkt., Belge No: 733/6.

South Australian Register, (28 Haziran 1886 Pazartesi), s. 6.

Tanin, (20 Haziran 1325), s. 1

Araştırma Eserler

AKMEŞE, Handan Nezir, *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War I*, New York 2005.

AYDIN, Mahir, “Doksanüç Harbi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. IX, (1994), s. 498-499.

AYDIN, Mithat, “Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 17, (2005), s. 101-115.

BEDİRHAN, Yaşar – ATABEY, Figen, “Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)”, *Turkish Studies*, C. VIII, S. 6, (Spring 2013) s. 127-139.

BEŞİRLİ, Mehmet, “Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Donanması”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. XI, S. 25, (2004), s. 243-274.

BEYDİLLİ, Kemal, “II. Mahmud”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXVII, (2003), s. 352-357.

_____, Kemal, “III. Selim Aydınlanmış Hükümdar”, *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, Editör: Seyfi Kenan, İstanbul 2010, s. 27-59.

BİLGENOĞLU, Ali, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2013.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, Osmanlı Deniz Harp Tarihi C. IV, İstanbul, 1983.

_____, Afif, Osmanlı Deniz Harp Tarihi C.III, İstanbul, 1983.

ÇABUK, Vahid, Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 9, İstanbul 1999.

ÇOKER, Fahri, “Osmanlı Bahriyesinde İngiliz Islah Heyetleri (1839-1914)”, Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler, Ankara 1994.

DURMAZ, Ferhat, “93 Harbi’nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, S. 2, (2015), s. 103 – 122.

DÜZCÜ, Levent, Osmanlı Deniz Kuvvetleri (1890-1918), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

_____, Levent, Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği(1827-1853), İstanbul 2017.

GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. V, (1992), s. 516-517.

GRIFFITHS, Merwin Albert, The Reorganization of the Ottoman Army under Abdulhamid II 1880 – 1897, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) California University, 1966.

GÜLERYÜZ, Ahmet – LANGENSİEPEN, Bernd, 1823-1923 Osmanlı Donanması, İstanbul 2007.

HASAN RAMİ PAŞA, Büyük Facia-Büyük Dram; 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nda Osmanlı Donanması’nın Durumu, (çev.) Cahit Kayra, İstanbul 2011.

HOBART PASHA, Blockade-Running, Slaver-Hunting, and War and Sport in Turkey, (ed.) Horace Kephart, New York 1915.

_____, Sketches From My Life, New York 1887.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Bilimine Toplu Bakış”, Yeni Türkiye Dergisi, C. VIII, (2000), s. 17-24.

İNALCIK, Halil, “Periods of Ottoman History”, Essay in Ottoman History, İstanbul 1998, s. 15-28.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri

İPEK, Nedim, “II. Abdülhamid Döneminde Ordunun ve Donanmanın Modernizasyonu”, XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, (2002), s. 159-182.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Cilt:IX, Ankara 1999.

KIVRAK, Ahmet Hikmet, II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Mısır İlişkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

KOMATSU, Kaori, “Financial Problems of the Navy during the Reign of Abdulhamid II”, Oriente Moderno 20, C. LXXXI, S. 1, (2001), s. 209-219.

MERCAN, Evren, “Osmanlı Bahriyesi’nde İlk Denizaltılar: Abdülhamid ve Abdülmecid”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, C. VIII, S. 15, (2012), s. 163 – 184.

_____, Evren, II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi, İstanbul 2018.

OĞUZ, Ahmet, Birinci Meşrutiyet, Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan, Ankara 2010.

ORAN, Erdoğan, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekâleti, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz – ÖZGÜLDÜR, Serdar, “1876 Anayasasının Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 5, (1994), s. 311-348.

SERTOĞLU, Midhat, Mufassal Osmanlı Tarihi Cilt VI, Ankara 2011.

SOYDEMİR, Selman, Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18 ve 19. Yüzyıllar), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

STEWART, William, Admirals of The World, A Biographical Dictionary, 1500 To The Present, North Caroline 2009.

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanmasında Yabancı Uzmanların Faaliyetleri

ŞAHİN, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Uzmanlar Aracılığıyla Batılılaşma Çabaları”, Milli Eğitim Dergisi, S. 143, (1999), s. 87-90.

TEKEMEN, Eylem, Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

WALLACH, Jehuda L., Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye’de Prusya-Alman Askeri heyetleri 1835-1919, (çev.) Fahri Çeliker, Ankara 1985.

WOODS, Sir Henry F., Forty-Seven Years Under the Ensigns of Great Britain and Turkey Vol: II, London 1924.

_____, Sir Henry F., Forty-Seven Years Under the Ensigns of Great Britian And Turkey Vol: I, Londra 1924.

ERMENİLERİN GÖZÜNDEN HAÇLI SEFERLERİ*

Robert William THOMSON
Çeviren: Özcan EVRENSEL**

Frankların hem Kilikya Ermeni Krallığı'nın hem de ülkedeki Ermeni yaşamının ve kültürünün farklı yönleri üzerindeki etkileri uzun zamandır dikkat çekmiştir. Ermenilerin, XII. ve XIII. yüzyıllarda Batı Avrupa ile doğrudan temasları sonucunda sosyal kurumlarında ve dinî tutumlarında önemli değişiklikler meydana gelmiş ve bunlar uzun yıllar boyunca birçok kişi tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Ancak meydana gelen bu Haçlı etkisi, Kilikya'daki sanat, din, dil ve diğer yaşam alanlarındaki gelişmelerde aynı etkiyi bırakamamıştır.¹ Hem Kilikya'da Haçlılarla direkt temas halindeki hem de daha az teması olan Ermeniler, Frankların ordusunun gelişini bu şekilde yorumlamıştır. Buna göre Haçlı Seferleri bir Ermeni dünya görüşüne nasıl dâhil edildi?

* Bu makale Ermeni araştırmaları uzmanı Robert William Thomson tarafından 2001 yılında kaleme alınmıştır ve makale, İngilizce aslından tercüme edilmiştir. Robert William Thomson, "The Crusaders through Armenian Eyes", *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World* (ed. Angeliki E. Laiou-Roy Parviz Mottahedeh), Washington 2001, s. 71-82.

** Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. ozcanevensel@posta.mu.edu.tr

¹ Peter Halfter'de mükemmel ve güncel bir genel kaynakça var. Peter Halfter, *Das Papsttum und die Armenier im frühen und hohen Mittelalter*, Forschungen zur Kaiser -und Papstgeschichte des Mittelalters, Beihefte zu J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, 15 (Cologne-Weimar-Vienna, 1996). Dilsel değişim için JJS Weitenberg'i ekleyin, Joseph J.S. Weitenberg, "Literary Contacts in Cilician Armenia," in *East and West in the Crusader States*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 75 (Louvain 1996), s. 63-72; ve minyatür resimdeki gelişmeler için, Sirarpie Der Nersessian, *Miniature Painting in the Armenian Kingdom of Cilicia*, 2, DOS31 (Washington, D.C., 1993) ve Helen Evans'ın tezi için; Helen Evans, "Manuscript Illumination at the Armenian Patriarchate in Hromkla and the West", (New York University, Institute of Fine Arts, 1989).

Haçlı seferleri sırasında Ermenilerin V. yüzyıla kadar dayanan bir tarih yazma geleneği vardı. Altı yüzyılı aşkın bir süre boyunca Ermeni yazarlar, sayısız olaylara ve değişikliklere maruz kaldılar.² Haçlıların gelişi - Türklerin gelişi gibi başka bir felaket olarak değil de- genellikle olumlu bir şekilde yorumlansa da Doğu Akdeniz’de sıradan bir referanstan fazlasını hak eden oldukça radikal bir rahatsızlığa neden oldu.

XII. yüzyılda başlayan Müslüman ilerleyişi veya Türklerin XI. yüzyılda gelişi gibi geçmiş olaylar, Ermeni yazarlar tarafından geniş bir çerçevede ele alınmıştır.³ Tarihçiler, Ermeni tarihindeki (gerçek veya hayali) geçmiş olaylarla ilgili bağlantılar aramak için geriye ve mevcut düşmanlardan kurtuluşun, barış ve iyilik çağının açılışı için de ileriye bakmışlardır. Moğollar sahneye çıktığında, Ermeniler zaten bu yeni koşullara uyarlanabilecek ve ayak uydurabilecek bir çerçeveye sahiptiler. Öyleyse, Haçlı Seferleri bir Ermeni şemasına nasıl dâhil edildi?

Yorumların ortaya çıkması biraz zaman aldı. Çünkü XII. yüzyılın sonlarına doğru Haçlılara yapılan atıflar şaşırtıcı bir şekilde azdı ve Batıya da genel bir ilgi eksikliği vardı. Esasen Kilikya’da geleneksel Ermeni yaşamının karakterini tamamen değiştiren yeni gelişmelerde bazı Ermeniler de rol oynadı. Ancak Büyük Ermenistan’da yaşayanların çoğu Haçlılar hakkında çok az bir deneyime sahipti. Dolayısıyla bu makalenin başlığının atıfta bulunduğu "Ermeni Gözleri" kesin bir şekilde Kilikya ve Kuzey Suriye’deki olayların gerçek tanıkları olmak zorunda değildir. Burada, Suriye ve Filistin’deki olaylara ilişkin Ermeni tasvirlerinden ziyade Haçlı Seferleri üzerine kafa yoran ve onları geçmişe yönelik yaklaşımlarına dâhil etmeye çalışan Ermenilere daha çok dikkat edeceğim.

² Erken Ermeni tarihi yazılar için bkz: Jean P. Mahé, “Entre Moïse et Mahomet: Réflexions sur l’historiographie arménienne,” *REArm* 23 (1992), s. 121–53, Ermeni tarihçilerinin basımları ve tercümelelerinde ayrıntılar için bkz. Robert W. Thomson, *A Bibliography of Classical Armenian Literature to 1500 A.D.*, CC (Turnhout 1995).

³ VII. yüzyılın sonlarına doğru yazan Sebēos, İslamî fetihleri tartışan ilk Ermeni tarihçisidir; R. W. Thomson’da yorumu ve tartışmayı görmek için, J. Howard-Johnston ve Tim Greenwood, *The Armenian History Attributed to Sebēos*, Translated Texts for Historians 31 (Liverpool, 1999). Türk istilasına Ermeni müdahalesi için bkz. M. Canard-H. Berbérian, *Aristakès de Lastivert: Récit des Malheurs de la Nation arménienne*, Bibliothèque de Byzantion 5 (Brussels 1973).

Fakat tarihçilerin bu geniş meseleyi ele almasından önce Ermenilerin durumları üzerine birkaç söz söyleyelim. Ermeni yazarlar, kopyaladıkları el yazmalarına ayrıntılı kolofonlar eklemek gibi güzel bir alışkanlığa sahip olduklarından dolayı, Haçlıların gelişi hakkında anlatılan olaylarla çağdaş olan bazı ilgi çekici yorumlarımız var.⁴

Haçlıları tanımlayan ilk Ermeni, 1098'de Antakya yakınlarındaki Kara Dağ'da yaşayan John adında biriydi. Bir kilise hukukuna dair yazdığı kolofonda, Tanrı'nın kutsal (yerlerini) ve rahiplerini lekeleyen yabancı tiranları kovmak için denizi aşan "batılı kahramanlar ulusunun" gelişini anlatıyordu. Batılılara özel olarak "Haçlılar" denmez, ancak yazarlar, "önlere Mesih'in Haç işaretini koyduklarını" not ederler.

Ertesi yıl, İskenderiye'de bir incili kopyalayan Aaron,⁵ yazmış olduğu kitabını Lord Gregory'nin, yani o zamanlar Mısır'da bulunan II. Grigor Vkeyeser'in patrikhanesine⁶ ve Roma İmparatorluğu'nun yiğit ırkı olan "Tanrı'nın uyarısıyla gelen Franklara" atfetmiştir. Aaron, Antakya için yapılan savaşı anlatmış ve kısaca, Mesih'in gücü aracılığıyla bir dizi dinsizin kılıçtan geçirildiği Kudüs'ün ele geçirilmesi hakkında bilgiler vermiştir. Frankları daha az metheden yazarın eseri, hem Ermeni dönemine hem de Kont Joscelin yönetimindeki Frankların "tiranlığına" dayanan

⁴ Ermeni kolofonlarına ve özelliklerine genel bir bakış için; Avedis K. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts, 1308-1480, A Source of Middle Eastern History*, Cambridge 1969. Aşağıda alıntılanan kolofonlar; V. ve XII. asırlar için, Mat'evosyan, *Hayeren Jeragrac' Hişatakaranner*, E-ŽB darer (Erevan 1988); ve 1250'ye kadar G. Yovsep'ean, *Yişatakarank' Jeragrac'* (Beyrut 1951).

⁵ Mat'evosyan, *Hişatakaranner*, s. 117-119. Bir İncil olan MS Erivan'dadır. Matenadaran (Ermenistan'da bir araştırma Enstitüsü) numarası 288.

⁶ Gregory Magistros Pahalvu'nin oğlu olan bu Gregory, 1065'te Katolikos olarak kutsanmıştı. Ancak idarî görevlerini bir yardımcısına bırakarak hayatını menkıbe çalışmalarının adadı. Vkeyeser, şehitlerin sevgilisi anlamına gelmektedir. Hayatının çoğunu Ermeniceye çevrilecek metinleri aramak için seyahat etmekle geçirdi. Bkz: A. Kapoian-Kouymjian, "Le Catholico Grégoire II le Martyrophile (Vkeyeser) et ses pérégrinations," *Bazmavep* 132 (1974), s. 306-325; and S. B. Dadoyan, "The Fatimid Armenians", *Islamic History and Civilization, Studies and Texts 18*, (Leiden, 1997), s. 85-90.

1130 tarihli daha sonraki bir kolofondur.⁷ Buradaki “tiranlık” (*brnakalut’iwn*), Salahaddin’in Mısır, Şam ve Edessa’daki yönetimi için 1183 tarihli bir kolofonda kullanılanla aynı kelimedir.⁸

Haçlı kralları bazen müellifler tarafından adlandırılır. Dolayısıyla Frederick Barbarossa Alman olurken, IV. Henry “eski Roma İmparatoru Heri” olur.⁹ Kralların menşei olduğu ülkeler nadiren belirtilir ancak 1198’de kuzey Ermenistan’daki Halbat manastırındaki bir kâtip, İtalya’nın bölgelerinden ve hatta Atlantik Okyanusu’nun ötesinden, yani İngiltere’den gelen krallarından söz etmektedir.¹⁰ Ancak Nersēs Şnorhali’nin *Edessa’nın Düşüşüne Ağıt*’ında Latinlerin Dalmaçya’dan geldiğinin okumaktayız.¹¹ “Dalmaçya” Ermeniler arasında oldukça yaygındı ve Latinlere genellikle “Dalmaçyalı” deniliyordu. İncillerin Ermenice versiyonuna göre, İsa’nın haçı üzerindeki yazıt; İbranice, Grekçe şeklinde “Dalmaçyalı” olarak yazılmıştı.¹²

Ermeni yazarlar genellikle Batılılara; Franklar, Romalılar veya Latinler diyerek atıfta bulunurlar. Haçlı” kelimesine eşdeğer kelimeler nadi-

⁷ Mat’evosyan, *Hişatakaranner*, s. 158; MS (kolofon), *Elişēs Tarihi*’nin bir kopyasıdır ve şimdi Erivan’dadır. Matenadaran numarası 4515. Tluk’ bölgesinde St. Paul Manastırı’nda yazılmıştır. Sitenin nerede olduğu bilinmemektedir ve M. Thierry, *Répertoire des monastères arméniens*, CC (Turnhout, 1993) eserinde de görünmemektedir.

⁸ Mat’evosyan, *Hişatakaranner*, s. 235-236. Bir İncil olan MS şimdi Erivan’dadır. Matenadaran numarası 3133.

⁹ Mat’evosyan, *Hişatakaranner*, s. 301-302. Yuhanna’nın Vahiy kitabının kopyası olan MS, şimdi Erivan’dadır. Matenadaran numarası 10480. 1286 yılına tarihlenir. Rahmen, Vahiy’i 1198’de Yunancadan çeviren Lambronlu Nersēs’in yorumlarını tekrarlamaktadır.

¹⁰ Mat’evosyan, *Hişatakaranner*, s. 296. Mxit’ar Goş’un, *Jeremiah Üzerindeki Yorumu*’nun bir kopyasıdır. Matenadaran numarası 2606.

¹¹ I. Kéchichian, *Nersēs Şnorhali: La complainte d’Edesse*, Bibliotheca Armeniaca 3 (Venice, 1984), 41. şiirin 518. satırında başlamaktadır. Ermenice metnin birçok baskısı vardır. Bkz: Thomson, *Bibliography*, s. 179.

¹² Luke 23:38; Yuhanna 19:20. “Dalmaçya” için bkz: *The History of Agat’angelos*, para. 874, Aziz Gregory ve Kral Trdat, İmparator Konstantin’i karşılamak için Roma’ya geldiler: “Karada ve denizde, İtalyanların imparatorluğuna, Dalmaçyalıların ülkesine, imparatorluk başkenti Roma’ya varıncaya kadar acele ettiler. R. W. Thomson tarafından Ermeniceden çevrilmiş metin; Agathangelos: *History of the Armenians* (Albany, N.Y., 1976), s. 409. Bu efsanevi karşılaşma sonraki Ermeni geleneğinde önemli rol oynayacak; aşağıya bakınız.

ren kullanılır. Nersēs Šnorhali, *Edessa'nın Düşüşüne Ağıt*'ında, genel olarak Kont II. Joscelyn'in desteğini alamayan "kutsal Haç'a tapanlara" atıfta bulunur.¹³ Nitekim Ermenice'de "Haçlı" kelimesi sadece bir kez geçmektedir. Bu, 1270 yılında yazılan bir İncil'de, Lambronlu Nersēs'in *On İki Peygamber Üzerinde Yorumu*'nun sonundan alınan bir kolofonda geçmektedir. Orada not edilir: "Kudüs, Romalıların doksan yıllık hâkimiyetinden sonra düştü... Daha sonra Alman Roma Kralı ve diğer Krallar, Kudüs'ü "xač'ēnkalk'" olarak geri almaya geldi. Bu kelime de "çarmıhı yüklenenler" anlamına gelmektedir.¹⁴ Buna benzer bir diğer ifade olan xač'akir "çarmıhı taşıyan", Ermenicede V. asırdan itibaren kullanılmaktadır.¹⁵ Keşişlere veya münzevî hayatı seçenlere uygulanır ve Yunan *stauprophoròsunda* bir calque'dir. Bu, "Haçlı" anlamına gelen modern bir Ermenice terimidir, ancak bu kelimeyi bu kolofon dışında diğer orta çağ müelliflerinde bulamadım.

Ermeni el yazmalarının şanslı bir şekilde hayatta kalması ve yalnızca büyük koleksiyonlardakilerin yayımlanmış olması gerçeği göz önünde alındığında kolofonlar; genellemeler için çok sağlam bir temel oluşturmaktadırlar. Bununla birlikte Ermeni müelliflerinin Haçlılara nispeten daha az ilgi göstermiş olmaları dikkat çekicidir. Ancak tarihçiler, Frankların gelişinde Tanrı'nın teşvikinden ve kâfirlerin cezalandırılmasından ziyade daha geniş bir anlam çıkarmaya başladılar. Kendi eseriyle 1136'ya kadar inen Urfalı Mateos, bunun hakkında yorum sunan ilk kişidir. Bunu da İncil'e ve daha önceki Ermeni geleneklerine dayandırmaktadır. Bu Frankların gelişi; Ermeni patriği Büyük Nersēs'in ölümü sırasındaki kehanetini ve Daniel'in canavarlarla ilgili olan öngörüsünü gerçekleştirdi [Daniel, 7:7]. Mateos devamında, Kudüs'ün kâfirler tarafından daha sonra geri alınmasının da Nersēs tarafından tahmin edildiğini iddia etmektedir.¹⁶

Bu Nersēs IV. asırda yaşamıştır ancak ilk biyografisini yazan kişi, onun böyle olağanüstü kehanet güçlerine sahip olduğuna dair herhangi bir

¹³ Kéichichian, *Nersēs Šnorhali*, s. 33; 391 satırın başı.

¹⁴ Mat'evosyan, *Hišatakaraner*, s. 249. Bir İncil olan MS, şimdi Erivan'dadır. Matenadaran numarası 345.

¹⁵ En eski örnek, Koriwn, *Life of Maštoc*; bölüm 4'tedir. Ermenice metin, M. Abelyan, *Vark' Maštoc*'i (Erevan, 1941; hazırlayan Delmar, N.Y., 1985), 38; İng. çev. Winkler, *Koriwns Biographie des Mesrop Maštoc*; OCA 245 (Rome, 1994).

¹⁶ Urfalı Mateos, *Patmut' iwn Matt' ēosi*, 2, s. 109 ve 124. Ermenice metni; *Patmut' iwn Matt' ēosi Urhayec' woy* (Jerusalem, 1869), s. 306, 325; İng. çev., A. E. Dostourian, *Armenia and the Crusades: The Chronicle of Matthew of Edessa* (Lanham, Md., 1993). Sayfa 40 vd; Ermenice metni s. 539 vd.

bilgi vermez. *Epic Histories* (Destansı Tarihler) veya *Buzandaran*'ın (yanlış olsa da yaygın olarak P'awstos olarak bilinir) yazarına göre Nersēs, Kral Arşak'ı kötü yollarından dolayı azarlamış ve ona Tanrı'nın gazabından kurtulmasını emretmişti. Böylece kendisi "Bu talihsiz Ermenistan ülkesi sizin yüzünüzden olamaz! Çünkü kaderine terk edilmiş bu Ermenistan'da yıkımın ve felaketin ilerlediğini öngörüyorum" demişti.¹⁷ Bunun neticesinde V. yüzyılda yaşayan müellifimizin, Nersēs'in ölümünden yaklaşık on dört yıl sonra, 387'de meydana gelen, Ermenistan'ın Roma ve İran bölgelerine ayrılmasını göz önünde bulundurmıştu. Fakat doğal olarak bu ipucu, sonraki yazarların tahminlerini düzeltmeleri için yeterliydi.

X. asırda ayrıntılı bir şekilde *Nersēs'in Hayatı* derlendi ve bu da, Siunik' Vayoc Jor'dan rahip Mesrop'a atfedilir.¹⁸ Nitekim bu *Hayat* üzerinde daha sonraları düzeltmeler yapıldı ama ne yazık ki metnin aşamalı düzeltmeleri hakkında herhangi bir çalışmaya sahip değiliz. Urfalı Mateos da orijinal anlatıdaki yerinden kaldırılmış Nersēs'in ölüm tarihine ilişkin tahmini, V. yüzyıl Epik Tarihlerinden değil, daha sonraki *Nersēs'in Hayatı*'nın bir versiyonundan almıştır.

Bu tahminin bir formuna göre, elli yıl sonra Aziz Gregory'nin rahiplik soyu ve Arşaklıların kraliyet soyu sona erecekti. Bu da 428'de monarşinin kaldırılması anlamına gelmekteydi. Bundan yüz elli yıl sonra Persler, Kudüs'ü ele geçirecek ve bizi 614'e getirmek için pek kesin olmayan bir hesapla Haçlı tutsak alacaktı. Haç geri alındığında ise Yunanlılar artık Kudüs'ü yönetemeyecekler; İsmaililer onların yerini geçecekti. Dahası Kudüs'ü ele geçirip Yunanlıların bağılılığını ortadan kaldıracak olan Franklar olarak adlandırılan yiğit ırk Romalıların geleceği zamana kadar, Yunanlılar haraç vermeye devam edecekti. Ermenilere gelince, "Okçuların" gelişi de dâhil olmak üzere, ülkenin başına sayısız bela gelecekti. "Okçu" kelimesi genellikle Moğollarla ilişkilendirilen bir tabir olmak birlikte Selçuklular

¹⁷ *Buzandaran, Patmut'iwn Hayoc'*, s. 413. Ermenice metni, *P'awstosi Buzandac'woy Patmut'iwn Hayoc'* (Venice, 1933); İng. çev., N. G. Garsoïan, *The Epic Histories (Buzandaran Patmut'iwnk')*, Harvard Ermeni Metinler ve Çalışmaları 8 (Cambridge, Mass, 1989).

¹⁸ *Patmut'iwn srboyn Nersisi Part'ewi, Sop'erk' 1* (Venice, 1853); İng. çev., J.-R. Emine, "Généalogie de la famille de saint Grégoire et vie de saint Nersès," in *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, ed. V. Langlois, vol. 2 (Paris, 1969), s. 21–41.

için de kullanılmaktadır.¹⁹ En nihayetinde kurtuluş, Romalılardan gelecekti.

Urfalı Mateos'un dili o kadar belirsizdir ki, Daniel'in dördüncü canavarının zihninde; İsa'nın düşmanlarını yiyip çiğneyen Haçlıları mı yoksa şimdi yok edilecek Müslüman yönetimini mi temsil ettiği açık değildir. Müslümanları Daniel'in dördüncü canavarıyla özdeşleştiren ilk Ermeni, 660 yılından kısa süre sonra eser kaleme alan ve Doğu'daki bu yeni güçle uzlaşmaya çalışan Sebēos'tur.²⁰ Ancak Sebēos'un bu yeni felaketlerden kurtulma konusunda iyimser bir tahmini yoktur. Kendisi, VI. yüzyılın son on yılında Süryanice *Sözde Methodius Kıyameti*'nde yer alan kehanetlerden habersizdi.

Bu *Kıyamet* eserinin Ermenice versiyonu, VIII. asırdaki Ermeni bilgin Step'annos Siunik'e²¹ atfedilmiş olsa da, uzun bir zaman sonra Ermeni düşüncesine dâhil edilen son şeylerin ana motifi olmuştur. *Nersēs'in Hayatı*'nın sonraki uyarlamalarından biri, yalnızca yeni Romalıların krallığını ve Haçlıları; Daniel'in öngörüsünün dördüncü krallığı olarak yorumlamakla kalmadı, aynı zamanda Mesih'in görkemle son gelişinden önce, decal tarafından yok edileceğini de ihtiva ediyordu. Ancak Urfalı Mateos, *Nersēs'in Hayatı*'nın bu sonraki uyarlamasından etkilenmedi. Kendisi Haçlıları son şeylerin habercisi olarak yorumlamadı.

Batı'yı kapsayan ve Haçlı Seferlerinin çok öncesine dayanan daha da eski bir Ermeni geleneği, şimdi bu yeni koşullarla ilişkilendirildi. Bu, patrikleri Silvester ve Aydınlatıcı Gregory'in de eşlik ettiği yeni din değiştiren Kral Konstantin ile Ermenistan kralı Trdat arasında geçen görüşmedir. Görüşmenin orijinal hikâyesinin Nero'nun, I. Trdat sarayına yaptığı bir ziyaretin uyarlanmış bir hatırası mı ya da Roma ile Ermenistan arasındaki

¹⁹ İsim için bkz: R. P. Blake-R. N. Frye, "History of the Nation of the Archers (the Mongols) by Grigor of Akanc'," *Harvard Journal of Asiatic Studies* 12 (1949), s. 269–399, 384, n. 1.

²⁰ Sebēos, *The Armenian History*, s. 177. Ermeni metninin bu baskısında Abgaryan, MSS'de bulunan son bölümün sırasını değiştirmiş ve felaket tahminini Tarih'in en sonuna yerleştirmiştir. MSS'ye göre, Sebēos'un ilk taslağını bir yıkım kehaneti ile bitirdiği, ancak daha sonra 661'de Muaviye'nin zaferiyle biten Müslüman iç savaşının kısa bir tanımını eklemek için metnine geri döndüğü görülüyor. Sebēos, yeni rejimin dayatılmasını fiili bir çözüm olarak gördü. Yukarıda 3. dipnotta olduğu gibi İngilizce çeviriye bakın.

²¹ Ama aşağıda 35. ve 54. dipnotlara bakın.

müteakip bir anlaşmayı yansıtip yansıtmadığı belirsizdir.²² Her halükârda, belirli varyasyonlarla, Ermeni edebiyatında V. yüzyılın en eski metinlerinden korunmuştur. Daha önce Roma'nın Ermenistan'a yaptığı yardımı hatırlatmak için askerî bir bağlamda ya da İznik Konseyi'nden önce bile bu Hıristiyan krallar tarafından karşılıklı olarak onaylanan Ermeni inanç ve uygulamasının, Ortodoksluğunu göstermek için dini bir bağlamda alıntı yapılabilir. Mateos ve diğer birçok Ermeni tarihçi tarafından normalde “Romalılar” olarak adlandırılan Haçlılar gelişi,²³ bu eski geleneği hemen güncel hale getirdi. Trdat'ın Konstantin ile karşılaşmasının öyküsü Kilikya'da ayrıntılı gelişmelere sahne oldu. Ve Aynı zamanda, *Sözde Methodius Kıyamet*'in önemli bir teması, yani Romalıların Deccal'in gelişiyle ilgili kehanetler ve son şeylerle tanışması hikâyeye işlendi.

XII. asır boyunca Büyük Ermenistan'da Haçlılar hâlâ kehanet terimiyle bir arada görülmüyordu. Anili tarihçi Samuel -burada Diyakoz John'un ve Ani'nin kayıp Kroniği'ne dayanarak- “Şeytanın oğlu” II. Aleksios'un Haçlılara karşı haince tutumunu kısaca anlatır.²⁴ Bu Romalılar, Hıristiyanların; İskitler (Türkler), Persler ve Arapların elinden çektikleri acıların intikamını almaya gelmişlerdi. Samuel'in zamanında, Ani Gürcü kontrolü altındaydı ve Kudüs'ün ele geçirilmesinden bahsetmesine ve daha sonraki Kilikya ve Filistin'deki olaylara atıfta bulunmasına rağmen daha geniş Ermeni perspektifinde Haçlı Seferleri onun dikkatinin temel odak noktası değildi. Haçlı Seferlerinin, yüzyıllar önce Patrik Nersēs tarafından

²² Hikâye ilk olarak Agat'angelos'ta geçer; yukarıda 13. Dipnota bakın. Ancak ziyaretin en eski versiyonunda Roma piskoposunun adı Eusebius'tur. Silvester, Movsēs Xorenac'i (tartışmalı tarih ama muhtemelen VIII. yüzyıl) ve Agat'angelos'un V. baskısının Arpaça versiyonuna kadar Ermeni geleneğine girmez. İkincisi için bkz: G. Garitte, *Documents pour l'étude du livre d'Agathange*, ST 127 (Vatican City, 1946). Bunların ve sonraki metinlerin kanıtları için: R. W. Thomson, “Constantine and Trdat in Armenia Tradition”, *Acta Orientalia* 50 (1997), s. 201-213.

²³ Örneğin, Anili Samuel, Ganjakkı Kirakos, Kumandan Smbat ama Vardan yoktur.

²⁴ Anili Samuel, *Hawakmunk' i groc' patmagrac'* (Ejmiacin, 1893), s. 120; İng. çev., M. Brosset, “Samouel d'Ani: Tables chronologiques,” in *Collection des historiens arméniens*, vol. 2 (St. Petersburg, 1876). Daha sonra Kirakos bu pasajı aktarır ve “Şeytanın oğlunu”, “Belial'in oğlu” olarak değiştirir. Kirakos Ganjakec'i, *Patmut'iwn Hayoc'* (Erevan, 1961), 107; İng. çev., M. Brosset, “Histoire de l'Arménie par le vartabed Kiracos de Gantzac,” in *Deux Historiens arméniens* (St. Petersburg, 1870), s. 1–194.

kavranmış olan büyük bir planına uyduğuna dair kesinlikle hiçbir iması da yoktur.

Öte yandan Kilikya'da XII. asrın sonlarına doğru bilinmeyen bir yazar, daha önceki Ermeni geleneklerini, Haçlıların gelişinin önemli bir rol oynadığı *Sözde Methodius* ve diğer yazarların kıyamet fikriyle birleştiren ayrıntılı bir senaryo geliştirdi.²⁵ Vaaz kılığına giren bu belge, Nersēs veya torunu Sahak gibi bir Ermeni otoritesinden ziyade Salamisli Epiphanius'a (örneğin Peygamberlerin uydurma Hayatları da atfedilmişti) atfedilmiştir.²⁶ Vaaz; Ani'de Bizanslıların düşüşüyle ve Türklerin gelişiyile ilgili birçok hatırayla birlikte Konstantin'in çağrısı üzerine Trdat ve Georgy'nin Roma'ya yaptığı ziyarete atıfta bulunur.²⁷ Ancak yazar, iki kral ve patriklerinin kutsal yerleri iki taraf arasında bölüştürdükleri Kudüs'ü, ziyaret etmeye başladıklarına dair ilginç bilgileri de eklemektedir. Kutsal yerler burada tanımlanmamıştır ancak hikâyenin sonraki versiyonları bu noktada çok kesin olacaktır.

Yazar, geleceğin olayları hakkında zamanı geldiğinde yeni bir Konstantin'in ve yeni bir Trdat ve Gregory'nin doğacağını öngörüyor. Onlar, kâfirleri ayakları altına alacaklar ve Kudüs'e yeniden hâkim olarak barış dönemini başlatacaklar. Sonunda Deccal ortaya çıkacak, yalnızca İkinci Geliş'ten önce yok edilecek. Fakat yazar, bu son şeylerin ne zaman olacağı hakkında herhangi bir tahminde de bulunmaz. Bu kolofonda, Konstantin ve Trdat tarafından Roma'da imzalanan anlaşmanın asıl metni olduğu iddia edilen ve *Barış Mektubu* olarak adlandırılan mektupta bulunan temaların Ermenice dilindeki ilk iması vardır. Bu *Mektup*'un çeşitli nüshaları mev-

²⁵ *Pseudo Epiphanius Sermo de Antichristo*, ed. G. Frasson, Bibliotheca Armeniaca 2 (Venice, 1976).

²⁶ I. Nersēs'in kehânet i yukarıda ele alınmıştır. Sahak'ın Arşak soyundan bir kralın ve Aziz Gregory soyundan bir patriğin yeniden geleceğini öngören kehâneti için bkz: History of Łazar P'arpec'i, *Patmut'awn Hayoc'* (Tiflis, 1904; haz. Delmar, N.Y., 1985), s. 29-37; İng. çev., R. W. Thomson, *The History of Łazar P'arpec'i* (Atlanta, 1991). Latince metni için bkz: G. Garitte, "La vision de S. Sahak en grec," *Le Muséon* 71 (1958): s. 255-278. Ayrıca Sahak'ın vizyonu için bkz: A. Hovannisyan, *Drvagner hay azatagrakan mtk'i patmut'yan*, vol. 1 (Erevan, 1957), ancak bu bana ulaşmadı.

²⁷ *Sözde Epiphanius*, 5. 226. Ermenice Agat'angelos'taki olmayan çağrısına dikkat edin (Aa olarak bilinir; bkz: Garitte, *Agathange*, s. 1-4).

cuttur ve ancak henüz uygun bir baskı almamıştır. Bu, son derece Batı taraftarı, muhtemelen Kilikya Ermenistan'ındaki aşırı Roma yanlısı partinin temsilcisi olan bir Fransıza özgü çeviri belgesidir.

Yaklaşık otuz sayfa uzunluğundaki *Barış Mektubu*'nun basılı versiyonları, kendi aralarında önemli ölçüde ayrıntı farklılıklarına sahiptir. 1695 tarihli Venedik baskısı, kendinden emin bir başlık taşır: “Rab’bin ayrılışından 316 yıl sonra Büyük imparator Konstantin ve yüce Papa Aziz Silvester ile Ermenistan kralı Trdat ve Aziz Aydınlatıcı Gregory’nin Dostluk ve Birlik Mektubu”.²⁸ Asıl amacımız için üç nokta önemlidir: Silvester, Gregory’i atadı ve onu nerede olursa olsun tüm Ermenilerin patriği yaptı.²⁹ Konstantin ise Beytüllahim’i “sevgili kardeşim” dediği Trdat’a verdi.³⁰ Daha sonra Konstantin, Ermenistan’ın başına gelecek talihsizliklerden bahsetmektedir. Fakat imparator, yeni bir Konstantin’in yükselişini önceden bildirerek, “Kurtuluş Rab’dan ve yardım ise kendi soyumuzdan gelecek” der.³¹ Bu fikirler, bazı XII. yüzyıl Ermeni tarihçileri tarafından geliştirildi.

XIII. yüzyılın başında, Dördüncü Haçlı Seferi’nin Konstantinopolis’e saptırılması Ermenistan’da çok yankı bulmadı. Hromkla’nın rahibi Kâtip Gregory, 1204’te Ignatios *Vardapet*’in Luka üzerindeki yorumunu kopyalayarak, Kral Leo’nun Haçlıların Konstantinopolis’e girdiğini Baldwin’den gelen haberci tarafından duyduğunu kaydeder. Gregory bu durum hakkında: “İlk başta üzüldük, sonra aziz Nersēs’in kehanetini hatırladık ve Kudüs’ün ve buradaki bütün toprakların kurtuluşunu bekliyoruz” der. Akıllıca bir ekleme yaparak: “Fakat Tanrı gelecekle ilgilenecektir”

²⁸ *Lettera dell’Amicitia e dell’Unione’nin* Ermenice başlık sayfasından çevrilmiştir (Venedik 1965). Başka bir versiyonu K. V. Šahnazareanc’, *Dašanc’ T’it’oc’ k’nnut’iwn u herk’umě* (Paris, 1862), s. 11–30; kısmi versiyonu C. Galanus, *Conciliatio ecclesiae Armenae cum Romana*, Pars 1 (Rome, 1690), s. 31–35.

²⁹ Agat’angelos, Süryanice ve Karshuni versiyonlarında, Gregory’nin Roma’da ancak Leontius (AA’daki Kayserya piskoposu) tarafından atandığına dair daha eski bir gelenek vardı. Bkz: M. van Esbroeck, “Le résumé syriaque de l’Agathange,” *AB* 95 (1977): s. 291–358, özellikle s. 344. Süryaniceden oluşturulan Karshuni için bkz: M. van Esbroeck, “Un nouveau témoin du livre d’Agathange,” *REArm* 8 (1971), s. 13–167.

³⁰ Mektup, s. 15.

³¹ Mektup, s. 16.

söyler. Ermeni tarihçilerin Kudüs'ün kurtuluşu için bu tür umutları dile getirmesine daha yarım asır olmasına rağmen Ermeni olmayan bir kaynaktan duyduğumuz kadarıyla, kehanet beklentileri açıkça dolaşımdaydı.

Rubrucklu keşiş William, 1253-55 yıllarında Moğol ülkesine uzun bir yolculuk yaptı. Kral IX. Louis'e verdiği raporda, dönüş yolculuğunda Araks üzerinden Nahçıvan'da durduğunu ve burada bir Ermeni piskoposunun kendisine şunları söylediğini ifade eder: “(Ermenilerin) iki peygamberi var. Birincisi Sarazenler arasında İsmaililer hakkında tam bir kehanet yapan şehit Methodius'tur. . . Diğer peygamberin adı Acacron'dur. Kendisi ölürken kuzeyden gelecek bir okçu ırkı hakkında bir kehanette bulunarak, bütün Doğu'yu fethedeceklerini söyledi. . . Onlar, kuzeyden güneye doğru ülkeleri işgal edecekler ve Konstantinopolis'e ilerleyecekler.” Özetlemek gerekirse, Kudüs'teki Franklar, Ermenilerin yardımıyla Tatarları yenilgiye uğratabacaklar ve Tebriz'i işgal edecekler. Doğunun bütün halkları ve kâfirleri dinden dönecek ve dünyada öyle bir barış sürecektir ki, yaşayanlar ölümlere şöyle diyecekler: “Bu zamanları görmemiş olanlara yazıklar olsun.” Rubrucklu William, bu kehaneti ilk olarak Konstantinopolis'te yaşayan Ermenilerden duyduğunu ve Ermenistan'ın her yerinde İncil'le aynı güvenilirliğe sahip olduğunu söylemektedir. Ermeni piskopos şunları da ona söyledi: “Araftaki ruhlar özgür olmak için Mesih'in gelişini nasıl bekliyorsa, biz de uzun zamandır içinde bulunduğumuz bu esaretten kurtulmak için sizin gelmenizi bekliyoruz”.³²

Siunikli Step'annos'un, *Kıyamet* 'ten kendisine atfedilen uzun bir pasajdan alıntı yaptığı XIII. yüzyılın sonlarına kadar, Ermeni yazarlar, Methodius'u adını vermezler.³³ Ancak Acacron, Ermenice'de Agadron ve Agat'on olarak bilinir. Onun kehaneti, Moğol döneminin vahşi ayrıntılarıyla Aziz Nersēs'in iyi bilinen kehanetine dayanır ve *Barış Mektubu*'nda bulunan temaları anlatır. Aynı zamanda Konstantin ve Trdat'ın Kudüs'e gelişine de atıfta bulunur. Konstantin'in Kutsal Kabir Kilisesi'ni ve Trdat'ın da Beytullahim'deki Doğu Kilisesi'ni inşa ettiğini biliyoruz. Daha sonra yeni bir Konstantin, Trdat'a Roma'ya kadar eşlik eden Ermenilerin soyundan gelen birlikleri içeren bir orduyla, Hıristiyanları Okçuların, yani Moğolların esaretinden kurtaracak. Deccal'in saltanatına ve İkinci

³² P. Jackson ve D. Morgan tarafından yapılan çeviriden alıntı yapılmıştır. P. Jackson-D. Morgan, *The Mission of Friar William of Rubruck, Hakluyt Society* (London, 1990), s. 265–267.

³³ Aşağıya bakınız.

Geliş'e yol açan sonraki olaylar, Sözde Epiphanius'un incelemesinin örneğini takip eder.³⁴ Bununla birlikte, Rubrucklu William'dan sonra yazan tarihçilere kısa bir bakışın göstereceği gibi, böyle fikirlerin Ermeni tarihçiliğinin ana akımına dâhil edilmesi yavaştı.

Vanakan Vardapeti'nin Tarihi maalesef kaybolmuştur. Eser 1265 yılına kadar olayları ve özellikle Moğol istilaları hakkında bilgiler içerir. Bilgilerin çoğu muhtemelen öğrencileri Gandzaklı Kirakos ve Vardan'ın eserlerine dâhil olmuştur ancak neyin hocalarına neyin de kendilerine ait olduğunu belirtmezler. Vanakan'a atfedilen kısa bir Yunan karşıtı mektup, Gregory'nin Roma'yı ziyaretine atıfta bulunur. *Bariş Metkubu*'nda bulunmayan bir ayrıntı burada vardır: İki kral kutsal yerleri böldüğünde, Trdat'ın Aziz James'i, Ermeni katedralini ve Golgotha'yı alması ancak Anastasis için kura atmaları sonucu Konstantin'in kaybetmesine rağmen Aziz Gregory'nin binayı genişletmeleri için Romalılara verdiğini belirtir.³⁵

Kirakos kendi *Tarihi*'nde Nersēs'in kehanetini işliyor. Nersēs'in Ermenistan'ın Okçular tarafından yıkılacağını öngördüğü iddiasını yineliyor ve Moğollara atıfta bulunarak "şimdi kendi gözümüzle gördüğümüzü" söylüyor.³⁶ Bu felaketler Deccal'in habercisidir. Ancak Kirakos, meydana gelen bu olaylarla ilgili kendilerinden ara sıra söz ettiği Haçlılarla hiçbir bağlantı kurmaz.

Ona göre Romalılar, İskitler (Türkler) ve Persler tarafından Hıristiyanlara yapılan zulümlerin intikamını almak için Trakya üzerinden Küçük Asya'ya gelmişlerdi. Yolda, Belial'in Aleksios adındaki oğluna çok sinirlenmişlerdi. Ama onun hilelerinden kurtularak Antakya ve Kudüs'ü aldılar ve bu 1097'ye kadar dayanıyor.³⁷ Kirakos, 1139 yılına gelindiğinde, Katoikos III. Gregory'nin kutsal topraklarda ibadet etmek için Kudüs'e gitti-

³⁴ Özet için: A. K. Sanjian, "Two Contemporary Armenian Elegies on the Fall of Constantinople, 1453," *Viator 1* (1970), s. 223–261, özellikle 232–234. Ermenice metni için: B. Sargisean, *Bazmavēp* (Venice, 1913) ama bana ulaşmadı. Burada metinden alıntılar ve uzun bir tartışma verir: B. Sargisean, *Usumnasirut'iwnk' hin ktakarani anvawer groc' vray* (Venice, 1898), s. 177–207.

³⁵ Vanakan, *Ban Hawatali*, metin için: M. Mut'afean "Ban Hawatali erki hefinaki xndirē," *Solakat'* (Istanbul, 1995), s. 156–164.

³⁶ Kirakos, *Ganjakec'i*, s. 231.

³⁷ Kirakos, *Ganjakec'i*, s. 106

ğini kaydeder. 1141’de toplanan Kudüs Konsey’i hakkında bir şey söylemez.³⁸ Ancak oradayken, Katolikos Gregory ve Frankların, Konstantin ve Silvester ile Trdat ve Gregory’in eski anlaşmasını yenilediklerini belirtir.

Daha önce belirtildiği gibi, Roma’daki bu ünlü karşılaşma, Ermeni geleneğinin daimi bir özelliğidir ve V. yüzyıldan beri çeşitli bağlamlarda sıkça alıntılanmıştır. Kirakos hocası Vanakan’ın aksine, iki kralın aslında Kudüs’e gittiğini söylemiyor, daha çok Konstantin ve Silvester’in Ermenilere havarilerin kalıntılarını ve Kudüs’teki haklarını verdiğini söylüyor: sadece Aziz James ve Golgotha kilisesi değil aynı zamanda Anastas’te ayin için bir yer verildiğini belirtiyor. Kendisi, Gregory’nin mezarının üzerine bir lamba asılmasına izin verildiğini ve Paskalya bayramında bu lambanın görünür ışık olmadan yakılmasını için dua edildiğini ifade ediyor.³⁹

Bu ifadeler, Ermeni kaynaklarında Kutsal Cumartesi günü mucizevî Ateş’ten bahseden ilk ifadeler değildir. Nitekim bayram için doğru tarihin tam olarak belirlenememesi, VII. yüzyıldaki takvimlerin farklılığından kaynaklanmaktadır.⁴⁰ Kirakos’un iddiasının önemi, Kudüs’ün Müslümanlar tarafından geri alınmasından sonra Ermenilerin kutsal mekânlar hakkındaki iddialarını bu kiliseleri yapanın bahsettiği haklara dayandırmalarıdır. Daha şaşkıncu olanı, Roma’dan gelen patrik unvanını kabul etmesidir. Bu, daha önceki Ermeni patriklerin özerklik anlayışına aykırıdır ve Büyük Ermenistan’daki yazarların papaya karşı genel tutumuna uygun değildir. Ancak Kirakos, yeni Romalılar yani Haçlılar ile Konstantin döneminin eski Romalıları arasında herhangi bir bağlantı kurmaz. Deccal’in habercileri olan Moğolları da Batı’dan herhangi bir kurtuluş umuduna bağlamaz.

Öğrenci dostu olan Vardan, Haçlı seferlerinin kökenini açıklarken, aynı zamanda, kehanetin gerçekten ne öngördüğünü belirtmese de Aziz Nersēs’in kehanetinin gerçekleştiğini not eder. Bununla birlikte, Vardan’a göre, Birinci Haçlı Seferi’nin asıl nedeni Fransız kontunun gözünün meselesiydi. “İskitler, Kudüs’ü yönetirken ve kutsal mezarları ziyaret edenlerden ücret alırken, Frank ırkından bir kişi kendilerini kızdırdığı için kalabalığın içinden itip kaktılar. Sonrasında bir gözü yuvasından çıkana kadar dövdüler. İşte o adam, düşen gözünü cüzdanına koyup kendisiyle birlikte Roma’ya götürdü ve birçok insana bu olayı anlatarak onları kinlendirdi.

³⁸ Kirakos, Ganjakec’i, s. 117. Konsil için Halfter’deki açıklamaya bakın, *Das Pastum*, s. 127-129.

³⁹ Kirakos, Ganjakec’i, s. 111.

⁴⁰ Bkz: A. K. Sanjian, “Cfrazatih” ‘Erroneous Easter’—A Source of Greco-Armenian Religious Controversy,” *Studia Caucasica* 2 (1966): s. 26-47.

Böylece adları aşağıdaki gibi olan çok sayıda birliğin liderleri olan asil adamlar ortaya çıktı”. Daha sonra Vardan, Mateos Vekayinamesi’nden aldığı önde gelen birkaç Haçlının isimlerini verir.⁴¹

Kontun gözünün hikâyesi, Süryani Patriği Mihail’in Vekayinamesi’nin Ermenice versiyonunda da bulunur ve burada kontun Aziz Gille olduğu yer alır. Mihail’in 1199’daki ölümünden kısa bir süre önce yazdığı yirmi bir kitaplık ünlü eseri, Vardan’ın isteğiyle İsox adlı bir Süryani tarafından Ermeniceye çevrildi. Ne Mihail’in kendisi, orijinal Süryanicede, Aziz Gille’nin gözünden Raymond’dan bahseder; ne de bu hikâye Bar Habraues’un eserinde geçer. Buda hikâyenin Ermeni kökenli olduğu anlaşılıyor. Diğer yandan, Mihail’in Ermenice versiyonunda, İsox ve Vardan, Nersēs’in meşhur kehanetine herhangi bir atıfta bulunmamıştır.⁴²

Haçlı Seferleri ile ilgili olarak Mihail Vekayinamesi’nin orijinal Süryaniceden Ermeniceye çevrilirken bir ekleme daha not edilebilir: Edessa, Kudüs’ten önce Haçlılar tarafından ele geçirildi, çünkü Kral Abgar, İsa’ya Kudüs halkından daha önce inanmıştı. Abgar’ın bir Ermeni olduğu, maiyetinin Ermeni soyundan geldiğini ve dolayısıyla İsa Mesih’e olan Ermeni inancının diğer kiliselerden daha eski olduğu yönündeki Eski bir Ermeni geleneğini yansıtır.⁴³

Tahmin edileceği gibi, Kral Hetum’un kardeşi Smbat, Haçlı Seferleri hakkında iyi bir bilgiye sahipti. Yazdığı eserde, Romalıların bu kontları

⁴¹ Vardan Arewelc’i, *Hawak’umn Patmut’ean* (Venice, 1862; haz. Delmar, N.Y., 1991), s. 110; İng. çev., R. W. Thomson, “The Historical Compilation of Vardan Arewelc’i,” *DOP* 43 (1989), s. 125–226; Mateos, s. 308

⁴² Mihael’in Ermenice metni için: Mihael, *Žamanakagrut’iwn* (Jerusalem, 1871), s. 402. İng. çev., (farklı bir Ermeni tashihinden), V. Langlois, *Chronique de Michel le grand* (Venice, 1868). Vardan, Haçlı prensleri arasında Aziz Gille’yi saymasına rağmen, gözünü kaybeden kont ile ilişkilendirilmesi sadece Mihail’in Ermenice versiyonundadır. Ermenice metnin karmaşık metinsel tarihi için bkz: A. B. Schmitt, “Die zweifache armenische Rezension der syrischen Chronik Michaels des Grossen,” *Le Muséon* 109 (1996), s. 299–319. Çevirmenler Vardan ve İsox tarafından sunulan uyarlamalar için: F. Haase, “Die armenische Rezension der syrischen Chronik Michaels des Grossen,” *OC*, n.s., 5 (1915), s. 60–82 / s. 271–84. Gürcü Kroniği’nin Ermenice versiyonundaki benzer değişiklikler için bkz: R. W. Thomson, *Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, Oxford Oriental Monographs (Oxford, 1996), s. xlv–l.

⁴³ Michael, *Žamanakagrut’iwn*, s. 404. Abgar’ı Ermeni olarak düşünen ilk tarihçi, Movsēs Xorenac’i’dir. Edessa’nın dönüştürülmesine ilişkin önceki efsanenin uyarlanması için bkz: Tarihi, 2. Cilt, s. 26–33.

hakkında daha geniş ayrıntıların Frank tarihçilerinde bulunabileceğini belirtiyor.⁴⁴ Smbat'ın Batı ile yakın ilişkisi; Kilikya'daki batılılaştırma uygulamalarını birleştirmek için daha önceki Ermeni kanunu Mxit'ar Goş'un uyarlamasında görülmektedir.⁴⁵ Ancak Smbat, Haçlı Seferlerinin önemi hakkında ne Ermeni geçmişi ne de geleceğe yönelik beklentiler açısından hiçbir fikir vermez. Onun vakayinamesi 1272'den kısa bir sonra tamamlandı, bu esnada Haçlılar daha önceki önemini yitirmiş küçük bir kısma indirgenmişti.⁴⁶ Smbat, Nersēs'in kehanetine bir geçiş referansı içeriyor ancak bu 1044'te Ani'nin Bizanslıların eline geçmesiyle ilgilidir.⁴⁷ Vakayinamesi'nde 1289 yılına kadar ki olayları anlatan Mxit'ar Ayrivanec'i de Haçlılara fazla ilgi göstermez. Sadece, "Hristiyanlara yardım etmeye geldiler" diye belirtir. Öte yandan Mxit'ar, Nersēs'in kehanetine ya da bu yeni Romalılar ile Konstantin'le yapılan eski anlaşma arasındaki herhangi bir bağlantıya atıfta bulunmaz.⁴⁸

Dikkate alınacak son büyük tarihi eser, kuzeydoğu Ermenistan'daki büyük Siunik eyaletinin başpiskoposu Step'annos tarafından 1299'da yazılan eserdir. Onun *Tarihi*, kendi eyaletinin tarihidir; başka yerlerdeki Ermenilerin kaderiyle ilgilenmez. Örneğin, 1187'de Kudüs'ün Selahaddin Eyyübî tarafından alınmasından bahsederken, müteakip katliamların ken-

⁴⁴ Smbat Sparapet, *Taregirk'* (Venice, 1956), s. 100, 545 yılından önce (1096). Bu kroniğin farklı baskıları için bkz: S. Der Nersessian, "The Armenian Chronicle of the Constable Smpad or of the 'Royal Historian,'" *DOP* 13 (1959), s. 143–168, yeniden basımı: *Etudes byzantines et arméniennes*, cilt 1 (Louvain, 1973), s. 352–377. Fransızca çev., G. Dédéyan, *La chronique attribuée au connétable Smbat*, Documents relatifs à l'histoire des croisades publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 13 (Paris, 1980). Ermenice metninde sayfa 179'dan başlar ve 608 yılından öncedir (1159).

⁴⁵ Ermenice metninin çevirisi ve yorumu için; J. Karst, *Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert oder Mittelarmenisches Rechtsbuch*, (Strassburg, 1905), cilt 2.

⁴⁶ Bu son eklemenin tarihidir; Smbat 1276'da öldü.

⁴⁷ Smbat, *Taregirk'*, s. 42.

⁴⁸ Mxit'ar Ayrivanec'i, *Patmut'iwn Hayoc'* (Moscow, 1860), s. 59, 1094 yılından önce; çev. M. Brosset, "Histoire chronologique par Mkhithar d'Airivank, XIII S," *Me'moires de l'Académie impériale des sciences de St. Petersbourg*, ser. 7, cilt 13.5 (1869). Mxit'ar, Kirakos'un bildiği gibi anlaşmaya aşınadır ve 287 yılının altına 70.000 muhafız birlik rakamını (AA 873'te olduğu gibi) ekler.

disine göre ilgi çekici tarafı, Kutsal Kabir'i ziyaret eden Siunik'ten bir piskoposun şehit edilmesiydi.⁴⁹ Step'annos, Selahaddin'i "Harezmlî" –belki de sadece Türk demek istiyor- olarak adlandırdığı için, piskoposluk makamının görüşünden çok uzaktan olan olaylar hakkında çok iyi bilgi sahibi değildi. 1291'de Akka düştüğünde, Step'annos burayı Yunanistan'daki Achia ile karıştırır çünkü onu "Korintilerin kalabalık şehri" olarak adlandırır.⁵⁰

Step'annos, Katalikos'u, ardından VII. Gregory'i, 1293'te Paskalya'yı kutlarken Grek takvimini takip ettikleri için kınamaktadır. Kendisi, Kutsal Cumartesi günü Kutsal Ateş üzerindeki bu anlaşmazlığı, geçen yıl Hromkla'nın Memlûkların eline geçmesinden daha çok anlatmaktadır.⁵¹ Ancak, Step'annos'un Haçlıların gelişinden veya onların nihai çöküşünü anlatmakla hiçbir ilgisi yoktur; varlıklarını da herhangi bir Ermeni geleneğine bağlamaz. Ve liturjik (ayinsel) uygulama meseleleri veya konseylerin kararları konusunda teolojik tartışmalara girdiğinde suçlu tarafı her zaman Yunanlılar olarak görmüştür. Step'annos, Franklar ve Batı'yı da görmezden gelmektedir.

Nersēs'in ünlü kehanetini, Ermenistan'ın bölündüğü dördüncü yüzyılda gerçekleştiğini belirtmek dışında gündeme getirmez. Ama ilk kez Ermenice'de Sözde Metodian Kıyameti'nden uzun bir alıntı buluyoruz.⁵² Bu alıntı, Dionysos külliyatını ve diğer Yunanca metinleri tercüme etmesiyle ünlü, sekizinci yüzyıldaki aynı ismi taşıyan selefi, Siunik piskoposu Step'annos'un yaşamı ve çalışmasından hemen sonra gelir. Nitekim daha önceki Step'annos'un sözde yalnızca alıntılanan uzun kısmından mı yoksa Kıyamet'in tamamından mı sorumlu oldu açık değildir. Her halükârda, ikinci Step'annos tarafından alıntılanan kısım, orijinal Süryanice değil, Methodius'un Grekçe versiyonundan gelir. Ermenice versiyonunda yapılan eklemelerden hangi Step'annos'un sorumlu olduğu da belirsizdir.

Her ne olursa olsun, bu uzun alıntı Step'annos Orbelean'ın kendi *Tarihi* ile bütünleştirilmemiştir. Çünkü daha önceki Step'annos ile ilgili bölüme ait bir tür ektir. Burada Romalıların İsmailileri yenerek doğuya ve batıya barış getirmelerini ifade eder. Ama sonra Yecüc ve Mecüc, Büyük

⁴⁹ Step'annos *Orbelean, Patmut'iw n nahangin Sisakan (Moscow, 1861)*, s. 252; çev., M. Brosset, *Histoire de la Siounie par Ste'phannos Orbélian* (St. Petersburg, 1864).

⁵⁰ Step'annos, *Sisakan*, s. 245.

⁵¹ Step'annos, *Sisakan*, s. 248-249.

⁵² Step'annos, *Sisakan*, s. 89-94.

İskender tarafından kuzeye hapsedilen tüm vahşi halkları salıvererek dünyayı harap edecek ve felaketin oğlu ortaya çıkacak. Bunu, Mesih'in İkinci Gelişi, dinsizlerin yok edilmesi ve adil insanların yıldızlar gibi göğe yükselişi izleyecektir. Ancak, Step'annos kehanetleri hiçbir şekilde daha sonraki olaylarla, Haçlı Seferleri veya Moğol istilalarıyla ilgili yapmaz.

Batı'dan gelen bu tür kıyametvari fikirler ve yardım umutları –her zaman hayal kırıklığına uğramasına rağmen sürekli umut taşıyan- Haçlı Seferlerinden çok daha sonra da devam etti. Örneğin Konstantinopolis'in düşüşü, Ermeni edebiyatında uzun geçmişi olan çeşitli ağıtlarda anıldı. Bitlislili Ar'ak'el az önceki geleneklerden yararlanarak: Başta "İstanbul"un daha sonra Kudüs'e gidip kâfirleri kovacak olan Franklar tarafından geri alınmasını dört gözle bekliyor. Zafer kazanan Franklar, Trdat'ın ziyareti vesilesiyle Roma'da kalan Ermeni askerlerinin torunları tarafından Ermenistan'a götürülecek. Böylece Ermenistan kurulacaktır.⁵³ Ve daha sonraki yüzyıllarda, hatta modern zamanlara kadar Batı müdahalesini umut edenler, benzer özelemleri dile getiriyorlar.⁵⁴

Haçlılara dönersek, Kilikya'daki yakın etkileri elbette herkesi kucakladı. Batı gelenekleri; Ermeni sosyal yaşamını, dinî uygulamalarını, hukuk kurallarını, dillerini ve sanatsal başarılarını deriden etkilemiştir. Bunun çok azı dönemin Ermeni tarihçiliğine yansımıştır. Kilikya dışında kalan Ermeni tarihçileri oradaki olaylarla pek ilgilenmezler. Batılı alışkanlıklarını tartıştıklarında bile, bu genellikle onları kınamak içindir. Ermeni yazarlar geçmişte olduğu gibi bütün Ermenileri kapsayan bir bakış açısı sunmamışlardır. Bizans ya da Yakın Doğu' diğer büyük güçlerine karşı tek bir tutum olmadığı gibi, Haçlı seferlerine karşı da hiçbir zaman tek bir "Ermeni tutumu" olmamıştır.

Bununla birlikte asıl dikkat çekici olan, bazı Ermeni tarihçilerinin Haçlı seferlerini Ermeni tarihinin daha geniş bir şekilde ilerleyişine dâhil etme girişimleridir. Burada Ermenilerin geçmişleri üzerine düşünmeye başladıkları V. yüzyılın ilk yazarlarından gelen gelenek toplandı, detaylandırıldı ve çağdaş olaylarla bağlantısı yapıldı. Franklar sadece geçmiş Ermeni kehanetleri açısından görülmekle kalmadı aynı zamanda yabancı kaynaklardan elde edilen gelecek tahminlerine de dâhil edildi.

⁵³ Bkz: Sanjian, "Two Contemporary Armenian Elegies".

⁵⁴ XVI. ve XIX. yüzyıllardaki tartışmalar için bkz: N. G. Garsoïan, "Reality and Myth in Armenian History," in *The East and the Meaning of History*, Università di Roma "La Sapienza," Studi Orientali 13 (1994), s. 117–145.

Haçlılar, Ermenistan'ı Türklerden veya Moğollardan kurtaramamıştır. Ancak Batılı kökenlerinden dolayı Ermenilerin en eski özelemleriyle ilişkilendirilebilirler: altın çağın dönüşü, yani Arşak ailesinden yeni bir Trdat'ın yönetimi ve kutsal aydınlatıcı soyundan yeni bir Gregory. Latinler de Papa Silvester'in rolünü vurgulayabilir. Ancak Ermenilerin büyük bir kısmı, çok uzun zaman önce kendi ülkelerinin ilk Hıristiyan kralıyla sonsuz bir ittifaka girmiş olan Roma'nın ilk Hıristiyan imparatorun soyundan Konstantin'in soyundan gelen bir askeri başarının tekrarlanmasını umuyordu.

BİBLİYOGRAFYA

- Abelyan, M., *Vark' Maštoc' i*, haz. (Erevan, 1941; hazırlayan Delmar, N.Y. 1985.
- Agathangelos, *History of the Armenians*, çev. R. W. Thomson, Albany N.Y., 1976.
- Anili Samuel, *Hawakmunk' i groc' patmagrac'*, Eĵmiacin 1893.
- Ayrıvanec'i, Mxit'ar, *Patmut' iwn Hayoc'*, Moscow 1860.
- Blake, R. P.,-R. N. Frye, "History of the Nation of the Archers (the Mongols) by Grigor of Akanc'," *Harvard Journal of Asiatic Studies* 12 1949, s. 269-399.
- Brosset, M., *Histoire de la Siounie par Ste'phannos Orbétlian*, St. Petersburg 1864.
- Brosset, M., "Histoire chronologique par Mkhithar d'Airivank, XIII S," *Me'moires de l'Acade'mie impe'riale des sciences de St. Petersbourg*, ser. 7, cilt 13.5, 1869, s. 1-153.
- Brosset, M., "Histoire de l'Arménie par le vartabed Kiracos de Gantzac," *in Deux Historiens arméniens*, St. Petersburg 1870, s. 1-194.
- Brosset, M., "Samouel d'Ani: Tables chronologiques," *in Collection des historiens arméniens*, vol. 2, St. Petersburg 1876.
- Buzandaran, *P'awstosi Buzandac'woy Patmut' iwn Hayoc'*, Venice, 1933.
- Dadoyan, S. B., "The Fatimid Armenians", *Islamic History and Civilization, Studies and Texts 18*, Leiden, 1997, s. 85-90.
- Dédéyan, G., *La chronique attribuée au connétable Smbat*, Documents relatifs à l'histoire des croisades publiés par l'Acadétmie des Inscriptions et Belles-Lettres 13, Paris 1980.

- Dostourian, A. E., *Armenia and the Crusades: The Chronicle of Matthew of Edessa*, Lanham, Md., 1993.
- Emine, J. R., "Généalogie de la famille de saint Grégoire et vie de saint Nersès," in *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, ed. V. Langlois, vol. 2, Paris 1969, s. 21–41.
- Esbroeck, M. Van, "Le résumé syriaque de l'Agathange," *AB* 95, 1977.
- Esbroeck, M. Van, "Un nouveau témoin du livre d'Agathange," *REArm*, 1971.
- Evans, Helen, *Manuscript Illumination at the Armenian Patriarchate in Hromkla and the West*, New York University, Institute of Fine Arts, 1989.
- Galanus, C., *Conciliatio ecclesiae Armenae cum Romana*, Pars 1, Rome 1690.
- Garitte, G., *Documents pour l'étude du livre d'Agathange*, ST 127, Vatican City 1946.
- Garitte, G., "La vision de S. Sahak en grec," *Le Muséon* 71, 1958.
- Garsoïan, N. G., "Reality and Myth in Armenian History," in *The East and the Meaning of History*, Università di Roma "La Sapienza," *Studi Orientali* 13, 1994, s. 117–145.
- Garsoïan, N. G., *The Epic Histories (Buzandaran Patmut 'iwnk')*, Harvard Ermeni Metinler ve Çalışmaları 8, Cambridge 1989.
- Haase, F., "Die armenische Rezension der syrischen Chronik Michaels des Grossen," *OC*, n.s., 5, 1915.
- Halfter, Peter, *Das Papsttum und die Armenier im fruhen und hohen Mittelalter*, Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Beihefte zu J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, 15 (Cologne-Weimar-Vienna, 1996).
- History of Łazar P'arpec'i, *Patmut 'iwn Hayoc'*, Tiflis 1904, (haz. Delmar, N.Y., 1985).
- Hovannisyán, A., *Drvagner hay azatagrakan mtk 'i patmut 'yan*, vol. 1, Erevan 1957.
- Jackson P.-D. Morgan, *The Mission of Friar William of Rubruck*, Hakluyt Society, London 1990.
- James Howard-Johnston ve Tim Greenwood, *The Armenian History Attributed to Sebēos*, *Translated Texts for Historians* 31, Liverpool 1999.
- K. V. Šahnazareanc', *Dašanc' T'lt'oc' k'nnut 'iwn u herk'umě*, Paris 1862.

- Kapoian, A.,-Kouymjian, “Le Catholicos Grégoire II le Martyrophile (Vkasasēr) et ses pérégrinations,” *Bazmavep* 132, 1974, s. 306–325.
- Karst, J., *Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert oder Mittelarmenisches Rechtsbuch*, Strassburg 1905.
- Kéchichian, I., *Nersēs Šnorhali: La complainte d’Edesse*, Bibliotheca Armeniaca 3, Venice, 1984.
- Kirakos Ganjakec’i, *Patmut’iwn Hayoc’*, Erevan, 1961.
- Langlois, V., *Chronique de Michel le grand*, Venice 1868.
- M. Canard-H. Berbérian, *Aristakès de Lastivert: Récit des Malheurs de la Nation arménienne*, Bibliothèque de Byzantion 5, Brussels 1973.
- Mahé, Jean P., “Entre Moïse et Mahomet: Réflexions sur l’historiographie arménienne,” *REArm* 23, 1992.
- Mat’evosyan, *Hayeren Jeřagrac’ Hiřatakaraner*, E-ŽB darer, Erevan 1988.
- Mihael, *Žamanakagrut’iwn*,, Jerusalem 1871.
- Mut’afean, M., “Ban Hawatali erki heşinaki xndirē,” *Solakat’*, Istanbul 1995, s. 156–164.
- N. G. Garsoian, *The Epic Histories (Buzandaran Patmut’iwnk’)*, Harvard Armeni Metinler ve Çalışmaları 8, Cambridge 1989.
- Nersessian, S. Der, “The Armenian Chronicle of the Constable Smpad or of the ‘Royal Historian,’” *DOP* 13, 1959, s. 143–168.
- Nersessian, Sirarpie Der, *Etudes byzantines et arméniennes*, cilt 1, Louvain, 1973, s. 352–377.
- Nersessian, S. Der, *Miniature Painting in the Armenian Kingdom of Cilicia*, 2 vols., DOS31, Washington, D.C., 1993.
- Patmut’iwn srboyn Nersisi Part’ewi*, Sop’erk’ 1, Venice 1853.
- Peteers P., “Un te’moignage autographe sur le sie`ge d’Antioche par les croise’s en 1098” *historica in honorem Alberti de Meyer*, Cilt 1, Louvain Üniversitesinden Tarihi Eserler Koleksiyonu, 3d ser., 22, Louvain 1946.
- Peteers P., “Un te’moignage autographe sur le sie`ge d’Antioche par les croise’s en 1098”, *Recherches d’histoire et de philologie orientales*, Sub-Hag 27, Brussels 1951, 2, s. 164-180.
- Pseudo Epiphanii Sermo de Antichristo*, ed. G. Frasson, Bibliotheca Armeniaca 2, Venice, 1976.

- Sanjian, Avedis K., "Crazatih", 'Erroneous Easter'—A Source of Greco-Armenian Religious Controversy," *Studia Caucasica* 2, 1966, s. 26–47.
- Sanjian, A. K., Colophons of Armenian Manuscripts, 1308-1480, *A Source of Middle Eastern History*, Cambridge 1969.
- Sanjian, A. K., "Two Contemporary Armenian Elegies on the Fall of Constantinople, 1453," *Viator* 1, 1970, s. 223–261.
- Sargisean, B., *Bazmavēp*, Venice 1913.
- Sargisean, B., *Usumnasirut'iwk' hin ktakarani anvawer groc' vray*, Venice 1898.
- Schmitt, A. B., "Die zweifache armenische Rezension der syrischen Chronik Michaels des Grossen," *Le Muséon* 109, 1996.
- Smbat Sparapet, *Taregirk'*, Venice 1956.
- Step'annos Orbelean, *Patmut'iw nahanġin Sisakan*, Moscow, 1861.
- Thierry, M., *Répertoire des monastères arméniens*, CC, Turnhout, 1993.
- Thomson, Robert W., "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i," *DOP* 43, 1989.
- Thomson, R. W., *The History of Łazar P'arpec'i*, Atlanta 1991.
- Thomson, R. W., *A Bibliography of Classical Armenian Literature to 1500 A.D.*, CC, Turnhout 1995.
- Thomson, R. W., *Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, Oxford Oriental Monographs Oxford 1996.
- Thomson, R. W., "Constantine and Trdat in Armenia Tradition", *Acta Orientalia* 50, 1997, s. 201-213.
- Urfalı Mateos, *Patmut'iw n Matt'ēosi Urhayec'woy*, Jerusalem 1869.
- Vardan Arewelc'i, *Hawak'umn Patmut'ean*, Venice 1862, (haz. Delmar, N.Y., 1991).
- Weitenberg, Joseph J.S., "Literary Contacts in Cilician Armenia," in *East and West in the Crusader States*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 75, Louvain 1996, s. 63–72.
- Winkler, *Koriwns Biographie des Mesrop Maštoc'*, OCA 245, Rome 1994.
- Yovsep'ean, G., *Yišatakarank' Jeragrac'*, Beirut 1951.

SIRADIŞI BİR MALAZGİRT OKUMASI

Mustafa Alican, Malazgirt Günlükleri, Kutlu Mirasın Peşinde, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2021. ISBN:978-625-7587-433

Tuğba ÖZDOĞAN*

Toplumların tarihi olaylara ilgisini aktüel hayatın biçimlendirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Selçuklu Tarihi, Türkiye’de son yıllara kadar çok fazla ilgiye mazhar olan bir alan değildi. Fakat Türkiye’nin son zamanlarda kendisini Orta Doğu’da farklı bir yere konumlandırma çabasına paralel olarak Selçuklu Tarihi de eskiye nazaran daha çok ilgi duyulan alanlar arasına girmeyi başardı. Yani sosyo-kültürel bir ihtiyaca binaen Selçuklular gündeme gelmeye başladı. Akademik çalışmalar dışında; sinema filmleri, televizyon dizileri ve popüler kitaplar bu alana olan ilginin son zamanlarda arttığını göstermektedir.

Anadolu’nun ruhunu aramaya yönelik bir girişim olarak adlandırılan, Malazgirt Savaş Alanının Tespiti Projesi Başkan Yardımcısı ve Selçuklu Tarihçisi Prof. Dr. Mustafa Alican’ın kaleme aldığı Malazgirt Günlükleri adlı eser, son zamanlarda hayli dikkat çekmektedir. Tarih kitaplarında Anadolu’nun kapısının Türklere açılmasını sağlayan bir zafer olarak vurgu yapılan Malazgirt Savaşı’na farklı bir pencereden bakan yazarın ifadesiyle bu eser hem bir coğrafyanın hem de yaklaşık 1000 yıllık bir mirasın resmini çekmeye çalışan bir metin olarak tasarlanmıştır. Eserde, Malazgirt Savaşı’na ya da kazanılan zafere değil, savaşın izlerini sürmek için bölgeye giden bilim adamlarından oluşan proje heyetinin savaş alanındaki bulgularına ve keşiflerine odaklanılmıştır. Eserin hacmi ve konu başlıklarının çeşitliliği; yazarın Malazgirt’le alakalı proje kapsamında yapılan gezilerin her ayrıntısını okura sunmayı amaçladığını ve bu yönüyle eksiksiz bir eser ortaya koyma çabası içeri-sinde olduğunu göstermektedir.

Eser bölümlere ayrılmayıp 20 başlıktan müteşekkildir. Başlıklar “Gitmesek de Görmesek de!” “Çalıntı Proje” “Hızır’la Bir Gece” “Türk’üm Ya, Sen Beni Kâfir mi Belledin?” “Taşranın da Taşrası” “Süphan Dağı’nın Gölgesinde” “Kaş Yaparken Göz Çıkarmak” “Olan Da

Olmayan Da Kader” “İz Peşinde” “Sultan’ın Karargâhı” “Yılanlı Çeşmenin Esrarı” “Büyük Zaferi Hatırlamak” “Grebido’nun Keşfi” “Selçuklu Şehitliği” “Kibrit Koleksiyoncusu” “İnsan Salgından Mı İbaret?” “Vatan Sağ Olsun!” “Kazı İmamı” “Pimaşları Çamurdan” “Gelecek Elbette Gelecek” şeklindedir. Bu başlıklardan ilgi çekici bulduğumuz birkaçı şu şekildedir: “Türk’üm Ya, Sen Beni Kafir mi Belledin?” başlığı altında pandemiden dolayı sürekli ertelenen proje çalışmalarına nihayet başlanabildiği, üyelerle yapılan ilk toplantıya kimlerin iştirak ettikleri, Türk, İslam ve dünya tarihi açısından büyük bir önemi olan böyle bir savaşın tam olarak nerede gerçekleştiğinin hala bilinmiyor olması hasebiyle öncelikli hedefin savaş alanının tespit edilmesi olduğu bahsi geçmektedir. Proje, Muş’ta müze olmadığı için Ahlat Müzesi’nin kontrol ve gözetimi altında yürütülmüştür. Yazarın kayınpederinin vefatı haberini alması üzerine toplantının ilk günü bölgeden bir süreliğine ayrılmak zorunda kalışı, akabinde kayınpederiyle geçirdiği güzel günleri anımsayarak bir sohbet esnasında kendisine “Baba sen Türk müsün?” diye soru yöneltişi “Türk’üm ya, sen beni kafir mi belledin?” şeklinde aralarında geçen bir diyaloga istinaden böyle bir başlık uygun görülmüştür. Bu başlıkla yazar adeta kayınpederini yad etmişti. Bir diğer başlık olan “Yılanlı Çeşmenin Esrarı”nda ise Malazgirt surları içerisinde bulunan bir çeşmenin yılanlarla dolu olduğu, din kardeşinin intikamını almak için bölgeye gelen Hz. Ali’nin çeşmeyi yılanlardan arındırarak askerlerinin buradan kana kana su içmelerini ve hala 15 Mayıs ile 15 Haziran arasında sözü edilen yerde zehirsiz ve aynı boy yılanların ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Yazar, bu tarihi rivayetdeki dini nitelikli motiflerin, halk irfanının kendine mahsus bir mantığının bulunduğunu, milletimizin, Anadolu’da, örneğin zalim bir hükümdarın mümin oğlu ile Hazreti Ali’yi ve yerli halkı bir araya getiren kadim bir anlatı oluşturduğunu ifade etmektedir. İlgi çeken bir diğer başlık ise “Grebido’nun Keşfi” başlığıdır. Grebido yörede bulunan bir tepeye verilen isimdir. Adeta bidona benzemesinde ötürü “Bidon Tepe” manasına gelen Grebido ismi verilen tepe, askeri haritalarda Türbe Tepe ismiyle geçmektedir. Üzerinde fazla sayıda Müslüman mezarlığı bulunan Grebido’nun keşfi proje açısından son derece mühimdir. Kimi rivayetlere göre Sultan Alparslan ya da kız kardeşinin mezarının da burada bulunduğu ifade edilmektedir. Söz konusu mezarlıklarda defne aranması nedeniyle bölgenin oldukça fazla tahribata uğradığı da gözden kaçmamaktadır.

Tarih genelde geçmişte yaşanmış olayların yer ve zaman gösterilerek ifade edilmesi olarak tanımlansa da tam manasıyla geçmişte olmuş olan fakat etkilerini hala devam ettiren, geleceğin de şekillendirilmesinde son derece ehemmiyet arz eden bir alandır. Bu bakımdan tarihçilerin görevi tam manasıyla işte burada devreye girmektedir. Yazar hayal gücüyle Malazgirt'in 50 yıl sonrasını inşa etmiş ve bu tasvirini "Gelecek Elbette Gelecek" başlığı altında kaleme dökerek kendi arzu ettiği Malazgirt'in tasvirini yapmaya çalışmıştır.

Öte yandan, yalnızca tarihçilerin değil toplumun bütün kesiminin ilgi duyduğu bir konu olması suretiyle bu ilgiyle paralel olarak tarihsel olayları okura akademik bir üslup kullanmadan, daha sade ve anlaşılır şekilde sunabilmek adeta bir meziyet gerektirmektedir. Malazgirt Günlükleri bu yönüyle, alışlagelmişin aksine akademik bir lisan yerine edebi bir dille kaleme alınmıştır. Eser Malazgirt gibi son derece önemli tarihi bir olayı edebi bir üslupla anlatan nadir eserler arasındadır. Bu tarz bir anlatım, metodolojik olarak tarihçilerin görmeye pek alışık olmadığı bir tarz olsa da salt bir tarihi bilgiyi okuyucuya sunmak yerine içerisinde yöre halkının aktardığı efsane ile hikâyelere de yer vermesi ve kurgusunun edebi olması açısından son derece tabii karşılanmalıdır. Böyle bir üslup tercih edilmesinin bir diğer sebebi, akademik bir tarih kitabı olmasından ziyade halkın her kesimi tarafından okunmasının sağlanmak istenmesi olabilir. Yazar eseriyle Malazgirt'i yalnızca bir savaş olarak görmenin dışında ilk kez ona farklı bir pencereden bakılmasını sağlamayı gaye edinmiştir.

Edebi bir roman edasıyla başlayan kitabın kaleme alınış hikâyesi, yazarın Muş Alparslan Üniversitesi'nde görev yaptığı dönemde başlamıştır. Malazgirt Savaş Alanının Tespiti Projesi Başkanı Prof. Dr. Adnan Çevik hocanın söz konusu eserin yazarı Prof. Dr. Mustafa Alican'ı arayarak, projenin başlaması, daha önce yapılan ama bir türlü geliştirilemeyen benzer projelerin neler olduğu, sonrasında gelişen birtakım olaylar ve yazarın projeye dahil olma sürecine dair detaylar vermiştir. Başka bir deyişle bu eser, birçok değerli bilim insanının bir araya gelerek oluşturduğu ekibin Malazgirt'teki güncesi gibidir.

Malazgirt ilçesinde Alparslan ismi verilen şahısların orada sayıca bir hayli fazla olmasından, halk arasında Sultan Alparslan, onun kız kardeşi ve Selçuklularla alakalı anlatılan hikayelerden hareketle, Anadolu ruhu

Sıradışı Bir Malazgirt Okuması

denilen kavramın tüm canlılığıyla Malazgirt'te hâlâ yaşadığı görülmektedir. Eserde bu hususla alakalı birçok anlatım ve bunlara dair anekdot dikkat çekmektedir.

20 başlıktan oluşan 420 sayfalık eser, Prof. Dr. Çağrı Karahanlı tarafından bir de zeyl yazılarak 2021 yılı ağustos ayında yayımlanmıştır. Yazarın kendi ifadesiyle, “Cennet vatanın kilidini açan Malazgirt Zaferi'nin 950. Yıl dönümünde, Anadolu Türkiye'sinin üç kurucu sütunu olan fütüvvet, feraset ve diraseti temsilen, Şehit Binbaşı Arslan Kulaksız, Şendereli Hasan Ağa ve Ermenekli Salim Cöhce'ye rahmet, hürmet, minnet, dua ve vefa...” duygularıyla kaleme alınmıştır. Okuyucu bu eserin sayfaları arasında gezinirken kendisini adeta Malazgirt Savaş Alanının Tespiti Projesinin heyet üyelerinden biri gibi hissedecektir. Oldukça hacimli olan eserin; Malazgirt halkı, coğrafyası, tarihi ve kültürü hakkında hem bu alanda çalışan tarihçiler hem de akademik camia dışındaki okuyucular için son derece faydalı bir eser olduğunu belirtmekte fayda var.



ANADOLU MECMUASI

MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Cilt 1, Sayı 1, Ağustos 2022

Volume 1, Issue 1, August 2022

